

Vevlen gård på Idd

Et bidrag til gårdens bygningshistorie 1810-1867

Masteroppgave i kunsthistorie
Elin Langfeldt Pettersen
Veiledere: Kari Hoel/ Einar Sørensen
Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk,
Universitetet i Oslo
Våren 2010

Takksigelser

En stor takk til Einar Sørensen ved Drammen museum, som har veiledet og motivert i viktige faser gjennom hele prosjektet.

En stor takk rettes videre til Kari Hoel ved Universitetet i Oslo for reflekterte råd, motivasjon og konstruktive innspill.

Videre vil jeg takke Torill Strand for god hjelp og konstruktive innvendinger, Knut Erik Dahl for å dele sin historie med meg og Linda Veiby for hjelp hos Riksantikvaren.

Til slutt vil jeg takke min mann Eirik for tålmodighet og hjelp, og mine foreldre som har avlastet og hjulpet meg fram mot mål.

Takk også til andre som har delt sine synspunkter og vist interesse for mitt prosjekt.

Til min Nikolai og hans lille søster eller bror.

Innholdsfortegnelse

Innledning	5
Valg av tema	6
Avgrensning av oppgaven	7
Problemstillinger	8
Metode	8
Kildemateriale	9
Forskningshistorie	12
En definisjon, hva er en lystgård?	14
Kapittel 1 – Vevlen gårds historie	16
Tidligere antagelser om Vevlen gård	16
Den gamle hovedbygningen	16
Drengestuens funksjon	18
Eiere av Vevlen gård	21
Kanselliråd Carl Adolph Dahl (1769–1819) – byggherre av Vevlen gård	21
Carl Theodor Dahl (1802–1862) og Johan Jacob Dahl (1836–1908)	23
Kapittel 2 – Hovedbygningen på Vevlen gård	25
Tidspunkt for oppføring av hovedbygningen	25
Bygningsbeskrivelse	28
Gårdens beliggenhet	28
Havefasade	29
Fasaden mot tunet og sidefasadene	31
Alternativ utforming av havefasade og haveanlegg	31
Planløsning	37
Interiørets utforming i tidsrommet 1820–1867	39
<i>Havestuens interiør og dens bruk</i>	41
<i>Biblioteket</i>	43
<i>Salen i andre etasje</i>	44
Kapittel 3 – Hovedbygningen betraktet i arkitekturhistorisk sammenheng	47
Nyklassisisme og empire	48
Karakteristiske trekk ved de norske lystgårdene	50
Hovedbygningen sett i lys av de norske lystgårdene	53
Hovedfasade med aksentuert midtparti	53
Midtsalsplan og dobbeltromshus	54
Rikt utstyrt interiør	55
Østlandsk tradisjon	55

Særegent for Vevlens hovedbygning	56
En sammenlikning av Vevlen med Ledaal, Teie og Trosvik	57
Ledaal (1803)	57
Teie (1803)	60
Trosvik (1819)	61
Arkitekttegnet hovedbygning?	62
Mulig innflytelse fra Det Kongelig Danske Kunstakademi i København	65
Kapittel 4 – Park- og tunanlegg på Vevlen gård	69
Parkanlegget	69
Tunet	74
Kapittel 5– Forklaringer knyttet til hovedbygningens form	79
Vevlen gård som sosial arena og statussymbol	79
Materialtilgang	81
Vevlen gård som investering	82
Kapittel 6 – Hovedbygningens forfall	85
Forfall i tidsrommet 1850–1867	85
Endring av funksjon	86
Konklusjoner	90
Kildeliste	94
Litteratur	94
Utrykte kilder	98
Vedlegg	
De eldste eiendomsopplysninger over gården	100
Katalog over illustrasjoner	101

Innledning

Masteroppgaven er en bygningshistorisk studie av Vevlen gård, en herskabelig bebygget landeiendom som ligger på Iddesletten utenfor Halden.¹

Hovedbygningen ble oppført som lystgård. Man har tidligere antatt at den ble oppført i 1808. Det er denne bygningen som er hovedtema for oppgaven.

Vevlen gård ligger i nærheten av flere adelige setegårder,² og føyer seg inn i en større østfoldsk tradisjon med store gårdsanlegg og lystgårder ved begynnelsen av 1800-tallet. Man ankommer i dag Vevlen gård på Idd fra Halden på riksveg 22 mot Nordby. Man tar av fra riksveien straks etter Idd kirke, og kjører Aspedamveien noen hundre meter. Deretter tar man av til venstre og fortsetter på en grusvei fram til gården. Vevlen gård har gårdsnummer 188 og bruksnummer 1.³

Hovedbygningen måler 34,5 x 12,5 x 8 meter og er oppført i to fulle etasjer. Med en grunnflate på 430 kvm er den regnet som en av landets største lystgårder.⁴ Bygningen er oppført med teglstein fra eget teglverk og i klassisistisk stil. Arkitekten er ikke kjent, men det arkitektoniske uttrykket er særegent i norsk lystgårdstradisjon.

I tillegg til hovedbygningen består anlegget i dag av en drengestue – den såkalte ”kontorbygningen” - et stabbur, fjøs, en gammel utedo og en potetkjeller. Dessuten ble det oppført en enebolig i 1981 av den som da eide gården. Nedover og mot øst ligger elvejuvet og parken som skal ha blitt anlagt etter engelsk forbilde i 1820-30 åra. Den har bjørnegrav, rester etter mølle, snirklete stier, eksotiske trær og elv med et lite fall. Vestover og sørover ligger inn- og utmarksområdet.⁵

¹Hva navnet Vevlen betyr, er uvisst. Harald Bakke skriver: ”Eldre skriftform er *Wefflinn*, (1593) senere *Wefflen*, og i 1723 *Weflen*. Senere ble det vanligvis skrevet *Veflen*. Navnet har vel vært *Viflin* og kommer kanskje av det gamle mannsnavnet *Vifill*. En rimeligere forklaring er at navnet skriver seg fra gammelnorsk *viðl*, *f*, *vevle*, *banketre*, og en sammensetning med – *vin* som betyr slette eller eng.” Bakke, Harald, *Id Herred: En grendsebygds historie*. (Fredrikshald: Idd kommune, 1915), 494

²Herrebø, Sønderbø, Nordby, Stumberg, Holene, Ous/ Os, Liholt, Veden, Berger. Tore Hermundson Vigerust (red.), ”Katalog over adelige hovedgårder og setergårder”. *Adelsprosjektet 1988- 2002*, (Oslo: kane.benkestokk.teiste forlag,1992) (ufullstendig)

³I de eldste skrifter er Vevlen gård oppført etter Matrikkelnr. 39 løpenr. 62a, senere etter grn. 49, brn. 1, 2, 10, 39 og 50.

⁴Hvinden- Haug, Lars Jacob, ”Vevlen på Idd” I: *Fortidsvern* 29, nr 1 (2003), 28

⁵Til eiendommen hører 300 dekar innmark og 450 dekar skog. Engelstad, Eivind S., *Storgårder i Østfold*, (Oslo: Aschehoug & Co (W. Nygaard) 1959), 25

Byggherren var kanselliråd Carl Adolph Dahl (1769-1819). Han var byfogd og auksjonsdirektør i Fredrikshald, samt sorenskriver i Idd og Marker i årene 1803-1819.⁶ I første halvdel av 1800-tallet spilte Vevlen en viktig sosial og kulturell rolle i Fredrikshald, og gården ble et samlingspunkt der det blant annet ble avholdt konserter av Ole Bull. Etter kansellirådens tid har Vevlen gått i arv gjennom fem generasjoner, der alle var embetsmenn. En slik kontinuitet er sjelden i norsk embetssekt.⁷ Lystgårdsfunksjonen ble opprettholdt frem til 1897. Deretter ble bygningen brukt som helårsbolig frem til 1981. Da bygget daværende eier en ny enebolig på tomten og flyttet dit. Gården er fremdeles i privat eie.

Vevlen gård har i dag ikke fredningsstatus etter kulturminneloven. Den har imidlertid antikvarisk verdi og ble i 1980-årene omtalt som klart verneverdig.⁸ Hovedbygningen er nå preget av et fremskredet forfall, fordi vedlikeholdet ble avsluttet for flere år siden. Den fremstår nå nærmest som en ruin, det er derfor en reell fare for at bygningen kan falle sammen.

Valg av tema

Vevlen gård ble valgt som tema for masteroppgaven av flere grunner. Jeg har lenge hatt interesse for bygninger av denne typen, og i min masteroppgave ønsket jeg å undersøke noe som det var behov for at noen tok tak i. Da jeg henvendte meg til en rekke personer i fagmiljøet og etterspurte ”hull” i forskningen, fikk jeg et tips om Vevlen gård som det var skrevet lite om. Jeg fant temaet meget interessant, da hovedbygningen fremstår som et særegent og meget påkostet stykke arkitektur i Norge fra tiden etter 1800. At anlegget blir betegnet som ”Østfolds sorte hull” i fagmiljøet, viser hvor lite man vet om gården. Hovedbygningens dårlige tilstand ble tungtveiende for mitt valg av tema. Hovedbygningen preges av at vedlikeholdsarbeidet i meget lang tid ikke har klart å holde tritt med behovet. I dag er bygningen ubebodd, utarmet for inventar, falleferdig og fullstendig overlatt til seg selv. Argumenter som kunne sikret bevaring blir følgelig færre, og i dag er det en reell fare for at

⁶ Forstrøm, O, *Fredrikshald i 250 år, 1665- 1915*. b II. (Fredrikshald: E. Sem. 1915), 205

⁷ Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 28

⁸ Einar Gundersen ved Borgarsyssel museum i Sarpsborg skriver i et brev til Riksantikvaren: ”(..)alle er enige om at dette er bevaringsverdig i aller høyeste grad.”, Sarpsborg 29. 08- 1984. Riksantikvaren Saksarkiv; B8 Idd, Vevlen 188/1

Videre; Riksantikvar Stephan Tschudi Madsen og sjefantikvar Ola Øgar Svendsen, sammen med gårdbruker på Vevlen Knut Dahl, førstekonservator Vidar Parmer og tidligere restaureringskonsulent Odd Helland foretok en befaring 3. 10 1984 der de besiktiget den gamle hovedbygningen og bekreftet dens antikvariske verdi. Korrespondanse fra Ola Øgar Svendsen, 5. 10. 1984 til Einar Gundersen. Riksarkivet: B8 Idd, Vevlen gm 188/1.

hele bygningen kan gå tapt og dermed den kulturverdien den representerer.⁹ Undersøkelse av hovedbygningen var nødvendig, og tiden var knapp. Masteroppgaven vil derfor bli et bidrag til større kunnskap om dette kulturminnet.

Ved å ta utgangspunkt i en privat eiendom i sterkt forfall, slik hovedbygningen på Vevlen er et eksempel på, er det for det første mulig å bidra til forskningen på dette området, og dessuten oppnå en samfunnsmessig gevinst: Rette søkelyset mot en bygning som nesten er fullstendig glemt. For det andre vil en undersøkelse av gården slik den står i dag, muligens aktualisere prinsipielle problemstillinger knyttet til ansvarsforholdet innenfor kulturminnevernet. Dette aspektet har vært et viktig motiv for egen del, selv om kulturminnevernet i seg ikke er tema for min masteroppgave.

Avgrensning av oppgaven

Vevlen gårds bygningshistorie er tema i denne oppgaven. Selv om interessen er rettet mot hele anlegget på Vevlen, hovedbygning, tun og park, er det *hovedbygningen* som ble oppført under kanselliråd Carl Adolph Dahl som er hovedtema i oppgaven og som vil stå sentralt gjennom hele fremstillingen.

Hovedbygningens historie er i tid avgrenset mellom årene 1810 og 1867. Det var i denne perioden bygningen ble oppført og innredet. Likevel har det vært av interesse å følge bygningen videre noe frem i tid, nærmere bestemt til 1897, da hovedbygningen ble tatt i bruk som helårsbolig. Dette fordi forfallet som preger bygningen i dag, skriver seg fra denne tiden. For øvrig er gårdens vernestatus ikke tema i oppgaven.

For å belyse arkitekturhistorisk kontekst for Vevlen gård, er tre andre hovedbygninger fra omtrent samme tid trukket inn i sammenhengen. Viktige likhetstrekk med Vevlen gård er lagt til grunn for valget av de tre bygningene.

Selv om det er gårdens hovedbygning som er det sentrale tema for oppgaven, nevnes de øvrige bygninger på tunet, men bare for å gi et mer helhetlig bilde av gårdsanlegget.

⁹ Familien på gården har flere ganger, særlig på 1980 tallet, forsøkt å få midler til å ta vare på bygningen. Disse midlene har stort sett vært knyttet opp mot at eiendommen må kunne komme allmuen til gode på en eller annen måte. For eieren som har sitt daglige liv på eiendommen, har dette vært et umulig krav som ikke forenes med ønske om privatliv.

En lystgård vil alltid være tett knyttet til parkanlegget. Dette er også tilfellet for Vevlen gård. Parkanlegget er derfor tatt med, men i et noe begrenset omfang. Bakgrunnen for denne begrensningen har vært i hvilken grad kildematerialet har vært tilgjengelig.

Problemstillinger

Vi mangler kunnskap om helt sentrale forhold knyttet til Vevlen gårds bygningshistorie. Problemstillingene som reises i masteroppgaven, gjelder i første rekke gårdens *hovedbygning*. I den forbindelse reises følgende spørsmål:

- Når ble bygningen oppført?
- Hvilken utforming og funksjon hadde bygningen?
- I hvilken arkitekturhistorisk kontekst kan bygningen plasseres?
- Kan bygningens form knyttes til bestemte forhold i samtiden?

Når det gjelder tunet og den øvrige bebyggelse på tunet samt parkanlegget, vil utforming, funksjon og karakteristiske trekk bli berørt. Den arkitekturhistoriske kontekst vil være aktuell for parkanlegget.

Metode

Masteroppgaven om Vevlen gård er en historisk- biografisk undersøkelse og en historisk fremstilling der rester eller levninger av en fortid brukes for å rekonstruere denne fortiden. ”Levningene er alt som er overlevert fra fortida. Men de *blir* kilder for oss når vi tar dem i bruk for å svare på spørsmål.”¹⁰ Det er problemstillingene som avgjør hva vi kan og vil bruke som kilde.

Kildekritikk, eller granskning av kildene, har stått helt sentralt i arbeidet med oppgaven. Det betyr å bruke ett sett med regler som sier hvordan en skal behandle en kilde for å være sikret at den informasjon en får ut av den, er riktig.

Professor Knut Kjeldstadli beskriver flere sider ved kildegranskning som det er viktig å ta stilling til ved historiske undersøkelser:¹¹

- Hvilke kilder finnes for å belyse et spørsmål?

¹⁰ Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var*, (Oslo: Universitetsforlaget. 1993), 161

¹¹ Ibid. 161 f

- Hvilken *type* kilder er brukt: hvilken funksjon hadde kildene i den situasjonen de ble skapt?
- Hva kan kilden brukes til, det vil si hvilken relevans kildene har for problemstillingen. Men det helt sentrale: hvor *troverdige* er opplysningene?

Å ta utgangspunkt i et privat objekt som Vevlen, har for mitt vedkommende vært problematisk i forhold til fremgangsmåten. Bygningen er, og vil i framtiden være, fullstendig stengt for utenforstående. Bare familie får tillatelse til å komme inn i bygningen. Det metodiske utgangspunktet kan derfor betegnes som en mellomposisjon mellom et bevart og forsvunnet anlegg. Jeg har imidlertid ilagt mye tid for å få anledning til å komme inn i bygningen. På et tidspunkt kontaktet jeg Riksantikvaren med en forespørsel om å igangsette en midlertidig fredning. Dette ble imidlertid ikke gjennomført. Først mot slutten av arbeidet fikk jeg likevel anledning til å komme inn i hovedbygningen. Dette ble et meget kort besøk, og på et for sent tidspunkt til at jeg kunne gjøre undersøkelser som jeg ønsket. Jeg har imidlertid gjort flere feltstudier på eiendommen, der jeg har undersøkt bygninger, tun og park. Videre har jeg brukt betydelig tid i arkiver. Det finnes imidlertid lite relevant arkivmateriale, og materialet har vært vanskelig å finne. Dette fordi det ofte mangler register. Jeg har derfor måtte gjennomlese flere protokoller, esker og pakker for å finne relevante kilder. Kilstudiet har også vært tidkrevende fordi det har forutsatt at jeg har lært meg å lese gotisk håndskrift. I tillegg har jeg lest mengder av referanselitteratur for å danne meg en horisont å analysere bygningen ut i fra.

Kildemateriale

Kildematerialet for Vevlen gård er, som nevnt, meget begrenset og dessuten av forskjellig karakter. Dette gir utfordringer av kildekritisk art: Å bedømme *om* og *hvordan* en kilde kan legges til grunn for en bygningshistorisk studie.

Den viktigste kilden for oppgaven er det fysiske objektet, selve gårds- anlegget med særlig vekt på hovedbygningen. Som nevnt tidligere, er imidlertid ikke dagens eiendomsforhold på Vevlen gård ideelle når en skal undersøke gården. Dette har, slik jeg har vist, gitt prosjektet en rekke utfordringer. En ytterligere begrensning av det fysiske objektets kildeverdi er at bygningen og de fysiske omgivelsene er endret, og det er ikke alle spor etter endringer som er synlige i dag. Til tross for dette har bygningen vært en viktig kilde som grunnlag for egne

observasjoner. Dette har medvirket til å finne svar på problemstillinger og kritisk vurdere og fortolke annet kildemateriale.

Da hovedbygningen bare har kunnet gi *begrenset* informasjon hva gjelder eksteriørundersøkelsen, er arkivmaterialet av stor verdi for de empiriske undersøkelsene. Det samtidige kildematerialet som befinner seg på *Statsarkivet i Oslo* er innsamlet og gjennomgått. Det viste seg ofte å være svært knapt og mangelfullt. Kildene til eiendomsoverdragelser er sorenskriveriets pantebøker der tinglyste skjøter og kontrakter er sitert. Tingbøkene gir tilgang til hendelser av betydning for eiendoms- og bruksforhold. I skifteprotokollene er eiendommenes sammensetning beskrevet og eiendomsforholdene er oppsummert. Auksjonsprotokollene gir opplysninger om hva som fantes. Særlig viktige er synsforretningene over anlegget, i sær dem fra 1810, 1820, 1867 og til dels 1874.¹² For landdistriktene var brannforsikring frivillig, men de var nødvendige for å kunne låne på eiendommen. Dette materialet gir viktige og samtidige opplysninger om anlegget og utgjør er en viktig del av oppgavens fundament. Disse har imidlertid også begrenset kildeverdi; de tidligste fremstår som meget knappe i beskrivelsene, noe som gjør dem problematisk å bruke. Rekvirentens knappe observasjoner i én takst medfører problemer når man skal følge utviklingen i neste takst. Dessuten har de begrenset sannhetsverdi da det ofte er tilfeldig hva som blir inkludert i synsforretningen. Det som imidlertid alltid er inkludert, er forhold som påvirket branntaksten, som antall værelser og ildsteder.

Riksantikvarens tegningsarkiv (B8. Idd. Vevlen 188/1) har oppmålinger foretatt av Mads Wiel Gedde i 1933 i målestokk 1:100. Materialet består av hovedbygningens fasader og plantegning, samt plan og fasader av drengestuen, den såkalte kontorbygningen. Oppmålingen av hovedbygningen er viktig for bygningsbeskrivelsen, og fungerer som sammenlikningsmateriale til for eksempel synsforretningene. Oppmålingen er imidlertid foretatt i 1933 og viser en plan som er endret fra det opprinnelige. Dermed er også verdien av denne kilden begrenset.

Riksantikvarens billedarkiv (B8. Idd. Vevlen 188/1) har fotodokumentasjon av hovedbygningen, stabburet, drengestuen og murene i parken som er fotografert av J. Brønne i 1981. Her finner vi også noen innvendige bilder fra hovedbygningen tatt i musikkværelset, biblioteket. Einar Gundersen, Sarpsborg, har tatt bilder datert 4/9 1984 av hovedbygningens

¹² Grunnlag for beskrivelsene ligger branntakster fra årene 1810, 1820, 1856/58, 1867 og 1874.

fasader. Bildene er viktige kilder til anleggets utforming på den tiden, og viser at anlegget har endret seg siden den gang. For min besvarelse har de imidlertid begrenset verdi, fordi de er tatt på et tidspunkt som faller utenfor oppgavens tidsramme. De er likevel i noen grad anvendt som supplement.

Materiale av stor betydning for oppgaven er imidlertid en fotokopi av et prospekt datert 1822, utarbeidet av Simon Wolff. Originalen er dessverre ikke funnet, men kopien finnes hos Riksantikvarenes billedarkiv. Prospektet viser, med noe uklar gjengivelse, en annen utforming av hovedbygningens midtparti. Selv om gamle prospekter vanligvis har høy sannhetsverdi, idet maling av by- og landskapsprospekter var et eget fag der målet var å gi en naturtro og korrekt gjengivelse av de faktiske forhold,¹³ er det knyttet usikkerhet om dette prospektet viser en tidligere utformet fasade, derfor vil dette prospektets virkelighetsgjengivelse bli drøftet i kapittel 2.

Saksarkivet hos Riksantikvaren har først og fremst dokumenter knyttet til istandsetting av anlegget, og korrespondanse i forbindelse med et fredningsforslag som ble fremmet på 1980-tallet. Dette faller utenfor min problemstilling, og er derfor ikke ilagt noen vekt.¹⁴

Det har videre vært veldig spennende å få tilgang til brevarkivet på Vevlen gård. Brevarkivet består blant annet av privat korrespondanse mellom familiemedlemmene og mellom eierne og de som hadde omsyn med gården i tidsrommet ca. 1830- 1968, samt kviteringer for diverse utført gårdsarbeid fra 1880- 90 årene, videre noen bilder, forpakterkontakter, slektstre og diverse annet. Brevarkivet har gitt en mulighet til å få en direkte innsikt i hverdagslivet til dem som bodde og brukte anlegget. Men dette materialet er farget av personlige preferanser, og dessuten er denne informasjon i liten grad knyttet opp til problemstillingene. Der det har vært relevant, har dette likevel fungert supplerende.

Muntlige kilder som samtale med eier og en særoppgave fra artium av eiers søster, Lise Dahl, har på enkelte punkter begrenset sannhetsverdi, da det er farget av personlige preferanser. Muntlige kilder som overleveres fra generasjon til generasjon, mister gjerne vesentlige momenter underveis, og nye konstellasjoner dukker gjerne opp. I mindre grad er dette likevel referert til i oppgaven. Dette gjelder først og fremst opplysninger om forhold som er nært i tid.

¹³ Drange, Tore, Hans Olaf Aanesen og Jon Brønne, *Gamle trehus: historikk, reparasjon, vedlikehold*, (Oslo: Gyldendal. 2003), 300

¹⁴ Riksantikvaren, Saksarkivet:B8 Idd, Vevlen gnr 188/1

Forskningshistorie

Vevlen gård har aldri tidligere vært tema for bygningshistoriske forskningsoppgaver. Neppe fordi den ikke er interessant, men trolig fordi den både er dårlig tilstand og fordi den ikke har vært tilgjengelig. Det er likevel skrevet noe om gården. Her har Eivind S. Engelstad, Guthorm Kavli og Lars Jacob Hvinden Haug vært de mest sentrale.

Et viktig bidrag for kunnskap om gården er dr. Eivind S. Engelstads behandling av Vevlen i storgårdsundersøkelse fra ca 1950. Han var tidligere direktør for Kunsthindustrimuseet i Oslo, og er en av få som har behandlet Vevlen gård i bokform. Boken *Storgårder i Østfold* (1959) bygger på hans grundige registrering av flere gårdsanlegg og gjenstander i Folkemuseets storgårdsundersøkelse fra 1949- 1950. Boken presenterer flere av gårdene og deres utvikling, deriblant Vevlen gård. Hans hensikt var imidlertid ikke å gi noen fyldig historisk gjennomgåelse for anleggene, og Vevlen er kun viet få sider.¹⁵ Det er særlig Engelstads upubliserte *rapport* fra storgårdsundersøkelsen, som er viktig for denne oppgaven. Det som angår Vevlen, finnes i sin helhet i Halden Historiske Samlinger.¹⁶ Rapporten gir en fyldigere beskrivelse av gården. Han gir riss av grunnplan (ikke oppmåling i vanlig bygningsarkeologisk forstand) og en kartlegging av rommene og anlegget. Den oppsummerer slektshistorie, bilder som fantes på veggene og gir en beskrivelse av innboet. Bakgrunnen for Engelstads arbeid var først og fremst gjenstandsforskning, og et ønske om å gjennomføre dette før gårdenes inventar ble spredd for alle vinder. Siden mye av innbo og løsøre ble solgt ut fra gården etter hans undersøkelse, har arbeidet hans en stor verdi for min oppgave. Hva gjelder hans kildegrunnlag, sier han innledningsvis at han har basert materialet på de muntlige meddelelser som er fremkommet under undersøkelsen, eller ved studier av skrifter og lignende som måtte være til stede på gårdene. Han har altså ikke gått til de skriftlige kildene som måtte finnes i arkivene, men refererer til andre kilder. Gjennom mine undersøkelser har jeg imidlertid funnet at noen av hans opplysninger er upresise, enkelte ganger også feil. Jeg mener derfor at mine undersøkelser tilfører viktig kunnskap om Vevlen, og at denne kunnskapen kan dokumenteres i samtidig kildemateriale og i bygningen selv.

¹⁵ Engelstad, *Storgårder i Østfold*, 25

¹⁶ Rapporten som befinner seg i Halden Historiske samlinger er imidlertid uten skisser. I Vevlens brevarkiv har jeg funnet en kopi av rapporten som inkluderer skissene.

Guthorm Kavli (1963) har behandlet Vevlen gård over noen få sider i *Halden, festningen og byen*.¹⁷ Han presenterer en oppmåling som illustrerer hovedbygningens planløsning.¹⁸ Videre karakteriserer han hovedbygningens eksteriør og interiører. Kavli viser også det tidligere nevnte prospektet av Vevlen gård utført av presten S. Wolff i 1822. Han reiser spørsmål om dette viser en tidligere reell utforming. Samme prospekt blir også diskutert av Lars Jacob Hvinden- Haug¹⁹ som behandlet Vevlen gård i en artikkel ”Vevlen på Idd” i *Fortidsvern* nr 1: 2003. Han har utformet en tentativ rekonstruksjon av fasaden etter tegningen fra Wolff og, de tidligere nevnte, oppmålinger foretatt i 1933. På grunnlag av dette diskuterer han sannsynligheten for om dette er fremstilt med riktighet. Kavli og Hvinden- Haugs synspunkter danner utgangspunkt for min drøfting av dette prospektet. Mine undersøkelser utfyller denne diskusjonen, og svarer på den. Hvinden – Haug ser også hovedbygningen på Vevlen i en arkitekturhistorisk sammenheng, da han sammenlikner arkitekturen med andre gårdsbygninger som Ledaal (1800), Teie (1803), Trosvik (1804), og ser en sammenheng til F. C Gedde, C. F. Harsdorff og engelske Sir John Soanes. Denne diskusjonen fører jeg videre i mitt arbeid.

Annen, mer generell litteratur som er benyttet, er blant annet: Halvor Vreims *Norsk trearkitektur* fra 1939,²⁰ som gir en gjennomgang av karakteristiske trekk ved norske lyst- stor- og embetsgårder og beskriver lokale varianter, Geir Thomas Risåsens lille artikkel ”Østfold: Herregårder og lystgårder” i *Bevar’oss vel!* (2000),²¹ samt boken *Norske Slott, Herregårder og Gods* utgitt sammen med Eva Valebrokk og Bo-Aje Mellin i 1997. Disse verkene omtaler imidlertid lystgårder sammen med anlegg som hadde en annen funksjon, som hovedgårder, storgårder, herregårder eller gods. Av enkeltverk har Einar Sørensen (red.) bok *Gulskogen og landlivets gullalder* fra 2004,²² vært inspirerende. Litteratur som tar opp stilretningen som Vevlen representerer, er blant andre Carl W. Schnitler med *Slegten fra 1814: Studier over norsk embedsmanskultur i Klassicismens tidsalder 1814-1840* (1911).²³

¹⁷ Kavli, Guthorm, ”Halden, festningen og byen”, I: *Riksantikvaren* (Oslo: Aschehoug, 1963)

¹⁸ Oppmåling foretatt av Mads Wiel Gedde og Andreas Nygaard (Finnes for øvrig i Riksantikvarens arkiv)

¹⁹ Lars Jacob Hvinden-Haug (1965) gikk ut fra Arkitektthøgskolen i Oslo som sivilarkitekt i 1992. Han har siden arbeidet innenfor kulturminnevernet, og har fra 2006 vært ansatt i Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

²⁰ Vreim, Halvor, *Norsk trearkitektur*, (Oslo: Gyldendal, 1939)

²¹ Risåsen, Geir Thomas, ” Østfold: Herregårder og lystgårder” i: *Bevar’oss vel!* 3: 2000, s. 3- 5

²² Sørensen, Einar red, *Gulskogen og landlivets gullalder*, (Drammen: Drammen museum. 2004)

²³ Schnitler, Carl W. *Slegten fra 1814: Studier over norsk embedsmanskultur i Klassicismens tidsalder 1814-1840* (Kristiania: Norsk folkemuseum. 1916)

Kari Hoels bok *Monumentalarkitektur i Oslo, fra kongens slott til kunnskapens tempel* (2008)²⁴ og Elisabeth Seips doktorgrads avhandling *Brødre og søstre i arkitekturen, ingeniøroffiser og sivilarkitekter i Norge rundt 1800*, (2008).²⁵

Denne masteroppgaven om Vevlen gård kan tilføre forskningslitteraturen ny kunnskap om sentrale forhold knyttet til Vevlen gårds utforming, samtidig som den vil sette den inn i en arkitekturhistorisk sammenheng.

En definisjon: Hva er en *Lystgård*?

Jeg har allerede i innledningen antydnet at Vevlen gård ble oppført som lystgård. Jeg vil derfor gå nærmere inn på hva jeg legger i begrepet lystgård.

Fenomenet lystgård går tilbake til den italienske renessansen, og Andrea Palladios (1508-1580) sommervillaer på den italienske landsbygda som han tegnet for rike byborgere.²⁶

Lystgården finner vi også igjen i Tyskland, Danmark, Sverige, Finland, Russland – og Norge. Lystgårdskulturen var et uttrykk knyttet til samfunnets øverste sosiale sjikt, samtidig uttrykk for en overskuddskultur som i Norge oppnådde sitt høydepunkt under de økonomiske oppgangstidene omkring 1800. Mellom 1750 og 1850 ble det oppført nye hovedbygninger på flere av landets lystgårder, gjerne ilagt betydelige summer. Løkkegårder, en betegnelse som ofte ble brukt om tilsvarende anlegg i bynære og tettbygde strøk, og lystgårdene ble åsted for det opplyste borgerskaps og embetsstandens naturvitenskapelige og samfunnsøkonomiske interesser. Å forbedre jordbruket og industrien var et vesentlig område for samfunnsengasjerte borgere. Lystgården var dermed å betrakte som et funksjonelt supplement til byboligen, og livet på disse hang nøye sammen. Lystgårdens funksjon var ikke begrenset til vår forståelse av ordet *landsted* i dag. Lystgården var et landsted som kombinerte landlivets gleder med produksjon for byhusholdningens nødvendige behov av melk, smør, egg, til dels kjøtt og senere poteter, frukt og grønnsaker. Selve begrepet gir en betegnende karakteristikk av fenomenet; lyst - fordi byborgeren her kunne nyte landlivets gleder i behagelige omgivelser,

²⁴ Hoel, Kari, *Monumentalarkitektur i Oslo, fra kongens slott til kunnskapens tempel* (Oslo: Vigemostad og Bjerke AS, 2008)

²⁵ Seip, Elisabeth, *Brødre og søstre i arkitekturen, ingeniøroffiser og sivilarkitekter i Norge rundt 1800* (Oslo: AhO, Unipub. 2008)

²⁶ Særlig kjent er Palladio for sine byggverk i hans hjemby Vicenza og i Venezia. Hans internasjonale innflytelse skyldes hans *Fire bøker om arkitektur* som ble utgitt i 1570. Når vi snakker om palladiansk stil, tenker vi på bygninger som er formet som enkle kubiske blokker, preget av symmetri både i fasaden og grunnplanen og med et fremskutt midtparti som består av en klassisk tempelfront med søyler. Det er den strenge symmetrien og de klassiske greske og romerske forbildene som karakteriserer den palladianske stilen.

Christensen, Arne Lie, *Den norske byggeskikken: hus og bolig på landsbygda fra middelalderen til vår egen tid*, (Oslo: Pax, 1995), 134

og gård – fordi det i de fleste tilfeller hørte en betydelig jordvei med til disse eiendommene som derfor ble drevet som vanlig gårdsbruk.²⁷

Begrepet *lystgård* blandes ofte sammen med herregård, hovedgårder, gods osv, fordi de gjerne har felles karakter som herskavelige bebyggelser. Det er imidlertid ikke bebyggelsens karakter som definerer hva stedet er eller har vært. _Kanskje den mest brukte oppfatningen av begrepet *lystgård* fremgår i Geir Thomas Risåsens artikkel ”Herregårder og lystgårder” der han definerer begrepet lystgård som ”en samtidig betegnelse som ble brukt om byborgerens landsteder på 1700- og 1800- tallet.”²⁸ Ser man bort i fra begrepet *byborgeren*, stemmer hans definisjon med Halvor Vreim som viser til ”de hus, ”lyststeder”, som pengesterke kjøpmenn bygde utenfor byene i siste halvpart av 1700- årene og utover.”²⁹ Einar Sørensen bruker som Risåsen også begrepet *landvilla* i sin bok om anlegget Gulskogen ved Drammen. Sørensen setter et skille mellom *villaen* og herregården, da *villaen*, i motsetning til herregården, bør betraktes som et kulturfenomen forankret i aristokratiets litterære dannelse. Han viser til Acherman (1995) og definerer en *villa* som en herskavelig bebygget eiendom beregnet for bestemte aktiviteter knyttet til landlivet. Videre sier han at betegnelsen *villa* fremkommer ved at landbruksfunksjonen ved en gård var underordnet betydningen i forhold til de aktiviteter som tradisjonelt var knyttet til en *landvilla*.³⁰ På en *villa* eller *landhus* var haven og omgivelsen minst like viktig som huset.³¹ Sørensens begrep om *villa*, eller mer presist *villa suburbana*, var altså å betrakte som en forstadvilla utformet for et korte, eller litt lengre besøk om sommeren for uformell selskapelighet og samvær.³²

I denne oppgaven vil jeg derfor legge til grunn Risåsens definisjon av begrepet lystgård: *En samtidig betegnelse som ble brukt om byborgerens landsteder på 1700- og 1800 tallet.*³³

Vevlen gård forsvaret betegnelsen *lystgård*, evt. *landvilla*, fordi det var en stor eiendom der en stor del av jordeiendommen var lagt ut som park, der gårdsbruket var underordnet hovedbygningen og parken, men som likevel innbrakte naturalier til byhusholdningen. Hensikten med anlegget var å være et sted man kunne trekke seg tilbake for korte eller litt lengre besøk om sommeren for uformell selskapelighet og samvær.

²⁷ Risåsen, ”Herregårder og lystgårder”, 3- 4

²⁸ Ibid, 3

²⁹ Vreim, *Norsk trearkitektur*, 139

³⁰ Sørensen, *Gulskogen og landlivets gullalder*, 46

³¹ Ibid. 46

³² Ibid. 46

³³ Risåsen, ”Østfold: Herregårder og lystgårder”, 3

Kapittel 1 – Vevlen gårds historie

I dette første kapittelet vil jeg gi en kort historisk bakgrunn for mitt forskningsobjekt, hovedbygningen på Vevlen gård. Med utgangspunkt i tidligere antagelser om Vevlen gårds utforming, vil jeg for det første identifisere gårdens tidligere hovedbygning og videre drøfte drengestuens funksjon. Disse forhold er relevante fordi de utgjør noe av bakgrunnen for oppføring av Dahls nye hovedbygning. Dessuten mangler man kunnskap om dette. Deretter vil jeg se på de tre personene som har hatt mest betydning for utviklingen av Vevlen gård i innenfor tidsavsnittet som behandles. Det er for det første byggherren, Carl Adolph Dahl, deretter hans sønn, brigadeauditør og militær jurist Carl Theodor Dahl, og til sist Carl Adolphs sønnesønn, oberst Johan Jacob Dahl.

Tidligere antagelser om Vevlen gård

Som nevnt i innledningen, har Dahls hovedbygning på Vevlen til i dag blitt datert til 1808.³⁴ I kapittel 2 vil jeg drøfte denne dateringen og argumentere for at dette ikke stemmer. Denne nye kunnskapen reiser imidlertid et spørsmål om hva som har vært gårdens tidligere hovedbygning da Dahl kjøpte eiendommen i 1808. Selv om en undersøkelse av dette ligger noe på siden av problemstillingen, vil jeg forsvare det fordi kunnskap om dette kan si oss noe om bakgrunnen for oppføringen av Dahls hovedbygning. Man har tidligere ikke visst noe om gårdens tidligere hovedbygning, men det har blitt foreslått om gårdens drengestue tidligere har hatt denne funksjonen.³⁵ Her vil jeg derfor for det første identifisere den eldre hovedbygningen, og deretter drøfte drengestuens datering og opprinnelige funksjon.

Den gamle hovedbygningen

C. A. Dahls hovedbygning er ikke omtalt i synsforretningen datert 18. september 1810, og dermed kan bygningen ikke ha blitt oppført så tidlig som i 1808. I stedet fungerte en *eldre stuebygning*³⁶ som gårdens tidligere hovedbygning, og denne må også ha fungert som Dahls hovedbygning inntil han fikk bygget den nåværende hovedbygning.

Den gamle stuebygningen hadde siden 1801 huset 12 personer. Tidligere gårdseier Tollef Schjelderup var både kaptein og gårdbruker av yrke. Han bodde sammen med kone og fire

³⁴ Hvinden- Haug, "Vevlen på Idd", 29 : og Engelstad, *Storgårder i Østfold*, 27

³⁵ Iakttagelser i Engelstad, "Storgårdsundersøkelsen", 3 (Ikke publisert)

³⁶ Omtale brukt i synsforretningen datert 18. september 1810. Statsarkivet i Oslo, Idd og Marker Sorenskriveri, Tingbok 20b, 19/7 1808- 29/11 1816. Branntakst 18/9 1810

barn, samt svigerinne og fem tjenestepersoner.³⁷ Synsforretningen datert 18. september 1810 nevner en gammel stuebygning, som etter sammenligning med senere takster, må være Vevlen gårds tidligere hovedbygning. Det fremgår av taksten at den trengte en del reparasjoner, men viser også at Dahl hadde gjort enkelte forbedringer. Han hadde blant annet skiftet vinduskarmer:

En hovedbygning af tømmer med tegltag, bestående af 4 værelser med jernkakkellovn, samt kiøkken med skorstein og drengestue med bagerovn. Reqvirenten anviste 12 fag vinduer med store ruders, samt af Ham ere bekostede, med nye Karmer og griner, samt 2de qvistværelser hvor med 1 fag vinduer og taget paa den østre og vestre side, saavelsomat skorsteinen og dagligstuen ere foranstaldet malede i hvilke Forbedringer laugrettet iberegnet materiale og arbejds løn, ansatt for 350 sp. ---Fandt retten at bygningen krever at tagene repareres på den søndre og nordre side, og at murene under bygningen istandsettes, at nye gul?er udf? kiøkkenet, Drengestuen og svalgangen, samt at bygningen der er sammensat af 3 forskjellige tilbygninger hvoraf de 4 værelser er sammensadt af gammelt tømmer, behøver nye beklædning og maling.³⁸

Ifølge forretningen ble bygningen vurdert til en verdi av 350 sp, iberegnet materialer og arbeidslønn for forbedringene.³⁹ Totalt ble eiendommen på Vevlen satt til en verdi av 2980 sp., og i tillegg kom verdiene på dens underliggende bruk Mansrød.

Neste og siste gang denne bygningen beskrives er i synsforretning 23. august 1820. Gjennom denne forretningen kan vi se at stuebygningen har gjennomgått flere endringer siden forrige besiktigelse i 1810:

En gl. Stuebygning hvorved 5 indredet til værelser samt et kiøkken og i værelsene ere 4 jernkakkellovne, bygningen ere teglhenget og for øvrig fyldet med vinduer og døre, den blev i den beskrevne tilstand i betragtning af dens alder taxeret fro – 80 sp. I hvilke Sum ere innbefattet de derav 4 jernkakkellovne.⁴⁰

Bygningens verdifall fra 350 til 80 spesidaler disse årene, kan ikke bare knyttes til alderen, men var ganske typisk for tiden. Verdiene var kraftig oppskrudd, og det var dårlig avkastning på tømmer og andre varer.⁴¹

³⁷ Oldevoll, Jan, *1801 telling for 0117 idde*, Arkivverket, Digitalarkivet, webCens, 12.01.2009, www.digitalarkivet.no (oppsøkt: 20.05.2008)

³⁸ Branntakst 18/9 1810

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Statsarkivet i Oslo, Idd og Marker Sorenskriveri, Tingbok 21a, 29/10 1817- 19/9 1821. Branntakst 23/8 1820

⁴¹ Verdt å merke seg er at når det gjelder verddivurderingene på branntakstene, er de oppgitt i enten Riksdaler (rd.) til 1807 og spesidaler (spd.), verdiene tilsvarte hverandre noenlunde. Fra 1807 til 1813 falt riksdalerens

Ettersom 1820 var siste gang denne stuebygningen ble beskrevet i en branntakst, ble bygningen antageligvis revet etter at Dahl fikk oppført sin nye hovedbygning. Dahls nye hovedbygning hadde overtatt stuebygningens tidligere funksjoner.

Plasseringen av stuebygningen har heller aldri blitt undersøkt. Mine observasjoner gir grunn til å tro at den lå nær dagens hovedbygning: Opplysninger i branntakst fra 1810, viser at Dahl flyttet en stolpebod til *vestsiden* av våningshuset. Stolpebodens beliggenhet i dag er nordøst for dagens hovedbygning. Det må bety at den eldre stuebygningens beliggenhet har vært rett bak hovedbygningen. Mine undersøkelser på stedet viser videre rester av en gammel mur, tilsynelatende en 21 meter lang grunnmur, beliggende ca 17 meter bak hovedbygningen. I denne forhøyningen av terrenget, har også dagens eier funnet en del gul teglstein,⁴² trolig en eldre type og sannsynligvis rester etter den gamle hovedbygningen.

Et militærkart fra 1800 viser bebyggelsen på Vevlen gård - eller *Westen* som kartet noe upresist oppgir som gårdsnavn. Dette kartet bekrefter mine antagelser: Vi ser tre bygninger, ett vinkelbygg som trolig er den gamle hovedbygningen, og to enkeltbygg, antageligvis en låve og en stolpebod.

Illustrasjon 1

(Se billedkatalog) Kartet viser tre bygninger. Den gamle hovedbygningen, låven og stolpeboden som senere ble flyttet.

Drengestuens funksjon

Det har vært flere spekulasjoner knyttet til drengestuens funksjon. Engelstad mener i storgårdsundersøkelsen at *kontorbygningen*, en betegnelse gårdens eiere har benyttet på drengestuen, har et mer alderdommelig preg enn hovedbygningen. Han mener at den antageligvis er eldre og kan ha vært gårdens eldre hovedbygning.⁴³ Engelstad skriver ”men mon den ikke kan ha vært hovedbygning fra den tidligere gårdsbebyggelse der.”⁴⁴ Jeg har imidlertid allerede vist til en annen bygning som gårdens tidligere hovedbygning, jf. ”Den

verdi med økende hastighet. 1813 ble riksbankdalerne (rbd) innført. Den var ment å ha riksdalerens gamle verdi, men dalte straks. Riskbankdaleren ble avløst av spesidaleren i 1816, men var i bruk til ca 1.1. 1818. da overtok spesidaleren for godt, med 10 ganger høyere verdi. 1.1. 1818 ble altså ”kommaet flyttet en plass til venstre”. Aslaksby, Truls *Skienfjord- klassisismen. Bygningsstil i handels- og produksjonsmiljøene mellom Ulefoss og Langesund ca 1800- ca. 1850.* (Oslo: Avhandling til magistergraden i kunsthistorie ved Universitetet i Oslo, 1977), 7

⁴² Meddelt i samtale med Knut Erik Dahl, 25. mai 2008.

⁴³ Iakttagelser i Engelstad, ”Rapport fra Storgårdsundersøkelsen”, s. 10

⁴⁴ Ibid, s. 5

gamle hovedbygningen". Dette medfører at tidligere antagelser vedrørende drengestuens funksjon som gårdens tidligere hovedbygning, ikke er riktige.

Illustrasjon 2 og 3

Bildet viser Dahls hovedbygningens fasade mot nord og drengestuen.

Drengestuen ble først omtalt som *drengestue* i branntakst fra 1856. Dens beliggenhet var 72 alen (ca 45, 5 meter) nordvest for hovedbygningen. Den beskrives som en tømmerbygning, bordkledd og malt, 21 alen lang, 31 $\frac{3}{4}$ alen bred og 5 alen høy (ca. 13 x 20 x 3 m). Gjennom sammenfatting mellom ulike takster, ser vi flere store endringer knyttet til drengestuen.

Jeg vil argumenter for at drengestuen ble bygget av Dahl, og at den ble bygget omtrent samtidig som byggingen av hovedbygningen. Synsforretningen datert 23. august 1820, omtaler nemlig en bygning som må være drengestuen, som "nesten nye".⁴⁵ Videre beskrives den som:

En bygning af bindingsverk, hvori 4 værelser indredte med muurkakkelovn, samt et bryggerhuus med skorstein, bygningen er teglhengt, bekleedt og mahlet, samt nesten nye, der blev taxeret for 100 sp.⁴⁶

Branntakst fra 1867 viser hvordan den ble endret:

En drengestue, sidst taxeret for 250 spd af tømmer, bordkleedt og malet. 21 alens lang, 31, $\frac{3}{4}$ alend bred og 5 alens høy, bestående af 5 værelser med 1 2 etages konfyr, 1 jernkakkelovn og 1 pottemagerovn, gulve og tage af bord, 2 dobbelte og 5 enkle døre samt 10 fag vinduer. Midt igjennom bygningen findes 1 gang, hvori tillige 1 kjøkken med skorstein og bagerovn samt 2 1 etages piber, ligger i nordvest 72 alen fra bygning no 1 (Hovedbygningen, min bemerkning) taxeret for 150 sp.⁴⁷

Jeg finner ikke noe som tyder på at den har fungert som annet en drengestue, altså en bolig for drengene som arbeidet på gården. En anklage om et tyveri i drengestuen, i ekstrarettprotokollen datert 16. februar 1828, indikerer bygningens funksjon som bolig for arbeidsmenn i alle fall de fem siste årene.⁴⁸ Vevlen gårds brevarkiv viser videre hvordan

⁴⁵ Branntakst 23/8 1820

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ Statsarkivet i Oslo. Norges Brandkasse (1767), Brandtakstprotokoll, Østfold, nr. 148. (boks) 2a061 (67), katalog 1290.4/10), Branntakst 27/2 1867

⁴⁸ Statsarkivet i Oslo, Idd og Marker sorenskriveri, Ekstrarettprotokoll 1, 29/9 1826- 11/10 1834, Hylle 4d0144b, katalog b11g, 60- 62b,

kontorbygningen i alle fall helt siden 1883 hadde fungert som forpakterbolig.⁴⁹ I senere beskrivelser av bygningen, blant annet fra 1968, finner vi at den inneholdt to moderniserte leiligheter for beboelse av sveiser med kone.⁵⁰ Dette er grunnen til at bygningen også kalles for sveiserboligen. Vi ser for øvrig også at forpakterne har bebodd hovedhuset i perioder.⁵¹

Min konklusjon er at Dahl trolig har sett ett behov for en drengestue da han bygget hovedbygningen. Den gamle stuebygningen var i dårlig forfatning, og kunne ikke inneha denne funksjonen. Typisk for tiden var nemlig at tjenerfolket og andre arbeidsfolk ikke lenger skulle ha tilholdssted i hovedhuset, men ble ofte forvist til kjelleretasje, tjenerfløyer, eller som her – til sekundære hus.⁵²

Illustrasjon 4.

Bildet viser drengestuen slik den fremstod i 2008.

I dag er den felleferdige drengestuen utvendig kledd med over- og underliggere. Innenfor er det teglstein innmurt i bindingsverket. Under Engelstads besøk på slutten av 1940-tallet, fant han at flere steder er kledningen revet og erstattet med papp og bordkledning.⁵³ En gammel bakerovn ble revet av Knut Dahl i 1945. Vinduene skal ifølge Lise Dahl tidligere ha vært høye og smårutete, men er nå byttet ut.⁵⁴ I dag måler den ca 12 m i lengden og ca 8 m i bredden.

⁴⁹ Vevlen gårds brevkav.

⁵⁰ Ibid

⁵¹ Ibid

⁵² Sørensen, Einar, ”Gulskogen som landvilla og byggherren Peter Nicolai Arbo.” I: *Gulskogen og landlivets gullalder*, (Drammen: Drammen museum, 2004), 77

⁵³ Iakttagelser i Engelstad, ”Rapport fra Storgårdsundersøkelsen”, 10

⁵⁴ Lise Dahl er datter av Adolf Dahl og søster til dagens eier

Eiere av Vevlen gård

Kanselliråd Carl Adolph Dahl (1769 - 1819) – byggherre av Vevlen gård

Illustrasjon 5.

Portrett av Carl Adolph Dahl ca 45 år.

Byggherren for dagens hovedbygning på Vevlen gård var kanselliråd Carl Adolph Dahl (1769- 1819). Men før gården kom på hans hender, kjenner vi en lang eierrekke fra Fabian Stang d. y til kanselliråden i 1808.⁵⁵

Vevlen ble kjøpt av Fabian Stang d.y. (1709-1755) og ved hans død gikk den i arv, skjøte 4.11.1777, til sønnen Jacob Stang (1745-1786). Av hans oppbudsbo ble Vevlen, (sammen med Mansrød på Idd)⁵⁶ solgt 10.07.1782 for 1132 riksdaler til Thomas Andersen Stang (kjøpmann 1741- 1791), dokumentet er datert 10. juli.⁵⁷ Hans datter, Johanna Theodora(1780-1835) giftet seg med C. A. Dahl i 1800. Thomas Andersen Stang overdro eiendommen til Jacob Stangs enke, Gurine Romedal (1755-1802), ved skjøte av 28.02.1788 for en kjøpesum av 1700 riksdaler. Sammen med sin andre mann, kaptein Thorleif Schjelderup (1749-1807), bodde de på Vevlen til sin død. Ved auksjonsskjøte 10.8.1807 ble gården kjøpt av statsråd Carsten Tank (handelsmann 1766-1832), som hadde røtter fra Sør-Jylland, og som ved skjøte av 22.04.1808 solgte til C. A. Dahl for 8938 riksdaler.⁵⁸ Det var C. A Dahl og Johanna Theodora Stang som skal ha oppført hovedbygningen, og senere ble eiendommen nedarvet gjennom fem generasjoner.

Carl Adolph Dahl ble født på gården Aavedal i Rægefjord i Rogaland og var sønn av skipper Tallak Omundsen Dahl fra gården Knibedal i Rægefjord (Dalane). Faren kalte seg fra 1775 for Tollak Dahl.⁵⁹ Carl Adolph Dahl giftet seg med Johanne Theodora Stang (31.12.1780-19.12.1835), datter av sagbrukseier Thomas Andersen Stang på Torsø og Anna Sylvia Leganger. Grunnlaget for hans rikdom var nok i høy grad alliansen med svigerfamilien Stang, som hadde en sterk posisjon som trelasthandlere og godseiere i distriktet. Ekteskapet knyttet han dessuten til byens største slekter, og Dahl var en av de ledende menn i Fredrikshalds selskapsliv. I 1791 tok han juridisk eksamen i København. Han ble utnevnt til viserådmann på Fredrikshald i 1797, og videre til rådmann og byfogd i Tønsberg i 1798. Dahl var byfogd samt

⁵⁵ Se for øvrig vedlegg der den tidligste eierrekken gjennomgås.

⁵⁶ Krog- Steffens, Haagen, *Slegten Stang*, (Christiania: 1905), 230

⁵⁷ Statsarkivet i Østfold, Idd og Marker sorenskriveri, Pantebog 2b, 5/10 1781- 4/7 1791. Datert 1782., 409- 410

⁵⁸ Statsarkivet i Østfold, Idd og Marker sorenskriveri, Pantebog 2b, 5/10 1781- 4/7 1791. Datert 1782., 409- 410

⁵⁹ Forstrøm, *Fredrikshald i 250 år, 1665- 1915*. bd. II, 205.

auksjonsdirektør i Fredrikshald og sorenskriver i Idd og Marker i årene 1803-1815.⁶⁰ Han fikk flere utmerkelser for sitt engasjement, blant annet kronprinsregentens påskjønnelse for å ha forsvart stedet under krigstilstanden i 1801. Han reorganiserte byens politi- og brannvesen. Han var en av de store bidragsyterne til Universitetets opprettelse, og han fulgte interessert med i den nye nasjonale politikken utvikling. Under krigen med Sverige i 1808-09 støttet han de militære myndighetene meget effektivt, dels ved pengegaver, og dels ved organisering av spionvesenet; derfor ble han i 1809 utnevnt til kanselliråd. I 1810 ble han Ridder av Danebrog.⁶¹

Til tross for dette ble han utsatt for sterke mistanker og anklager. Politisk ville han forsvare selvstendigheten. Han sluttet seg derfor ikke til unionspartiet, men han la større vekt enn selvstendighetspartiet på de utenrikspolitiske forhold. Fordi han stod i en politisk mellomposisjon, ble han i 1814 anklaget for å tjene som spion for begge partier.⁶² Anklagene kunne ikke bevises, men ifølge Norsk biografisk leksikon gav dette han en hard dom i sin samtid og ettertid og kastet dyp skygge over hans navn. Fornyet tillit fikk han likevel da han under krigen med Sverige forsøkte å berge Fredrikshald så godt han kunne. Da byen ble bombardert, var han med i borgernes deputasjon til Carl Johan for å oppnå stans i beskytningen. Sammen med byens andre ledende menn ble han 6. august nødt til å underskrive troskapsed til den svenske kongen. Fra da av var han i særlig nåde hos Carl Johan. I 1815 ble han tildelt Nordenstjerneordenen ”for hans heldige Bestrebelse for under vanskelige omstændigheder at vedligeholde Orden og Roelighed i den ham betroede Embedskreds”.⁶³ I juni 1815 ble han valgt til stortings-suppleant og i november 1817 til stortingsmann for Fredrikshald. Han måtte imidlertid melde sykdomsforfall til Stortinget. Han døde 3. juni 1819.⁶⁴

25. desember 1817 ble Fredrikshald rammet av en betydelig bybrann som slukte hele 38 hus på *Nordsiden*. En del av de tapte husene var byens største og mest anselige, inkludert Carl Adolph Dahls bygård. Ifølge Forstrøm brøt brannen ut i Regine Ankers (kjøpmann Jan Ankers enke) gård som lå omtrent på samme tomt som Sparebanksbygningen ligger nå.⁶⁵ Flammene slo ut av et hjørneværelse som vendte mot kanselliråd Dahls gård, beliggende der

⁶⁰ Ibid, 205

⁶¹ *Norsk Biografisk leksikon*, bd. 3, s.v, Christianssen – Eyvind Urarhorn, (Oslo: Aschehoug, 1926), 188

⁶² *Norsk Biografisk leksikon*, 188

⁶³ Krog- Steffens, *Slegten Stang*, 548 ff

⁶⁴ Krog- Steffens, *Slegten Stang*, 548 ff

⁶⁵ Forstrøm, ”Fredrikshald i 250 år”, del 2, 17

det nåværende rådhuset ligger i Halden. Fra Regine Ankers gård spredte den seg til to sider, mot Dahls bygning, hvor den forplantet seg videre oppover Storgaten, og mot Mads Wiel (nå ”kongegården”), hvorfra den gikk ned over bakken. Det nedbrente strøk var hele husrekken på venstre hånd i Storgaten fra kanselliråd Dahls gård og omtrent til fru kommerserådinne Wolbergs gård. Det var en rekke store, anselige gårder, foruten Dahls, konsul Strømbergs, grosserer Dines Mamens og enkefru Karen Mamens. På den andre siden av gaten brant Petersens og Knaps to gårder samt nordsidens skolehus, som lå på hjørnet av Kirkegården ved gatekrysset, foruten en del mindre hus.⁶⁶ Et litografi etter Gjørum i 1840-årene, viser Dahls gjenoppførte bygård.⁶⁷ Her ser vi den fremstilt som en pusset, enetasjes bygning på forholdsvis høy sokkel med vindusglugger i kjelleren. Hovedetasjen har store vinduer med seks ruter og markert med rektangulære fyllinger under gesimsen. Taket er valmet og utstyrt med tre skorsteinspiper.

Illustrasjon 6

Litografi etter Gjørum i 1840-årene som blant annet viser C.A Dahls bybolig.

Carl Theodor Dahl (1802-1862) og Johan Jacob Dahl (1863-1908)

Innenfor problemstillingens tidsramme, ca 1810-1867, er det to personer som har hatt betydning for utviklingen av Vevlen Gård etter Carl Adolph Dahl: Hans sønn, brigadeauditør og militær jurist Carl Theodor Dahl, og Carl Adolphs sønnesønn, oberst Johan Jacob Dahl.

Carl Theodor Dahl (1802-1862) var formelt eier av gården fra 1836 til 1862, men allerede etter farens død i 1819 bidro han til videreutvikling av gården. Han ble født i Tønsberg og ble cand. jur. i 1826. 13. februar 1828 giftet han seg med Jacobine Mathea Unger (søster av professor C. R Unger). Fra 1828 var han advokatfullmektig og konstituerende prokurator i Smålenens Amt. I 1831 ble han auditør ved 1. Akershuisse Infanteri Brigade, med tittel brigadeauditør, et embete han hadde i 30 år, til sin død 11. mars 1862.⁶⁸ I 1843 ble han utnevnt til ridder av Vasaordenen, og han var Fredrikshalds representant på Stortinget i 1845. Han benyttet muligheten i Stortinget til å fremskaffe en rekke vitnesbyrd for å renvaske farens

⁶⁶ Ibid. 18

⁶⁷ Kavli, *Halden, festningen og byen*, 336

⁶⁸ Brigadeauditøren oppførte i 1858 en kostbart utstyrt villa i sveitserstil som sin vinterbolig ved Fredriksten festning, den såkalte Brådlandbygningen, som dessverre brant ned i 1985 etter en da nylig avsluttet restaurering. Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 28.

navn.⁶⁹ Som embetsmann var det ventet av Carl Theodor Dahl at han hadde et dannelsesnivå innen de klassiske områder som musikk, litteratur, teater og konversasjon over vitenskapelige og politiske temaer.⁷⁰ Carl Theodor ble ved siden av sitt embete, regnet som den bærende kraft i byens musikkliv. Han spilte selv fiolin, stiftet *Fredrikshald Musikalske Selskab* i 1828 og ledet orkesteret i mange år.⁷¹

Gården ble arvet videre til oberst Johan Jacob Dahl (1836-1908). Han var eier av gården mellom 1865 og 1897, også han gjorde relevante endringer med gården. Johan Jacob Dahl, blant familien kalt for Hanken, fikk en militær utdanning. Han ble kaptein i 1867, oberstløytnant i 1883 og oberst i 1888.⁷² Han ble utnevnt til ridder av Svärdsordenen i 1887 og senere av St. Olavs Ordenen. Som sin far og bestefar var han Fredrikshalds stortingsmann i tre år fra 1883. Under stortingsperioden ble han utnevnt til skolesjef i Bergen, hvor han bodde til han ble oberst og sjef for Hallingdalsbataljonen. Han flyttet deretter med familien til Kristiania.⁷³

Hans giftermål med Bente Thomine Susanne Lyche (1842-1883) knyttet familien Dahl til viktige slekter som Wiel og Arbo.⁷⁴

Eierskapet etter Carl Jacob Dahl, som har mindre relevans for denne undersøkelsen, er gårdbruker Adolf Kristian Dahl (4. 8.1874- 24.9.1952) som eide gården mellom 1897 og 1951, gårdbruker Knut Dahl (12.7.1912- 12.6.1994) som eide gården mellom 1951 og 1992, og gårdbruker Knut Erik Dahl (4.10.1968) som overtok gården i 1992.⁷⁵

⁶⁹ *Norsk Biografisk leksikon*, 189- 190.

⁷⁰ Kristensen, Ragnar, "Vestfold: Lystgården – fra edens hage til stridens eple" I: *Bevar oss vel*. 3:2000, 6

⁷¹ Det Musikalske Selskab var fast orkester for *Det dramatiske selskap*. Orkesteret hadde øvelser i teateret. Det ble fremført store, krevende verk og Cherubins opera *De to dage* var ett av dem. Fredrikshalds musikalske selskap, senere *Halden orkesterforening*, ble Smålenenes eldste symfoniorkester.

⁷² Vevlen gårds brevarkiv.

⁷³ Dahl, Lise "Vevlen, gården og dens eiere fra Kanselliråden til i dag" (Halden: Særøppgave i historie, Halden Offentlige allmennskole, Ved examen artium, 1965), 14 (upublisert.)

⁷⁴ Bente Thomine Susanne Lyche var datter til Truels Johan Lyche (1814-1894) og Adolphine Christine Lyche (1820-1893). Johan Jacobs svigerfar, Truels Johan Wiel var sønn av Paul Frederik Lyche (1792-1878) og Susanne Margrethe Wiel (1786-1844). Susanne Margrethe Wiel, var datter til Truls Wiel (1744-1807), stamfar til Haldengrenen av slekta Wiel, og Elisabeth Sophie Arbo (1758-1798), datter av Strømsø kjøpmannen Johannes Arbo. Arbo-slekten kan føres tilbake til Ærø i Danmark. Slekta kom til Norge med Peter Arbo (1689-1761) som startet en stor trelastforretning på Strømsø. Iakttagelser i Vevlen gårds slektstre, Vevlen gårds brevarkiv.

⁷⁵ Dahl, "Vevlen, gården og dens eiere fra Kanselliråden til i dag", 3.

Kapittel 2 - Hovedbygningen på Vevlen gård

Vi mangler kunnskap om helt sentrale forhold knyttet til hovedbygningen på Vevlen gård. I dette kapitlet vil jeg, blant annet, drøfte to av dem. Det gjelder for det første når hovedbygningen ble oppført, og for det andre hvilken form og funksjon denne bygningen hadde. Når det gjelder sistnevnte vil jeg først gjennomføre en bygningsbeskrivelse, og deretter drøfte om havefasaden kan ha hatt en annen utforming av midtpartiet. Utgangspunktet for å reise denne problemstillingen er en diskusjon om et prospekt over Vevlen, datert fra 1822, viser en tidligere utformet fasade. Avslutningsvis vil jeg beskrive og drøfte planløsning og interiørens utforming i årene 1820-1867. Enkelte værelser som havestuen, biblioteket og den store salen i tredje etasje behandles noe mer inngående.

Illustrasjon 7 Havefasaden på Vevlen, 26.05.2008. Elin Langfeldt Pettersen

Tidspunkt for oppføring av hovedbygningen

Slik vi allerede har sett, refererer litteraturen om Vevlen gård til 1808 som det året da hovedbygningen på Vevlen ble oppført.⁷⁶ Men skjøtet for eiendommen viser kun at Vevlen ble kjøpt av Dahl i 1808.⁷⁷ Knappt kildemateriale gjør det vanskelig å datere hovedbygningen. Synsforretninger fra 1810 og 1820 anslår ikke bygningsår, men gir viktige opplysninger som kan bidra til å datere hovedbygningen. Andre forhold knyttet til byggherrens profesjonelle og private liv, kan også bidra til å datere hovedbygningen. Slik jeg ser det, er det flere ting som taler for en tidfesting til mellom 1811 og 1814.

For det første, og dette er kanskje mitt viktigste holdepunkt, viser eldste synsforretning, datert 18. september 1810, at det allerede på dette tidspunktet var klart for igangsetting av bygging av ny hovedbygning. Denne besiktigelsen beskriver, som vi har sett tidligere, en annen bygning som hovedbygning på Vevlen. Dahls hovedbygning var altså ikke påbegynt ennå, men besiktigelsen beskriver likevel hvilket omfattende arbeid Dahl hadde gjort på eiendommen etter sin overtakelse; han hadde flyttet stolpeboden og dermed påbegynt utformingen av et representativt firkantet tun.⁷⁸ Samtidig var han i gang med planlegging av

⁷⁶ Engelstad viser i sin rapport fra storgårdsundersøkelsen til en samtale med daværende eier av Vevlen, Adolf Dahl som blir sitert: ”Huset bygget som sommerbolig av oldefaren kancelliråd C. A. Dahl i 1808.” Iaktatelse i Engelstad, ”Rapport fra storgårdsundersøkelsen”, 3 : Hvinden- Haug refererer også til 1808 som bygningsår i Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd.”, 28

⁷⁷ Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker Sorenskriveri. Pantebog 3b, 7/1 1800-1/12 1808, s. 845- 846

⁷⁸ Behandles i kapittel 5 – Park og tunanlegg.

teglverket han etablerte på eiendommen som forsynte han med materialer. I tillegg ble de første opparbeidelsene til gårdens parkanlegg påbegynt.⁷⁹ Alt dette tyder på at Dahl var godt i gang med å planlegge oppstart av byggingen. Derfor var det også på sin plass å dokumentere gårdens tilstand i tidspunktet for overtagelsen. Dahl skriver selv at krigen medførte utsettelse til 1810. Med forretningen fikk han lagrettens kjennelse om at hans utførte eller intenderte forbedringer etter landsloven var nyttige og nødvendige, og at de var utført ”billig”, til en akseptabel pris. Dermed måtte odelsberettigede, som loven sikret lang frist for odelsløsning, betale for disse investeringer om de ønsket å ta gården tilbake på odel etter kjøpesummen 1808. Dette var en helt vanlig fremgangsmåte når en rik ny eier ønsket å bygge stort og flott. Uten en slik sikkerhet ville eieren risikere å tape sin innsats.⁸⁰ Men ifølge forretningen møtte ikke odelsberettigede frem, trolig fordi de visste hva som var skjedd og neppe hadde muligheter til å ta tilbake gården på odel med de store utlegg som var nødvendig. Dermed hadde Dahl en god sikkerhet for å kunne igangsette byggingen umiddelbart. Noe han trolig også gjorde.

Det gikk imidlertid ti år før Dahls nyoppførte hovedbygning ble besiktiget for første gang. Gjennom synsforretning datert 23. august 1820,⁸¹ året etter byggherrens død, ser vi samtidig at den tidligere hovedbygningen var revet og drengestuen var oppført. Dahls hovedbygning var nå ferdig oppført i to etasjer: Vi får opplyst i forretningen at det var fem værelser i første etasje, samt kjøkken som så vidt var innredet slik at bygningen kunne bebos om sommeren, altså som en lystgård. Den var innredet med flere kakkelovner i første etasje. Derimot var ingen av værelsene i andre etasje innredet.

En grundmuret og af steen opført 2de etages hovedbygning, hvori i alt 21 værelser af disse findes 12 i den øverste etage alle uinnredet og i den nederste er 5 værelser samt kiøkken, saavidt indredete at de alfald om sommeren er tienelige til beboelse. værelsene ere opført i alt 5 stk muursteinskakkelovne, foruden taklukene, fandtes i alt i bygningen 55 fag vinduer alle nye. Under bygningen er en hvelvet og en bakkekielder. Laugretten, som ere Nabo til gården – og nøyagtig kunde si meget betydelige omkostninger er var paa den bekrævne Bygning (...) Bygningen ble vurdert til 1600 sp (...).⁸²

⁷⁹ Branntakst 18/9 1810

⁸⁰ Sørensen, *Gulskogen og landlivets gullalder*, 32- 33

⁸¹ Branntakst 23/8 1820

⁸² *ibid.*

At bygningen ikke var ferdig innredet, blir forøvrig bemerket av rekvirenten, og fikk betydning for verdivurderingen. Rekvirenten sier: ” Det ble også påpekt at den ville ha langt større verdi for enhver som hadde evne til å fullføre den”.

Et annet viktig holdepunkt for en datering som fremgår av besiktigelsen, er opplysningen om det nye teglverket som Dahl hadde oppført på eiendommen siden forrige takst. Teglverket var en forutsetning for oppføringen av hovedbygningen, da det forsynte Dahl med byggematerialer, samtidig som han også var selvforsynt til å teglhenge de øvrige bygningene på eiendommen.

Eet fuldstendig teglbrennerie, et stykke fra gaarden i indmarken av nye opført og i god forfatning, hvortil haves tilstrekkelige materialer, meget ? Ner ved samme ligesom gaarden uten skade kan foernere? Verket med brensel, samme blev taxeret for 330 sp.⁸³

All arbeidsinnsatsen Dahl investerte på Vevlen med oppføring av teglverk, hovedbygning, store reparasjoner på eiendommen og påbegynnelsen av parken, må ha tatt flere år og indikerer at den ble bygget i god tid før han døde i 1819. Siden teglproduksjonen var sesongavhengig og forbeholdt sommerhalvåret,⁸⁴ mener jeg Dahl tidligst har kommet i gang med byggingen påfølgende vår/ sommer etter forretningen av 1810, med andre ord i 1811. For å styrke min antagelse om en datering tidligere i tiåret, vil jeg videre trekke fram Dahls karriereutvikling og bybrannen i 1817.⁸⁵ Slik jeg ser det, speiler bygningen høye ambisjoner og jeg tror derfor den ble oppført mens Dahls karriere var på vei opp. Det er vanskelig å tenke seg at han har hatt mulighet eller motivasjon til å oppføre en slik storslått bygning *etter* at han fikk en negativ karriere rundt 1814 da han ble beskyldt for å tjene som spion for både norske og svenske myndigheter. Om ikke dette kan spille en avgjørende rolle for en datering, kan argumentet styrkes ytterligere ved at han fra 1817- 18 hadde nok med å oppføre ny bygård etter at den brant ned samme år, jfr. forrige kapittel. Dette *kan* imidlertid utgjøre en av forklaringene på at Dahl ikke fikk ferdigstilt interiørene. Da Dahls helse sviktet i 1818/ 1819, fikk han heller ikke anledning til å gjenoppta arbeidet med lystgården. En datering av hovedbygningen til 1811 – 1814, faller for øvrig sammen med den økonomiske utviklingen i

⁸³ Ibid

⁸⁴ Hutchison, Ragnhild , ”Fra leire til forbruksvare, teglsteinens vei til forbruksvare på slutten av 1700 tallet.” I: *Heimen* nr. 3 (2007), 215

⁸⁵ Se kapittel 1- Vevlen gårds historie

landet, der byggeboomen fra årene rundt 1810- 11 brått ble avsluttet med depresjonen rundt 1814.

Bygningsbeskrivelse

Gårdens beliggenhet

Vevlen gård ligger vakkert til i landskapet på en svak høydetopp. Den representative hovedfasaden, havefasaden, er vendt mot veien og Iddefjorden i sør. Opprinnelig var den godt synlig fra veien og dominerte jordene omkring. I dag skygger trær og busker fullstendig for bygningen. Fra veien førte en allé av ask i fast akse opp mot havefasaden. Alleen er i dag delvis fjernet, men ble opprinnelig avsluttet i en rundkjøring som et midtstilt motiv foran havefasaden. Dette gav bygningen en monumental virkning. Et flyfoto over gården, tatt av Widerøe flyselskap like etter siste krig, viser denne utformingen. Fra rundkjøringen gikk veien østover og inn mot gårdsplassen, slik den også gjør i dag.

Veien og alleen ble anlagt av byggherrens sønn, auditør Carl Theodor Dahl.⁸⁶ Senere ble den lagt om av Knut Dahl (1912-1994). Han fjernet rundkjøringen og erstattet den med en gressplen, samtidig etablerte han også en bredere vei vestenfor den gamle.⁸⁷

Illustrasjon 8

flyfoto over Vevlen gård, Widerøe flyselskap.

Havefasaden

Illustrasjon 9. Skisse havefasaden. Oppmåling etter Wiel Gedde og Nygård, 1933. Riksantikvarens arkiv.

Hovedbygningen er en stor, toetasjes, rektangulær bygning, som i følge synsforretning fra 1820, måler 54 ½ alen lang, 20 alen bred og 13 alen høy til taket,⁸⁸ i dag målt til 34,5 x 12,5 x 8,5 meter. Dette gir den en utpreget horisontal orientering. Bygningskroppen er for øvrig uten fremspringende fløyer eller deler trukket nevneverdig frem eller tilbake i forhold til fasadens murliv.

⁸⁶ Iakttagelser i Engelstad, "Rapport fra storgårdsundersøkelsen", 8

⁸⁷Dahl, "Vevlen, gården og dens eiere fra kancelliråden til i dag", 2

⁸⁸ Branntakst av 27/2 1867.

Hovedbygningen preges av teglsteinen den er oppført med. Man har tidligere fremhevet at hovedkonstruksjonen er i utmuret bindingsverk, og at den er forblendet med teglstein fra eget teglverk. Det er imidlertid ikke mulig å se tegn til bindingsverk i ytterveggene, derfor antar jeg at det er en massiv teglbygning, men med delevegger i utmuret bindingsverk.⁸⁹ Bygningen hviler på en forholdsvis lav grunnmur av store, grove natursteinsblokker. Den vestre del av bygningen står på fjellgrunn, mens den østre er bygd på en flåtekonstruksjon. I følge branntaksten fra 1820 er det opprinnelig en kjeller under bygningen "(...) en hvelvet kjeller og en "bakkekielder."⁹⁰ En pusset hvit gesims, med formtegl og tannsnitt kroner havefasaden under et valmet tak som har empirens lave takvinkel. Opprinnelig var taket av teglstein, men dette ble byttet til plater av bølgeblikk i 1984 på grunn av lekkasjer.⁹¹ To skorsteinspiper er symmetrisk plassert i forhold til hverandre. Synsforretningen fra 1820 viser at disse pipene går fra grunnen, de er derfor ikke trukket på loftet.⁹²

Den langstrakte havefasaden løper over elleve vindusfag.⁹³ Fasaden er for øvrig tredelt med en aksentuering av midtpartiet i form av en midtrisalitt. Midtpartiet er så vidt fremskutt med en teglsteinsbredde, men utgjør visuelt sett et flatt relieffmotiv som reiser seg over begge etasjene. Midtpartiet defineres av seks slanke kolossalpilastre i hvit puss som rammer inn bygningens sentrale motiv; de fem midterste vindusfagene og den store franske havedøren med hagetrappen. I første etasje er forøvrig feltet rundt de tre midterste vindusfagene pusset, dette utgjør *hoved*motivet i fasaden slik den fremstår i dag. Pilasterne i midtrisalitten er utformet noe forskjellig. De ytterste pilasterne i midtrisalitten fremstår som todelt, med kvaderpusset utførelse og kapitel i første etasje, og videre i andre etasje med slett utførelse og avsluttet med kapitel i form av forkrøpning av gesimsbåndet. De fire midterste pilasterne er utført med slett puss over hele pilasterskaftet og er strengt tatt å betrakte som lisene, da de

⁸⁹ Forretning fra 23/8 1820 nevner ingen bindingsverkkonstruksjon. Den beskriver bygningen som "en grunnmuret og af steen opført 2de etages hovedbygning (...)" Mine observasjoner i den uinnredete salen i andre etasje, viser ingen synlige tegn til bindingsverk i ytterveggen fra innsiden. (Her står veggene uten noen form for kledning). Ytterveggen har en tykkelse som tilsvarer 1,5 murstein inkl fuger. Dersom bygningen hadde vært oppført i utmuret bindingsverk og forblendet utvendig med teglstein, ville veggtykkelsen vært tykkere. Dette fordi måten teglen er forbant, i blokkforbant med vekselvise hele skift med kopp og løper, utgjør en veggtykkelse på 1,5 murstein. I deleveggene derimot, ser man tydelig at disse er oppført i utmuret bindingsverk. (Besiktigelse, 25.mai.2009. Elin Langfeldt Pettersen)

⁹⁰ Branntakst 23/8 1820

⁹¹ Riksantikvaren bevilget midler. Einar A. Gundersen ved Borgarsyssel museum var en av dem som gikk aktivt inn for dette. Håpet var at dette var først skritt på vei i en redningsaksjon for Vevlen. Det har ikke blitt gjort mer siden. Riksantikvarens saksarkiv, B8. Idd. Vevlen/ 188/1.

⁹² Branntakst 23/8 1820

⁹³ Et *Fag* brukes her som betegnelse på ett vindu/ en vindusåpning.

mangler kapitel under gesimsen. Midtpartiet med havedøren gir fasaden en vertikal virkning og utgjør et sentralt motiv på den ellers flate, smykkeløse fasaden.⁹⁴

Dette listverket i hvit puss skaper kontraster til den røde teglfasaden og understreker bygningens horisontale preg. De to etasjene er markert med en hvit pusset lisene som løper ubrutt langs hele bygningskroppen. Jevne rekker av vindusfag og en kraftig pusset gesims, med formtegl og tannsnitt har samme virkning.

De to etasjene er imidlertid noe forskjellig utformet. Varierende bruk av vindusstørrelser i de to etasjene, fremhever første etasje som bygningens hovedetasje. Her finner vi store empire krysspostvinduer med seks ruter, også kalt danebrogsvinduer, da korset har omtrent samme utforming som korset i det danske flagget.⁹⁵ Andre etasje har mindre vinduer med kun fire ruter. De fem midterste vinduene, som utgjør midtpartiet, er imidlertid utstyrt med store vinduer i begge etasjene. Dette indikerer at værelsene innenfor er husets viktigste. Alle vinduene har hvite karmner og sprosser. De er avsluttet oventil med en rett stikkbue.

Illustrasjon 10

Bildet viser detalj av vindu på Vevlen.

Fasadelivet er for øvrig flatt artikulert, og preget av den røde teglsteinen som den er kledd med. Teglsteinen er lagt i blokkforbant med vekselvise skift av kopp og løper. Teglsteinen stammer fra gårdens eget teglverk.⁹⁶ Den er forholdsvis stor og flat med følgende mål; 26 x 12,5 x 5,5cm.⁹⁷ En moderne teglstein er 23 cm lang, 11 cm bred og 5,5 cm tykk⁹⁸

Hvorfor Dahl benyttet dette fasadematerialet, drøftes i kapittel 7.

⁹⁴ Senere vil jeg gå nærmere inn på dette midtfeltet, og vise at den trolig opprinnelig har hatt en annen utforming.

⁹⁵ Gorm Benzon og Anders Nielsen, *Danske bygningsuttrykk*, (København: Kreditforeningen Danmark, 1983), 123

⁹⁶ Femte generasjons eier, Knut Dahl, har sagt at teglsteinen på kommandantboligen på Fredriksten festning også skal stamme fra Vevlens eget teglverk. Iakttagelser i Engelstad, "Rapport fra storgårdsundersøkelsen", 4

⁹⁷ Ole Frederik Hvinden-Haug har i sin avhandling om de østfoldske setegårder fra 1938 en oversikt over teglformater fra flere gårder i Østfold. Og ved å sammenlikne Vevlens teglstein med disse, finner man igjen akkurat samme teglformat på et "tårn" i haven til Berby gård og i den østre delen av kjelleren. Denne teglsteinen skal være datert til ca. 1800. Hvinden- Haug, Ole Frederik, "Østfoldske setegårder. Bygningshistorisk utredning." (Oslo: Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo, 1938), 220

⁹⁸ Gorm, *Danske bygningsuttrykk*, 109

Hjørnene er markert på samme måte som endeløsningene i midtrisalitten: En flat pilaster i hvit puss, med kvaderpuss i dens nedre del og utstyrt med et enkelt kapitel, og som fortsetter med slett skaft og en enkel kapitel mot gesimsen.

Fasaden mot tunet og sidefasadene

Illustrasjon 11. Fasade nord og vest, 26.mai 2008, Elin Langfeldt Pettersen

Hovedinngangen er lagt mot gårdsplassen på nordsiden. Den fremstår som forholdsvis beskjeden, og særlig beskjeden i forhold til havefasadens inngang. Det er en dobbel dør inn til trappehallen, sentralt plassert midt på bygningskroppen, kun markert med et enkelt trappetrinn og avsluttet oventil med en bue i hvit puss. Det er også en mindre sidedør – inn til kjøkkenet - mellom tredje og fjerde vindu i den vestlige delen. For symmetriens skyld er det laget et pussfelt av tilsvarende størrelse i nordøstre del. Helt mot øst er det i dag en garasjeport, inn til salen i øst. Det er tydelige spor i fasaden av at porten har erstattet et vindu, og av at den øverste delen av et annet vindu ble murt igjen.⁹⁹ Begge sidefasadene er symmetrisk komponert med tre vinduer i begge etasjer, hvor det midterste er et blindvindu. Blindvinduene er nødvendige for å skape symmetri.¹⁰⁰ Også her løper det horisontale lisenebåndet og gesimsbånd som avslutning oventil. Hjørneløsningene er pussede, glatte pilastre med enkelt kapitel.

Ser man de fire fasadene sammen, er det kun havefasaden som har et visst vertikalt preg. Dessuten er det kun gesimsen i havefasaden som har tannsnitt og bare denne fasaden som har kvaderpussede pilastre. Det er altså denne fasaden som er den representative.¹⁰¹

Alternativ utforming av havefasade og haveanlegg

Flere forfattere har stilt spørsmål ved om hovedbygningens eksteriør opprinnelig har vært annerledes. Diskusjonen gjelder midtpartiet utforming på sydvestfasaden, havefasaden.

⁹⁹ Denne endringen skal ifølge dagens eier blitt utført av hans bestefar, Adolf Dahl. Bilder i Riksantikvarens billedarkiv fra 1949 viser nord- fasaden i sin opprinnelige utførelse, uten garasjeporten, noe som bekrefter at dette er av nyere dato.

¹⁰⁰ Blindvinduene er med glass og ramme, ikke kun malte.

¹⁰¹ Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 30

Kavli skriver i sin behandling av Vevlen at eksteriøret synes noe uferdig. Han mener at det fenedelte midtpartiet i dag virker noe umotivert, og viser til et prospekt av presten Simon Olaus Wolf, datert 10. juli 1822, der midtpartiet på hovedbygningen fremstår med en vidløftig gavl. Kavli mener at denne gavlen gir arkitekturen mer mening, og spør om ikke dette kan ha vært en tidligere utformet fasade.¹⁰²

Illustrasjon 12. Vevlen. Havefasaden med midtparti og gavl. Tegning av S.O Wolff 1822.

Kilde: Kavli, *Halden, festningen og byen*, 314

Hvinden- Haug har utformet en tentativ rekonstruksjon av sydvestfasaden basert på oppmåling av arkitekt Mads Wiel Gedde i 1933 og Wolffs tegning. Rekonstruksjonen gjengir et annet arkitektonisk uttrykk enn hva fasaden i dag gjør. Først og fremst fordi fasadens *hovedmotiv* ikke utgjør de fem midterste vindusfagene, men avgrenses til de tre midterste. De ytterste vindusfagene i midtpartiet spiller på den måten bare en birolle, men de er likevel markert fordi den store salen i andre etasje var innenfor disse fem vinduene, og dette skulle avspeiles i fasaden.

Illustrasjon 13. Tentativ rekonstruksjon av sydvestfasaden basert på oppmåling av ark. Mads Wiel Gedde 1933 og tegning av Wolff 1822. Lars Jacob Hvinden- Haug.

Kilde: Hvinden- Haug, "Vevlen på Idd", 29

Rekonstruksjonen viser at fasadens midtparti har kvaderpuss i første etasje. Havedøren og de to vinduene på siden er kronet med rundbuer. Andre etasje er fremstilt med tre franske dører ut til en altan som dekker de tre midterste fagene. I rekonstruksjonen ser vi at midtpartiets fire midterste pilastre reiser seg videre over gesimsen, som mellom andre etasje og loftet er brutt og erstattet med et lisenebånd i hvit puss, og avslutningsvis bærer en vidløftig gavl som er utstyrt med tre runde vinduer og flankert av svungne sidepartier. Taket har to glugger.

Hvinden- Haug deler Kavlis syn på fasadens midtparti og hevder:

¹⁰² Kavli, *Halden, festningen og byen*, 330

Det er blitt foreslått at Wolffs tegning viser et ikke utført prosjekt, men hvorfor skulle en prest, hvis andre kjente tegninger kun er ”gjort etter naturen”, tegne eller gjengi dette i 1822, da eieren var en enke midt i krisetidene etter Napoleonskrigene?¹⁰³

I artikkelen mener Hvinden- Haug at Wolffs tegning i alle fall viser en planlagt konstruksjon, og at mye derfor taler for at prospektet faktisk også viser en reell tidligere situasjon. At bygget fremstår som annerledes i dag, begrunner han slik:

(...) Det må imidlertid ha foreligget svakheter i konstruksjonen som har gjort senere endringer påkrevet. Sannsynligvis har gavlen vært dårlig forankret, den har seget ut og tynget salsveggen, mens det refendfugede feltet har fått fuktskader fra altanen. Man har derfor fjernet det hele og i stedet fortsatt gesimsen ubrutt.¹⁰⁴

Det samtidige kildematerialet nevner ikke noen gavloppbygging. Som vi imidlertid har sett tidligere, så var takstforretningene knappe med slike opplysninger som ikke påvirket branntaksten.

Slik jeg ser det, er det flere ting som tyder på at prospektet og Hvinden- Haugs rekonstruksjon, i alle fall delvis, viser en tidligere utformet fasade. Dette baserer jeg først og fremst på observasjoner knyttet til bygningen selv, men også til de synsforretningene som foreligger for eiendommen. Her har mitt korte besøk inne i bygningen hatt stor verdi. I himlingen, dvs. det åpne bjelkelaget opp mot det øvre loftet, var det tydelige råteskader i de to tverrbjelkene som går på hver side av de tre midterste vinduene, altså der gavlen skal ha vært forankret. Det er grunn til å tro at råteproblemet kan ha oppstått som følge av gavlen, og videre utgjøre en mulig forklaring på hvorfor den har måttet rives.

Illustrasjon 14

Foto fra salen mot himlingen.

Selve gavloppbyggingen argumenterer Hvinden- Haug for ved å vise at de fire midterste lisenene/ pilasterne i midtpartiet mangler ”kapiteler” i form av forkrøpning av gesimsbåndet slik de andre har, og han hevder at dette kan tyde på at det i alle fall var tenkt en videre

¹⁰³ Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 29

¹⁰⁴ Hvinden – Haug ”Vevlen på Idd”, 30

oppbygging. Han viser videre spor i gesimsen som kan tyde på at gavloppbyggingen var der, eller at den i alle fall var påtenkt. I rekonstruksjon begrunner han dette med å vise at formteglen slutter der gesimsen har vært brutt. I dette midtfeltet er gesimsen med formtegl erstattet av et lisenebånd i hvit puss med vanlig teglstein under. Observasjoner av fasaden i dag viser imidlertid at gesimsbåndet med formtegl løper ubrutt langs hele havefasaden, og at den ikke er brutt slik Hvinden- Haugs rekonstruksjon viser. Denne utbrutte utformingen er også vist i Geddes oppmåling. Det kan likevel tenkes at formteglen ble påført senere, etter en eventuell riving, for å gi fasaden en mer helhetlig utforming.

Illustrasjon 14B

Detalj fra midtpartiet som viser pilastrenes forskjellige utforming under gesimsen.

Hva gjelder de tre vinduene i gavloppbyggingen som Wolffs prospekt og Hvinden- Haugs rekonstruksjon gjengir, finner jeg heller ikke støtte for dem i samtidige skriftlige kilder. Forretningen fra 1820 opplyser om hvor mange vinduer hovedbygningen hadde på dette tidspunktet: ”foruten taklukene (sic!), fantes det i alt 55 fag vinduer i bygningen, alle var nye”.¹⁰⁵ En optelling av vinduer i dag, som inkluderer to blindvinduer på gavlveggene samt hagedøren, gir 55 vinduer. Dermed har ikke rekvirenten inkludert de tre eventuelle vinduene i gavlen. Det er imidlertid grunn til å tro at rekvirenten bevisst har utelatt disse opplysningene, da slike detaljer muligens ble regnet som bygningsdetaljer som ikke påvirket branntaksten. Hvinden- Haug antar videre at disse vinduene senere ble flyttet til kontorbygningens gavler.¹⁰⁶ Både oppmålingen oppmåling av drengestuen/ kontorbygningen foretatt av Mads Wiel Gedde i oktober 1933,¹⁰⁷ og senere fotografier (Illustrasjon 3) viser kontorbygningen med runde vinduer, noe som kan tyde på at disse er sekundært anvendte, og at de opprinnelig stod i hovedbygningen.

Hvinden – Haug har videre tolket Wolffs prospekt som viser større åpninger i andre etasjes midtparti enn ellers i fasaden, og gjengir dem som tre franske dører som sannsynligvis har ført ut til en altan, da med en spinkel støpe- eller smijernsbalustrade som på Teie ved Tønsberg (1803).¹⁰⁸ Ut fra mine observasjoner har han bare delvis rett. For det første finner jeg ikke støtte for hans tolkning av tre dører i det samtidige kildematerialet: Besiktigelsen fra 1867

¹⁰⁵ Branntakst 23/8 1820

¹⁰⁶ Hvinden – Haug, ”Vevlen på Idd”, 30

¹⁰⁷ Riksantikvarens arkiv, oppmåling av drengestuen/ kontorbygningen, Mads Wiel Gedde, Oslo oktober 1933.

¹⁰⁸ Hvinden – Haug, ”Vevlen på Idd”, 29

summerer riktignok opp de ”tre doble dørene” i bygningens andre etasje,¹⁰⁹ mens Geddes oppmåling fra 1933 viser at disse forbinder salen med appartementene på siden og trappehallen. En innvendig besiktigelse fra salen viser imidlertid spor i murlivet under det midterste vinduet, som tyder på at det kan ha vært *én* dør ut til en altan, ikke tre slik Hvinden-Haug foreslår. Her er murlivet tilsynelatende sekundært murt opp, noe som avsløres av at teglsteinen ikke følger samme forbant som ellers i murlivet. Dette er ikke det eneste tilfellet i dette værelset hvor man tydelig ser spor etter dører som er murt igjen; på motsatt vegg, mot trappehallen, ser vi også tydelige spor etter at to døråpninger som er murt igjen. Kaster man et blikk på fasaden, vil denne utformingen tilføre bygningen enda sterkere grad av symmetri, da første etasje og andre etasjes midtparti begge er utført med en dør flankert av to vinduer.

illustrasjon 15

Foto som viser spor i murlivet etter dør. Murlivet er trolig sekundært murt opp.

Illustrasjon 16

Detalj av murlivet under vinduet i salen.

Hvinden- Haugs rekonstruksjon viser videre at den pussede veggflaten i midtpartiets første etasje må ha hatt kvaderpusset utførelse. Slik den fremstår i dag, er pussfeltet i første etasjes midtfelt og pilastrene ikke kvaderpusset, slik de øvrige pilastrene i havefasaden er. Som sitert ovenfor, mener han fuktskader fra altanen kan ha gjort at man har fjernet dette. Dette er meget mulig, men man kan likevel undre seg om dette feltets manglende kvaderpuss kan forklares med at den ikke var tenkt å skulle stå synlig. Kan det tenkes at midtpartiet i første etasje delvis har vært skjult bak en ytterligere fremskutt portikus, det vil si en forhall med tak båret av søyler, slik at man ikke har tatt seg bryet ved å kvaderpusse verken pilastrene eller midtfeltet? Dette kan virke logisk, fordi man på den måten kan ha et bærende fundament for altanen. En slik utforming kan også forklare hvorfor lisenebåndet i etasjeskillet er brutt der altanen skal ha gått ut. Her er det bredere enn i sidepartiene, og teglsteinen er mer usystematisk innmurt. Dersom denne altanen hadde vært bygget ut fra annen etasje, uten fundament ned til grunnen, ville man vel se spor etter bærebjelker i pusslaget som i dag delvis er borte. Det er imidlertid vanskelig å si noe bestemt om dette. Wolffs prospekt er såpass uklart at det er umulig å se om fasaden har vært ytterligere fremskutt. Jeg vil derfor i den videre analysen ikke legge vekt på

¹⁰⁹ Branntakst 27/ 2 1867

en slik alternativ utforming, men la det bli med et åpent spørsmål som det kunne vært spennende å følge opp med en grundigere bygningsarkeologisk undersøkelse.

Kaster man et blikk på Geddes fasadeoppmåling fra 1933 (Illustrasjon 9), og ser den i forhold til rekonstruksjonen og prospektet, ser man at også havetrappen er annerledes utformet. Ifølge Geddes oppmåling er dens øverste platå begrenset til havedørens utstrekning. Ifølge rekonstruksjonen og prospektet er dens øverste platås utstrekning over hele midtfeltet. Dette gir midtfeltet en større helhetsvirkning og bygningen en mer symmetrisk utforming. Vi vet at den opprinnelige havetrappen ble solgt i 1860 årene,¹¹⁰ og arkitektonisk oppleves den nyere og mye mindre havetrappen som feilproporsjonert.

Wolffs prospekt gir også et utsyn over haveanlegget. Ved innkjøringen til eiendommen gjengis en rundbuet steinbro, murt opp over bekken. Midt på broen danner to oppmurte stolper med kvaderpuss en port inn til eiendommen. Verken Kavli eller Hvinden- Haug kommenterer denne broen, som også har en meget annerledes utforming enn den har i dag; i dag er det kun en enkel, flat bro over bekken. Denne kan naturligvis ha erstattet den originale broen på et senere tidspunkt. Videre viser Wolffs prospekt at gården er rikt beplantet allerede i 1822, noe som tyder på at parken allerede var etablert. Dette stemmer, som vi senere skal se, overens med forretning fra 1820.¹¹¹

Ut fra min vurdering har Vevlens hovedbygning opprinnelig vært utstyrt med en gavloppbygging, og både prospektet og Hvinden- Haugs rekonstruksjon stemmer på dette punktet. Dette samsvarer med min tidligere vurdering av prospektets sannhetsverdi, jf. *materialet*.¹¹² Jeg mener imidlertid at rekonstruksjonen ikke gjengir en helt riktig utforming av andre etasjes midtparti. Her har det trolig, som i første etasje, bare vært én dør ut til en altan, ikke tre dører slik som rekonstruksjonen viser. Jeg har også antydnet en mulighet for at midtfeltet i første etasje har vært ytterligere fremskutt med en portikus, uten at jeg her vil gå videre med dette. Vi vet også at den originale havetrappen har vært større, med en utstrekning som tilsvarer hele det pussede midtfeltet. Denne tidligere utformingen er mer symmetrisk oppbygget enn dagens fasade, men råteproblemer har trolig vært grunnen til at gavlen og altanen måtte rives. Dermed har man trolig også murt igjen døren for å få en helhetlig fasade,

¹¹⁰ Vevlen gårds brevarkiv

¹¹¹ Branntakst 23/ 8 1820. Se også Kapittel 4 – Park- og tunanlegget på Vevlen gård.

¹¹² Se Innledning.

og satt inn formtegl under gesimsen slik at denne kan løpe uavbrutt. Kanskje kan råteproblemene også forklare hvorfor salen aldri har blitt innredet. Dette vil jeg behandle mer utfyllende senere i dette kapittlet.

Planløsning

Illustrasjon 17. Oppmåling ble foretatt i 1933 Av Mads Wiel Gedde og Andreas Nygård

Fra trappehallen mot høyre. 1. etg. gang med trapp, spisskammer, pikeværelse, kjøkken med bod, soveværelse (i Knut Dahls tid, ett værelse), stue, spisestue (5 ½ x 6 m), hagestue (7 ½ x 6 m), bibliotek (6,1/2 x 6 m), Opprinnelig ballsal (7 x 12 m)(senere delt inn i fire soverom, i dag garasje), gutteværelse og herreværelse (Til sammen 6 ½ x 6 m).

2. etasje: Trapp, soveværelse, soveværelse, rom i midten; kjøkken, spisestue (3 ½ x 6m) , stue (5 ½ x 6 m), ballsal (13 x 6 m) (aldri fullført), gammel stue (6 x 6 m), lagringsrom (3x 6 m), gjesteværelse (3 x 6 m), gammelt kjøkken (6 x 6 m), soveværelse.¹¹³

En oppmåling foretatt i 1933 av Mads Wiel Gedde og Anders Nygård er vist i illustrasjonen ovenfor.¹¹⁴ Vi ser her en rektangulær plan uten tilføyelse av fløyer, med tolv værelser i første etasje og tolv værelser i annen etasje. Med et samlet areal på 430 kvm er det er meget romslig hus. Oppmålingen avviker imidlertid noe fra den opprinnelige planløsningen. Besiktigelsen fra 1820 tyder på at planen, i både første og andre etasje, var strengere symmetrisk oppbygget enn den var i 1933. Opprinnelig hadde bygningen 21 værelser, der tolv befant seg i annen etasje og kun ni værelser i første etasje.¹¹⁵ Det er derfor grunn til å tro at første og andre etasje har vært helt symmetrisk inndelt. Noe av symmetrien har senere gått tapt i takt med ombygginger. Endringene i planløsningen er særlig knyttet til nord- vestenden av huset, der man bygget om til beboelsesleilighet etter at huset ble tatt i bruk som helårsbolig i 1897. Selv om planen fra 1933 er endret noe fra den opprinnelige, er det er en utpreget aksefast og symmetrisk plan vi har å gjøre med. Planen er orientert om to akser. I første etasje løper en akse fra tunet gjennom trappehallen, via hagestuen og ut til hagen. Planen utgjør dermed en *midtsalsplan*.¹¹⁶ En tverrakse løper gjennom husets lengde; planen utgjør dermed et *dobbeltromshus*.¹¹⁷

¹¹³ Værelsene ble betegnet med navn av Lise Dahl, i : Dahl, ”Vevlen, gården og dens eiere fra kanselliråden til i dag”, 27. Målene er skissert i Engelstad, ”rapport fra storgårdsundersøkelse”, 12

¹¹⁴ B8 Idd, Vevlen, gnr 188/1, Riksantikvarens tegningsarkiv.

¹¹⁵ Branntakst 23/ 8 1820

¹¹⁶ *Midtsalsplan* omtales nærmere i kapittel 3.

¹¹⁷ *Dobbeltromshus* omtales nærmere i kapittel 3.

I første etasje finner vi værelsene for representasjon samlet langs havefasaden i sør og mer dagligdagse værelser og værelsene for tjenestefunksjoner samlet mot tunet. I andre etasje finner vi en stor sal, og forøvrig soveværelser og gjesteapartementer. Første etasje, samt salen i andre etasje, var husets viktigste områder, avspeilet i fasaden med større vinduer. Nedenfor følger en gjennomgang av værelsenes innbyrdes forhold i første og andre etasje.

Planen i første etasje er femdelt. Langs havefasadene er værelsene symmetrisk gruppert med havestuen i midten, forbundet til hverandre med *enfilade*, dvs. dører liggende på rekke i værelsens midtakse, noe som gav et godt perspektiv og man kunne se fra den ene gavlen til den andre.¹¹⁸ Havestuen er den største av stuene, den er et trefags værelse med en grunnflate på 45 kvm og som måler 7 ½ m i lengde og 6 m i bredden. Dette var for øvrig også husets viktigste mottakelsesrom og ble innredet som musikkværelse, derfor også omtalt som *musikkværelset*. På hver side ligger to stuer på rekke, mot øst et tofags bibliotek (6m x 6 m) og i østgavlen en stor ballsal over hele hustrs bredde og med vinduer til tre sider (6 x 12 m). Denne salen ble i 1910 inndelt i fire soverom slik at Adolf Dahl kunne ha et rom til hvert av sine syv barn. Senere ble ombyggingen fjernet, og Knut Dahl omgjorde salen til en garasje. Vest for musikkværelset finner vi en spisestue med to fag som måler 5 ½ x 6 m, og en tofags spisestue mot vestgavlen (7 x 6 m).

Værelsene langs gårdsplassen er i sterkere grad preget av ombygginger, følgelig er noe av den opprinnelige symmetrien tapt. Den romslige trappehallen, som ifølge taksten fra 1867 ble betegnet som *forstueværelse*, er lagt i midten.¹¹⁹ Øst for trappehallen, tilstøtende mot salen, finner vi to mindre værelser; et såkalt gutteværelse og et herreværelse på til sammen 6 ½ m x 6 m. Værelsesinndelingen for disse værelsene er trolig sekundær.

Vest for trappehallen finner vi flere mindre værelser, som er preget av ombygginger, men som tidligere var forbeholdt tjenestefunksjoner. Tjenerskapet kunne med andre ord utrette sine sysler uten å forstyrre herskapet. Ifølge takst fra 1867 var det her et lite spisskammer, pikeværelse, kjøkken med bod og et soveværelse. Branntaksten opplyser om at kjøkkenet var utstyrt med skorstein, bakerovn og stekeovn. Dette samsvarer i stor grad med plantegningen fra 1933.

Det er verd å merke seg at Kavli mener at det vestenden av husets første etasje skal ha vært en sal tilsvarende den i østenden. Han henviser imidlertid til Engelstad (1959) som skriver dette

¹¹⁸ *Enfilade* omtales nærmere i kapittel 3.

¹¹⁹ Branntakst 27/ 2 1867

om salen i østenden. Dette er trolig en misforståelse, da det i følge forretningen av 1822 var ni værelser i første etasje. Med ni værelser kan vi tenke oss at planen har vært helt symmetrisk, med forstueværelse av lik størrelse som havestuen, og to like store stuer i vestenden.

Også i andre etasje er det dobbeltromshus, der en mur i husets lengdeakse deler planen i to. Symmetri, aksefasthet og regelmessighet preger værelsens innbyrdes forhold også i denne etasjen. Som i første etasje finner man også her fem værelser langs havefasaden, alle forbundet med dører liggende på rekke i værelsens midtakse. Sentralt plassert, rett ovenfor musikkværelset i første etasje, finner vi en stor sal over fem fag som måler 13 x 6 meter. Som nevnt er dette det eneste værelset i andre etasje som har store vinduer. To appartementer er symmetrisk gruppert om denne: Mot øst finner vi en tofags dagligstue som måler 5,5 x 6 m. I gavlenden finner vi et lite kammers som måler 3,5 x 6 m, tidligere benyttet som spisestue. Appartements vest for den store salen i midten inneholder en stue over to fag som måler 6 x 6 m, også kalt for *gammel stue*,¹²⁰ og et lite ettfags kammers på 3 x 6 m.

Værelsene mot gårdstunet er, som i første etasje, mindre representative. I østgavlen finner vi et gjesteappartement over ett fag som måler 3 x 6 m, med tilhørende gammelt kjøkken over to fag med målene 6 x 6 m. Værelsene på andre siden av trappehallen preges, i likhet med samme området i første etasje, av senere ombygginger og har flere mindre værelser. Her finner vi leiligheten som Adolph Dahl (1874- 1952) bebodde inntil hans død, med to soveværelser: Et soveværelse med ett vindusfag på ca 3 x 4 m, og et noe større soveværelse som går over halvannet vindusfag, dvs. at en vegg deler det ene vinduet. I vestgavlen finner vi et kjøkken.¹²¹ Trappehallen i andre etasje er meget romslig. På hver side av trappehallen er det to mindre værelser, disse er symmetrisk i forhold til hverandre og har begge blitt brukt som soveværelser. Gulvene er tykke, ca. 50 cm, trolig fylt med stubbeloft som isolerende materiale. Trappehallen har også forbindelse til det øvre loftet.

Interiørets utforming i tidsrommet 1820-1867

Når ble hovedbygningen innredet, og hvordan var interiørene utformet i årene mellom 1820 og 1867? Interiørene har aldri blitt undersøkt tilstrekkelig av antikvariske myndigheter.

¹²⁰ Dahl, ”Vevlen, gården og dens eiere fra Kancelliråden til i dag”, 27

¹²¹ I følge Vevlens brevarkiv skal frøken Huitfeldt (f. Lycke), en god venninne av oberst Johan Jacob Dahls kone, ha bodd i annen etasje hver sommer, før Adolf Dahls tid .

Med tiden har dessuten det meste av inventaret blitt fjernet, og mye informasjon er dermed gått tapt.¹²² Særlig da Knut Dahl (1912-1994) moderniserte og satte i stand rommene, ble mye av det opprinnelige endret. Likevel er en del av den faste innredningene, som originale tapeter, farger, karmen og dører fremdeles bevart. Når bygningen ikke lenger er tilgjengelig for andre enn familien, blir mine kilder til interiørundersøkelser svært begrenset. Mine raske observasjoner inne i bygningen fungerer kun som supplement, men jeg mener de er relevante for en kildekritisk holdning til de knappe beskrivelsene i det skriftlige kildematerialet, som er synsforretninger fra 1820 og 1867.

Engelstads kartlegging av interiørene i forbindelse med storgårdsundersøkelsen i 1949, er imidlertid et viktig bidrag for denne kunnskapen. Til tross for at han kom inn på et sent tidspunkt, var en del av møblelementet fremdeles bevart i bygningen, og hans rapport gir en kort beskrivelse av vegger og tak og enkelte profiler. Nedenfor følger en kortfattet beskrivelse interiørens utforming i tidsrommet 1820 til 1867, og videre en noe mer utdypende beskrivelse av tre av husets værelser; hagestuen/ musikkværelset, biblioteket og den store salen i andre etasje.

På grunnlag av synsforretning fra 1820 og 1867 kan vi slå fast at hovedbygningen ble innredet i løpet av disse årene. Besiktigelsen fra 1820 viser, slik vi tidligere har sett, at bygningen allerede da var *noe* innredet. På det tidspunktet var fem av ni værelser, samt kjøkken, i første etasje ”så vidt innredet at de var tjenelige til beboelse om sommeren.”¹²³ Det opplyses om at det var fem mursteinskakkelovner i bygningen. Neste *bevarte* besiktigelse som beskriver interiørene er datert 27/ 2 1867. I følge denne var bygningen da *stort sett* ferdig innredet. Forretningen summerer opp at i første etasje var seks av værelsene tapetserte med rappede tak.¹²⁴ To værelser hadde dekorerte tak, tre hadde oljemalte gulv. I dag ser vi at alle værelsene langs havefasaden har rosetter i taket.

Trappehallen, *forstueværelset*, hadde rappede tak og en bred, vinklet repostrapp til annen etasje. Trappen har for øvrig pent dreide empire balustre (sprosser) og håndlisten har et enkelt, avrundet tverrsnitt. Trappehallen er senere gjort mindre ved at det er satt opp en nyere vegg mot tjenesteværelsene i vest.

¹²² Mitt raske besøk inne i hovedbygningen på slutten av arbeidet viste helt tydelig at det meste av innredningene var fjernet.

¹²³ Branntakst 23/ 8 1820

¹²⁴ Rapping er å legge et tynt lag med armert puss på et underlag av tre. tidligere var også rapping en betegnelse på en pusset vegg av tegl eller stein.

Illustrasjon 18 og 19

Foto som viser trappen., og detalj som viser håndlist med balustre

I første etasje fantes det til sammen ti jernkakkelovner.¹²⁵ Stort sett er alle disse fjernet i dag. Videre opplyses det om 25 fag store vinduer, syv fløydører og åtte enkle dører. Den ene fløydøren som står i haveværelset hadde fire ruter.¹²⁶ Fløydørene forbant alle værelsene med hverandre etter fransk mønster, enfilade.

I andre etasje ble det registrert ti værelser, åtte av dem med rappet tak og ett med bord tak. Seks av dem var tapetserte og tre rupanelet og malt. Det ene værelset, salen, var ennå ikke innredet. Det opplyses videre om en gang med et lite kammer, bordkledd, samt to redskapsrom i den østre siden. Til sammen var det seks jernkakkelovner, ni enkle og tre fløydører, samt 26 fag store vinduer. Gulvene var av planker.

I første etasje fantes 6 tapetserte værelser med rappede tak og 3 oljemalte gulv. 1 (stk) 5 etasje, 3 (stk)4 etasje og 3 (stk)2 etasje jernkakkelovner, samt 1 pikeværelse med en 3 etasjes kakkelovn; i kjøkken med skorstein, bakerovn og stekeovn, ett spisskammer og melkebod med kjøkkenet på den nordre side, og med pikeværelset 1 fadebod. Takene i 2 av de anførte værelser var dekorert hvori tilige 1 forstueværelse med rappet tag, og hvori er en bred trapp som fører til 2de etasje, i første etasje fantes 25 fag store vinduer, 7 dobbelte og 8 enkle dører, 4 ruter i den ene dobbeltdør, som står i haveværelse. I andre etasje ble det registrert 10 værelser, 8 av dem hadde rappede tak, og ett med bordtak. 6 av dem var tapetserte og 3 rupanelt og malt, det ene værelset, nemlig salen var fremdeles ikke innredet. I denne etasjen var det en gang i det østre side med et lite kammer, bordkledd, samt to redskapsrom. I etasjen ble det funnet 6 jernkakkelovner, 9 enkelte og 3 doblete dører samt 26 fag store vinduer. Gulver var av planker. Det ble også registrert to piper fra grunnen i 2 etasje, og ble tallig en stor firkantet gang med 1 vinklet trapp til loftet. Denne bygningen, med vestre side er forsynet med takrenne av blikk, ble taksert for – 5000 sp.¹²⁷

Havestuens interiør og bruk

Med en helt særegen utforming skiller havestuen seg fra resten av huset. Det er særlig utformingen av himlingen, den romslige størrelsen på 45 kvm og den symmetriske innredningen som gir værelset en helt egen karakter.

¹²⁵ Branntakst 27/ 2 1867

¹²⁶ Branntakst 27/ 2 1867

¹²⁷ Branntakst 27/2 1867

Værelset bærer preg av kraftige farger både i himling og på vegger. Det har en dekorativ stukkhimling som er sirlig dekorert med kraftig rød sjablongmotiv. Himlingen er utstyrt med en enkel rosett i taket. Himlingen er kraftig avrundet, og overgangen til himlingen formidles ved et blåmalt bånd og jevne rekker av trekneker, som etter tidens byggeskikk var grovhugd i overflaten og dekket med puss.¹²⁸ Treknektene er malt i kraftig grønn farge. Takets avrundning og kraftige farger gjør at det kan virke overdimensjonert, og det er nærliggende å tenke på rommet som den ukjente arkitekt/ byggmesters signatur.

Illustrasjon 20. Havestuen på Vevlen.

Kilde: Kavli, *Halden, festningen og byen*, 316

Illustrasjon 21. Foto av havestuen, 22. okt. 2009

Illustrasjon 22. Skisse av takdekorasjon

Illustrasjon 23. Skisse. snitt av taklist.

Illustrasjon 24. Foto av himlingen i havestuen. 22.okt 2009

Veggene er okergule, dekorert med enkel blåmalt rammeornamentikk. På klassisistisk maner er dekoren konsentrert langs ytterkanten av veggflaten. Værelset er for øvrig symmetrisk innredet. Opprinnelig har det vært plassert en ovn i hvert hjørne av rommet. En sylindereformet empireovn og en kopi av denne i tre var for symmetrien skyld satt opp i et annet hjørne. En tredje ovn var firkantet med overlesset pseudorokokko ornamentikk.

Værelset hadde tre hvite fløydører i empire preg, med tre fyllinger og grønmalte karmen. Dørene forbant værelset til trappehallen, værelsene til siden og hagen. Det er interessant at vegglivet er murt opp over første del av vinduene på innsiden. Dette er av ukjent dato. I dag er det aller meste av inventar fjernet, også ovnene. Hagedøren er spikret igjen med plank. Innvendig har vinduene speilfyllinger.

Forfattere har tidligere foreslått at havestuen ble innredet som musikkværelse på 1820- eller 1830- tallet av Carl Theodor Dahl (1802-1862).¹²⁹ Synsforretningen gir ingen entydige svar på når det ble innredet, men jeg mener det er grunn til å anta at denne dateringen kan være riktig. Dette baserer jeg på forretningen fra 1820 der det fremgår at fem av de ni værelsene i første etasje, samt kjøkken var innredet. Det er grunn til å tro at et sentralt værelse som

¹²⁸ Kavli, *Halden, festningen og byen*, 328- 330.

¹²⁹ Jeg viser til biografiske opplysninger om Carl Theodor Dahls i kapittel 1.

havestuen, sammen med noen av de andre stuene, allerede da var innredet, om enn sparsomt. Bruken av kraftige farger i tak og karmen er også tidstypisk. Dette viser en påvirkning fra Frankrike og Napoleons nye stilideal, empiren.¹³⁰ Empirens farger var vesentlig mer mett enn i perioden før.¹³¹

Det er helt klart at havestuens utforming speiler høye ambisjoner, og at den var bygget for selskapelighet og representasjon. Havestuen utgjorde flere viktige funksjoner. Med direkte forbindelse med hagen, ble hus og hage tett knyttet sammen. Slik vi vil se nærmere i kapittel 3, var dette ikke bare ønskelig, men et påtrent behov som tilfredstilte idealet fra omkring 1800. Samtidig fungerte den også som et viktig samlingspunkt i Fredrikshald. Dette samsvarer med Schnitlers fremstilling av hvordan embetsgårdene på den tiden ble store, naturlige sentra eller møtesteder for byens folk, med preg av selskapelighet.¹³² Gården skulle med andre ord ikke bare fungere som et landsted familien kunne trekke seg tilbake til, men det var også forventet at hans gård – i kraft av hans embetsverv - skulle benyttes som et offentlig sted på landsbygda.¹³³ Vevlen gård ivaretok denne funksjonen, først og fremst gjennom de musikalske samlingene som fant sted i musikkværelset. Sammen med Konservativen (Fredrikshald Teater) var musikkværelset på Vevlen en musikalsk arena som ble besøkt av kjente musikere fra inn- og utland. Ole Bull var ofte på besøk og tok gjerne inn på Vevlen.¹³⁴ Det samme gjorde F. A. Reissiger som kom til byen i 1850 som organist. Han avløste også Dahl i det nevnte selskapet. Inntil nylig har man funnet originalnoter fra Reissigers hånd i Vevlens musikkværelse.¹³⁵ Carl Theodor Dahl brukte Vevlen kun som sommersted, og det var i sommermånedene de musikalske samlingene fant sted.¹³⁶

Biblioteket

Biblioteket ligger ved siden av musikkværelset. Det er imidlertid vanskelig å slå fast om dette har vært værelsets opprinnelige funksjon, da ikke noe av det samtidige kildemateriale angir værelsets funksjon. Muligens har Adolf Dahl rett i at værelset i alle fall har hatt denne

¹³⁰ *Klassisisme* blir behandlet nærmere i kapittel 3

¹³¹ Brønne, Jon, "Ledaal. Farger, tapeter og malt dekor" I: *Ledaal, En historisk gjennomgang og restaureringsarbeider 1997-2001*, Bore, Ove Magnus og Helge Schelderup, (Stavanger: Stavanger museum. 2009), 130

¹³² Særlig gjaldt dette presteboligene, som nærmest fungerte som privathoteller. Schnitler, *Slegten fra 1814*, 131

¹³³ Schnitler, *Slegten fra 1814*, 131

¹³⁴ Eliassen, Svein G, *Østfolds historie*, bind 3, (Østfold fylkeskommune: 2004), 397

¹³⁵ Dalastøl, Oddvar, "Haldens eneste storgård med skikkelig spøkelse!" I: *Halden avis* 18/12 1982, 9

¹³⁶ Dahl, "Vevlen, gården og dens eiere fra Kanselliråden til i dag", 11

betegnelsen helt fra oberst Johan Jacob Dahls (1836-1908) tid.¹³⁷ Biblioteket hadde ved Engelstads besøk i 1949 møblering fra midten av 1800 tallet, det er dermed nærliggende å tidfeste den til denne tid. Veggene var trukket og malt lys grå med sjablonerte blomster i rødt, grønt og brunt. Dekoren er konsentrert langs ytterkanten av veggflaten. Dette er et klassisistisk trekk, som også kjennetegnes ved at bunnfarger og dekorfarger ofte var lyse, men ofte med innslag av kraftige farger i detaljene.¹³⁸ Veggene hadde høy, hvit fotpanel i vindushøyde. Fyllingene korresponderer med vindusåpningen. Dette er en vanlig løsning på 1700- tallet, men finnes også gjennom hele 1800- tallet.¹³⁹ Vinduskarmene hadde speilfyllinger i tre. Flere bokhyller (ikke faste) inneholdt bøker, dels musikk litteratur fra auditørens dager, dels historisk litteratur som stammet fra professor Ungers samling.¹⁴⁰ En mengde av stortings- og rettsforhandlinger fantes i tillegg, noe som avslørte embetsstanden som eierne tilhørte. Bøkene er i dag fjernet og plassert i kjelleren til den nye boligen.¹⁴¹

Illustrasjon 25

Foto tatt i biblioteket. 22.okt 2009

Illustrasjon 26

Foto i Biblioteket. Riksantikvarens arkiv.

Salen i andre etasje

I andre etasje skiller den store salen seg ut fra resten av huset. Med fem fag og en gulvflate på 78 kvm (13 x 6 m) har den en meget anselig størrelse. Dette værelset er eneste værelse i huset som aldri har blitt innredet. Til tross for dette speiler den byggherrens ambisjoner både gjennom markeringen i fasaden og gjennom sin størrelse. Veggene står med upusset tegl mellom bindingsverket, og bortsett fra takbjelkene, er himlingen åpen til taket. Mot trappehallen er det en dør, men murveggene viser tydelige spor etter ytterligere to døråpninger som senere har blitt murt igjen.¹⁴² Ellers er den forbundet med værelsene til siden med store åpninger. Det midterste vindusfaget mot hagen ser vi, som tidligere nevnt, spor etter en dør ut til en altan. Denne har senere blitt murt igjen og erstattet med et vindu tilsvarende de andre i værelset.

¹³⁷ Iakttagelser i Engelstad, ” Rapport fra storgårdsundersøkelsen”, 6

¹³⁸ Brønne, ”Ledaal. Farger, tapeter og malt dekor”, 129

¹³⁹ Drange, m.fl. *Gamle trehus*, 209

¹⁴⁰ Professor C.R. Unger var bror til Jacobine Mathea Unger, Carl Theodor Dahls kone.

¹⁴¹ Samtale med eier, Knut Erik Dahl. 25.05 08. Elin Langfeldt Pettersen.

¹⁴² Utvendig besiktigelse 25.05. 08. Elin Langfeldt Pettersen.

Illustrasjon 27

Foto tatt i salen. 22.okt 2009

Trolig var salen tenkt som ballsal. Det er ikke uvanlig at værelser i slike store hus forble uinnredet. Og det kan være flere grunner til det. Kanskje kan det begrunnes ut fra manglende finansiering. Dette speiler i så fall de økonomiske forholdene i tiden. Men en mer sannsynlig forklaring er at det ikke har vært behov for en stor ballsal i annen etasje. Kan hende var det tilstrekkelig med salen og musikkværelset i første etasje. Som jeg tidligere har drøftet, kan det også forklares med problemer i selve konstruksjonen, relatert til gavlen på utsiden som trolig har ført til råteproblemer.

På bakgrunn av drøftinger av kilder og egne observasjoner, vil jeg trekke noen konklusjoner mot slutten av dette kapitlet. Det første spørsmålet gjelder datering av hovedbygningen. Denne mener jeg trolig ble oppført mellom 1811 og 1814. Jeg har begrunnet dette ved å vise til beramningen av forretningen fra 1810, som indikerer med stor sannsynlighet at et utbyggingsprogram var nært forestående. Ved neste forretning avholdt i 1820, året etter byggherrens død, var hovedbygningen ferdig oppført med teglstein fra eget verk, noe som altså ble etablert mellom disse to synsforretningene. På det tidspunktet var første etasje delvis innredet. Dahls negative karriere rundt 1814 og bybrannen som kostet han bygården i 1817, bidrar til å datere hovedbygningen til før 1815. Jeg kan derfor med større sannsynlighet avvise tidligere antagelse om at bygningen er oppført i 1808.

Mitt andre spørsmål gjaldt hovedbygningens utforming og funksjon. Havefasadens midtparti har trolig hatt en annen utforming. Utgangspunktet for diskusjonene om dens tidligere utformingen er altså et prospekt av Wolff fra 1822 og en rekonstruksjon utført av Hvinden – Haug. Den tidligere utformingen av havefasadens midtparti gir bygget en sterkere symmetrisk utforming. Havefasaden har med stor sannsynlighet hatt en vidløftig gavloppbygging, som trolig måtte rives på grunn av råteproblemer. Fra andre etasje har det trolig vært en altan, men sannsynligvis bare med en fransk dør, ikke tre slik rekonstruksjonen viser. Også denne har blitt fjernet fordi den trolig har vært dårlig forankret. Jeg har videre reist et åpent spørsmål, uten å gå videre med det, om midtpartiet i første etasje har vært ytterligere fremtrukket i form av en portikus.

Hva gjelder bygningens funksjon, har jeg vist at hovedbygningen fra 1820 kun var tjenlig til beboelse om sommeren. Den var bygget for selskapelighet og representasjon. I løpet av Carl

Theodor Dalhs eierskap var gårdens havestue en viktig musikalsk arena i Fredrikshald, og Vevlen fungerte på den måten som offentlig sted på landsbygda.
(I kapittel 6 vil jeg behandle gårdens senere funksjon.)

Kapittel 3 – Hovedbygningen betraktet i arkitekturhistorisk sammenheng

Hovedbygningen på Vevlen er utformet som en stor og kostbar murbygning, og det er ingen tvil om at den har arkitekturhistorisk verdi. Dens arkitekturhistoriske betydning har blant annet blitt uttrykt av Hvinden – Haug i artikkelen om Vevlen, der han sier:

En unik bygning som har betydning for vår forståelse av vår fortid, usedvanlig nok på et felleseuropeisk nivå.¹⁴³

Riksantikvar Stephan Tschudi Madsen m.fl. har bekreftet dens klare antikvariske verdi etter en befaring på eiendommen i 1984.¹⁴⁴

I dette kapittelet vil jeg plassere hovedbygningen på Vevlen i en arkitekturhistorisk sammenheng. Tidligere har man fremhevet Vevlens danske karakter,¹⁴⁵ men den har også blitt knyttet til en engelsk bygningstradisjon.¹⁴⁶ Jeg vil imidlertid først og fremst se den i forhold til de norske lystgårdene. Som nevnt tidligere, blir ofte lystgårdsbetegnelsen gjerne blandet sammen med andre type anlegg, som herregårder, storgårder, hovedgårder osv, fordi de ofte fikk et felles herskabelig preg. Derfor vil jeg enkelte steder trekke inn bygninger som ikke direkte faller inn under lystgårdsbetegnelsen, da med en presisering av deres funksjon. Som bakgrunn for den videre analysen vil jeg først redegjøre for stilretningen som hovedbygningen er oppført i, klassisismen og empiren. Deretter vil jeg kort beskrive generelle, karakteristiske trekk for de norske lystgårdene. Med dette som utgangspunkt vil jeg

¹⁴³ Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 31

¹⁴⁴ Ola Øgar Svendsen, Viser til befaring foretatt 3/10 84 av riksantikvar Stephan Tschudi Madsen og sjefantikvar Ola Øgar Svendsen, sammen med gårdbruker Knut Dahl og førstekonservator Vidar Parmer og tidligere restaureringskonsulent Odd Helland besiktiget den gamle hovedbygningen. Vi bekrefter riksantikvarens uttalelse om bygningens antikvariske verdi og betydningen av en snarlig redningsaksjon. de fraviker i dette tilfellet av dette, som en ikkefredet bygning, er en sak for lokalsamfunnet. riksantikvaren bevilger 25000 kr til en midlertidig tekking av taket med takplater.

Riksarkivet. Saksarkivet: B8 Idd, Vevlen grn 188/1, Ola Øgar Svendsen, 5.10. 1984

¹⁴⁵ Vevlens danske karakter har tidligere blitt fremhevet. Kavli mener Vevlen ikke har rot i norsk jord, men heller i danske herregårdsanlegg bygget i utmurt bindingsverk og forblendet med teglstein. Takene var valmet og dekket med teglstein. Kavli ser videre mye av det franske barokkoppdraget i planen; midtpartiet oppdelt i trappeshall og midtsal, og på hver side av midtsalen er det to rom i flukt, i tillegg også dobbeltromshus, Kavli: Halden, festningen og byen,

Lars Jacob Hvinden- Haug viser også til at man tidligere har fremhevet dens danske karakter og mener i så måte at det ikke finnes klarere danske eller nordtyske forbilder enn Ericksholm (1788) og Bekkeskov (1796) på Fyn, Bernstorff slott ved København (1767), Corselitze på Falster (1777), dessuten Bothkamp og Knoop i Schleswig-Holstein (1797). Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 28

¹⁴⁶ Hvinden- Haug, Lars Jacob foreslår en engelsk arkitekt inspirert av Sir John Soanes, men utelukker heller ikke at arkitekten kan være dansk. Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 28

videre drøfte enkelte av Vevlens arkitektoniske fellestrekk og deretter vise hva som gjør Vevlens hovedbygning særegen i denne sammenhengen.

Deretter vil jeg diskutere dens likheter og forskjeller i forhold til tre konkrete eksempler; hovedbygningene på Ledaal, Teie og Trosvik. Disse hovedbygningene har man tidligere fremhevet som naturlige å sammenlikne Vevlen med. Avslutningsvis vil jeg reise et spørsmål om Vevlens originale tegninger kan ha blitt utført av en utdannet arkitekt, og i det undersøke en mulig innflytelse fra Harsdorffs arv og Det Kongelige Danske Kunstakademi i København.

Nyklassisisme og empire

Den nye klassisistiske stilretningen, som var særlig innflytelsesrik fra 1750-1830, representerte en fornyet interesse og kunnskap om antikken etter utgravningene i Herculaneum (1738) og Pompeii (1748), og senere gjennom en rekke ekspedisjoner til Athen. Fra 1751 utførte blant annet James Stuart (1713-88) og Nicholas Revett (1721-1804) i løpet av tre år flere undersøkelser og oppmålinger av en rekke bygninger, spesielt på Akropolis i 1751. I 1764 besøkte Nicholas Revett, Chandler m. fl. Lillesasias joniske kyster og Ægina. Den nye kunnskapen om den greske antikken medførte at man lærte å se antikkens monumenter på en annen måte enn før.¹⁴⁷ Man forstod at antikkens arkitektur var mer variert enn først antatt, og samtidig svært forskjellig fra det bildet renessansearkitektene og Palladio hadde formidlet.¹⁴⁸ Etter Winkelmanns utgravning i Pæstum ble det klart at det greske var noe egenartet i forhold til det romerske.

Den nye kunnskapen ble spredt gjennom det teoretiske materialet som oppstod i kjølvannet av disse reisene, som for eksempel de store verker *Antiquities of Athens* (1. bind 1762) og *Antiquities of Jonia* (1769/ 1797). Flere andre viktige ekspedisjoner og publikasjoner fulgte i deres kjølvann.¹⁴⁹ I undervisningen på universitetet og akademiet lå ofte kataloger og plansjeverk til grunn for spredningen av stilen. Fordi dens fundament var en ideologisk bevegelse som bredte seg over flere land, mer enn et resultat av skolering, fikk den en internasjonal karakter.¹⁵⁰ Elisabeth Seip fremhever at det i den tid var klare regler, og at det

¹⁴⁷ Bugge, Anders, *Arkitekten, stadskonduktør Chr. Grosch: Hans slekt, hans liv, hans verk*, (Oslo: Aschehoug. 1928), 53

¹⁴⁸ Hoel, Kari, *Monumentalarkitektur i Oslo*, 40

¹⁴⁹ Bugge, Anders, *Arkitekten, stadskonduktørene Chr. Grosch*, 53

¹⁵⁰ Klassisismen var det universelle språket, adoptert av arkitekter og mesener som den eneste måten å bygge på. Grunnen var at man ikke kunne feile. Søyleordenene dorisk- jonisk- korintisk og kompositt konstituerte både et system av proporsjoner som kunne brukes uansett størrelse og alltid bli produsert med vellykket resultat, og en artikulasjon gjennom ornament som var behagelig for øye. Sutton, Ian, *Western Architecture, a Survey from Ancient Greece to the Present*. (London: Thames and Hudson. 1999), 224

eksisterte en fasit, for det arkitektoniske uttrykket. Der vi i ettertid etterspør selvstendighet og originalitet, var tidens ideal å arbeide i relasjon til gitte, anerkjente regler og forbilder.

Klassisismen etterspør ikke originalitet, men den gode kopi. Klassisismens kjerne er ny anvendelse av de kjente elementer innenfor aksepterte regler. Bare slik kunne det skjønne og hensiktsmessige skapes.¹⁵¹

Også Carl W. Schnitler poengterer stilens kopierende holdning i *Slegten fra 1814* og sier at ” å etterlikne det gamle, var etter tiden, den moderne kunsts mål”¹⁵² Han karakteriserer stilen som en ”fjern idealstil som elsket det typiske fremfor det personlige, den abstrakte regelmessighet, fremfor individuell karakter, marmorens kalde, glatte, høytidelige hvithet fremfor livets egen fargeprakt.”¹⁵³

Kari Hoel viser til den engelske arkitekturhistoriker John Summerson og peker på to forhold som kan knyttes til en klassisk bygning. Det første, som er lettest å kjenne igjen, er de fem søyleordenene og variasjoner av disse, samt dør og vindusåpninger og gavlavslutninger, alt avledet direkte eller indirekte fra antikken. Videre profiler og gesimser som er formet i overensstemmelse med greske og romerske forbilder. Det andre forholdet Summerson griper tak i, er den ambisjon som alltid finnes i den klassiske arkitekturen om å oppnå synlig harmoni mellom de forskjellige delene. Denne harmonien bestemmes av bygningens proporsjoner, de forskjellige delenes forhold til hverandre og til helheten. Også prinsippet om symmetri er grunnleggende for en klassisk bygning.¹⁵⁴

Klassisismens første fase, Louis Seize, var i opposisjonen til rokokkoen og den store vekt man la på proporsjonsreglene. De franske opplysningsfilosofene så i den prinsipløse rokokkoen et symbol for rojalismens, aristokratiets og kirkens moralske forfall.¹⁵⁵ Med sin logiske kraft, medførte stilen en fastere rytme i fasadene og rommenes utforming, linjene ble rettere og renere og bygningsblokkens konturer distinktere, samtidig som den styrket de klassiske elementer som fantes, for eksempel de palladianske motiver. Det ble altså egentlig ikke skapt noe nytt, men det foregikk en forenkling- og avklaringsprosess.

Senere endret stilen karakter. Schnitler viser hvordan landets økonomiske situasjon etter syvårskrigen fra 1807- 1814, påvirket stilen til å bli mer alvorstung. Han hevder at

¹⁵¹ Seip, Elisabeth (red.), *Chr. H. Grosch. Arkitekten som ga form til det nye Norge*. Elisabeht Seip ”Arkitekt og klassisist” (Hammers forlag, 2001), 49

¹⁵² Schnitler, Carl, *Slegten 1814*,

¹⁵³ Ibid

¹⁵⁴ Hoel, *Monumentalarkitektur i Oslo*, 40 / Summerson, John. *The Classical Language of Architecture*, (London: 1988,), 7 f.

¹⁵⁵ Svedberg, Olle, *Arkitektarnas århundrede – Europas arkitektur 1800- talet*. (Stockholm: 1996), 21

klassisismens ynde og luksus måtte vike for empirens strenge og tunge militærstil. Empiren fikk sitt gjennombrudd i Frankrike ved Napoleons utnevnelse til keiser i 1804. I Norge slo empiren gjennom i årene omkring 1810 og holdt sin stand til ca 1840. Empiren var mer påvirket av den greske antikken enn den romerske. Schnitler beskriver empirestilen som strengt antikiserende, inspirert av Palladio, og han viser til forbilder som lå nærmere: ”Det var fremfor alt den jevne, tyske innflytelse ved siden av den danske, som i bygningskunst likesom overalt ellers ble den toneangivende i Norge.”¹⁵⁶

Karakteristisk for stilen i Norge var en streng og nøktern pussarkitektur med romernes kvaderimitasjoner på sokler, hjørner og omkring portaler. Forøvrig var veggflatene smykkeløse, enkelte ganger med enkle pilastre som dekorasjon. Vinduene var ofte uten rammer og takene var lave valmtak.¹⁵⁷ Stilen fremsto med glatte og kjølige flater der listverk og andre bygningsdetaljer er mindre fremtredende. I større anlegg utgjorde greskinspirerte søyler og tempelgavler ofte et hovedmotiv i fasaden. Stilen var en videreføring av de klassiske stilidealene der bygningene, både som enkeltbygg og i forhold til andre byggverk, skulle formidle majestetisk ro og harmoni.¹⁵⁸

Karakteristiske trekk ved de norske lystgårdene

Årene rundt 1800 var økonomisk oppgangstid for handel, skipsfart og trelasteksport. Ettetiden husker årene fra midten av 1790- årene og frem til 1807 som den florisante tid. I Europa raste Napoleonskrigene, med stormaktene England og Frankrike som hovedmotstandere. Men for Danmark- Norge var tiden gunstige. Bernstorff- regjeringen gikk dessuten inn for å bevare dobbeltmonarkiets nøytralitet, slik at den dansk- norske handelsflåte kunne seile uavhengig og drive handel med de krigførende nasjoner. De gunstige tidene materialiserte seg blant annet i økt byggeaktivitet både i Danmark og i Norge. Her hjemme ser vi det ikke minst i lystgårdene som ble oppført utenfor våre byer og ladesteder i årene omkring 1800.¹⁵⁹

Geir Thomas Risåsen fremhever i *Norske Slott, Herregårder og Gods* (1997) at storborgerskapet var landets viktigste private byggherrer. Anleggene som ble oppført, viser en

¹⁵⁶ Hoel, *Monumentalarkitektur i Oslo*, 127 / Schnitler, C. W. *Slegten fra 1814*, (Kristiania: 1911), 398

¹⁵⁷ Schnitler, *Slegten fra 1814*, 405 f.

¹⁵⁸ Sellæg, Jo, *Ulefos hovedgaard først og fremst*, (Skien: Telemark museum, 2007), 50

¹⁵⁹ Risåsen, Geir Thomas, ”Gulskogens innredning og møbler” i Sørensen, Einar (red.): *Gulskogen og landlivets gullalder*, (2004), 109

sterk europeisk orientering,¹⁶⁰ gjerne etter samtidige franske arkitektoniske forbilder som Sufflot, Blondel og Boullée. De nye impulser ble formidlet til Norge og tilpasset hjemlige forhold. Innflytelsen kom særlig fra Danmark som var vårt kulturelle, økonomiske og politiske tyngdepunkt, og ikke minst gjennom Det Kongelige Danske Kunstakademi i København.¹⁶¹ Risåsen viser videre hvordan de fleste av de norske lystgårdene ble sydd over samme ”lest”, de aller fleste lystgårdene ble oppført i tre, men fikk gjerne panel, snekker og en fargesetting som i størst mulig grad svarte til steinarkitekturens idealer.¹⁶²

Lars Jacob Hvinden- Haugs viser i sin doktorgradsavhandling *Den eldre barokken i Norge* (2008) hvordan Frankrike i 1600-årene overtok Italias rolle som ledende nasjon med hensyn til arkitekturens utvikling.¹⁶³ Slik jeg ser det, er denne utviklingen bakgrunn for lystgårdenes utforming. Hvinden- Haug trekker fram planløsningens smidighet som et viktig felt for fornyelse; et mer differensiert romprogram ble utviklet. Utviklingen skjedde fra 1580-årene, etter at den sentraliserte planen med midtsal, flankert av appartementer, ble etablert i Frankrike etter italienske forbilder. De følgende gjennomgripende endringer var etableringen av doble romsuiser og at første etasje ble hovedetasjen. Midtsalen ble lagt til første etasje med direkte adgang til hagen.¹⁶⁴ Fra 1700-årene føres komfort og intimitet inn i husene, og Frankrike og de franske mønsterplanene er normen. Det er det aristokratiske, parademessige og eksklusive franske hus fra 1600-årene som bygger på den italienske renessansevilla, utformet av Palladio som står bak.¹⁶⁵ Blondels raffinerte planløsninger kjennetegnes av elegante romformer og et klart skille mellom hvilke deler av huset som var forbeholdt herskapet, og hvilke som var for tjenerskapet.¹⁶⁶ Etter hvert vokste husene i lengden og ble så brede at det har passet å dele en vegg langsetter.¹⁶⁷ De største rommene ble lagt ut mot fremsiden med salen og storstua som de fornemste. Salsetasjen er som i chateauene, gjerne markert med høyere vinduer. Etter fransk mønster er dørene til hovedværelsene i lange hus satt på en linje, ut mot vindusveggen, *enfilade*, som ga et godt perspektiv, noe som forteller om orden og gir effekt slik som tiden ønsket det.¹⁶⁸ Dette var en ufravikelig del av den

¹⁶⁰ Risåsen, *Norske Slott, Herregårder og Gods*, 111

¹⁶¹ Risåsen, ”Gulskogens innredning og møbler”, 109

¹⁶² Ibid, 109

¹⁶³ Hvinden- Haug, Lars Jacob, *Den eldre barokken i Norge: bygningenes former og rommenes fordeling 1660-1733*. (Oslo: AhO. ConText. 2008), 121

¹⁶⁴ Ibid. 121

¹⁶⁵ Vreim, *Norsk trearkitektur*, 142

¹⁶⁶ Risåsen, ”Gulskogens innredning og møbler”, 110

¹⁶⁷ Vreim, *Norsk trearkitektur*, 140

¹⁶⁸ Ibid, 140

fornemme boliginnredningen fra barokken og frem til 1800-tallet. De elegante sommerhusene videreførte altså barokkens krav til aksefasthet, symmetri og regelmessighet.

De norske lystgårder følger stort sett denne planløsning, om enn i enklere form. De preges av en fast komposisjon omkring en midtakse, som går fra tunet, gjennom vestibylen eller forstuen og hagestuen, og ut i hagen. Sideværelsene ligger mer eller mindre symmetrisk gruppert omkring denne aksen. Dersom huset var i to etasjer, lå hovedværelsene som regel i første etasje, mens gjesteværelsene og eventuelt salen er plassert i annen etasje.¹⁶⁹

Lystgårdene har til dels vært mer raffinerte i interiørbehandlingen i forhold til andre storgårder, embetsgårder osv.¹⁷⁰ Interiørene ble ofte rikt utstyrt, og lystgårdene fremstod dermed som velutstyrte kondisjonerte boliger, selv om de kun var bygget for sesongbruk.¹⁷¹

Likevel fikk de norske lyst- og storgårdene, av ulike grunner, et lokalpreg. Dette ses blant annet i variasjoner i planen, oppbygningen, taket, vinduenes form og plassering og ”portalen”. Detaljeringen og måten det hele er vevd sammen på, gir et nett av fine og vanskelig definerbare nyanser.¹⁷² Vreim, som omtaler både storgårder og lystgårder, eksemplifiserer dette og viser til at vestlands- og sørlandshusene er lettere og mer artistiske i sin utforming enn den østlandske og trønderske arkitektur, som er stortilet, sikker og solid.¹⁷³ Sørlandet hadde sterk påvirkning fra England, østligst i landsdelen er kanskje tysk og dansk innflytelse like stor som den engelske. Vreim viser videre at de ulike utenlandske impulsene skiller de norske bygningene stilistisk sett i to typer etter utformingen; den som er bygd på kuben og virker ved sin masse, og den med lange linjer og horisontalvirkning – gjerne helt lave hus med alle rommene på ett golv. Den siste typen var både teoretisk og praktisk vel underbygd i Frankrike, Italia holdt helst på kuben. Under innflytelse herfra og senere også fra England fikk husene med den store massen en god del å si hos oss. Det er her valmtaket, *talinstaket* som det kalles, hører hjemme. I første rekke er det karakteristisk for den sørlige delen av landet og er oftest å finne i traktene ved Oslofjorden, mest på vestsiden av Drammensfjorden og nedover til Skien.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Risåsen, ”Gulskogens innredning og møbler”, 110

¹⁷⁰ Vreim, *Norsk trearkitektur*, 159

¹⁷¹ Risåsen, ”Østfold- Herregårder og lystgårder”, 5

¹⁷² Vreim, *Norsk trearkitektur*, 150

¹⁷³ Ibid, 150

¹⁷⁴ Vreim, *Norsk trearkitektur*, 145- 146

Hovedbygningen sett i lys av de norske lystgårdene

Hovedbygningen på Vevlen ble oppført under et økonomisk tidskille i landet: Etter de tidligere omtalte florisante tider mellom midten av 1790 og frem til 1807, var det en privat byggeboom i landet. Fra 1807 ble imidlertid Norge avstengt som følge av en handelsblokkade. Dette medførte en foreløpig kortvarig økonomisk nedgangstid, følgelig med byggestopp, før landet igjen oppnådde økonomisk høykonjunktur i de få årene som fulgte med licensefarten i 1810/ 11. Vi ser en ny kortvarig privat byggeboom i disse to årene, før landet fra 1812 gikk inn i en ny, lengre, økonomisk depresjon som igjen medførte liten privat byggeaktivitet. Det er akkurat i disse få, lukrative årene med licensefart at Dahl utbygget Vevlen gård. Hovedbygningen på Vevlen, utformet som en kostbar murbygning, står på den måten som en representant for denne tiden.

Med utgangspunkt klassisismens stiluttrykk og de generelle, karakteristiske trekkene som jeg redegjorde for ovenfor, vil jeg nedenfor peke på enkelte, iøynefallende fellestrekk som Vevlen har med disse.

Hovedfasade med aksentuert midtparti

En felles rettesnor for utforming av hovedbygningenes planløsninger og fasader er aksefasthet, symmetri og regelmessighet. Dette speiler et felles klassisistisk formideal, preget av en forenkling og avklaringsprosess som hadde sine røtter fra barokken. Med disse virkemidlene fikk bygningene et representativt uttrykk. Lystgårdene som var oppført av rike byborgere, som et sommerlig landsted for rekreasjon, foredling av naturen, gårdsdrift, selskapelighet og representative sammenkomster, ble ofte som Vevlen oppført godt synlig i landskapet på en liten høyde. Ved hjelp av akser ble deres monumentale karakter ytterligere fremhevet. Tidstypisk for eksteriørets utforming var dessuten betoningen av en hovedfasade, gjerne med et aksentuert midtparti. Vi gjenfinner den sterke betoningen av en hovedfasade på Vevlen. På Vevlen er havefasaden bygningens viktigste fasade. Denne var fremhevet med tannsnitt og formtegl under gesimsen og et aksentuert midtparti. Midtpartiet utgjør hovedmotivet i havefasaden.

Jeg har tidligere vist at klassisismens siste fase, empiren, var sterkt antikiserende og influert av Palladio. Vevlens midtparti har flere arkitekturmotiv som kan sies å være påvirket av et stilideal som vi kan knytte til palladianismen. Ser vi på den tidligere nevnte rekonstruksjonen til Hvinden- Haug (Illustrasjon 13), finner vi et palladiansk motiv i midtpartiets andre etasje;

her ser vi to søylefronter (her kolosspilastre) som er komponert sammen, og et voluttbånd (her takflaten) som bærer gavlen.

Illustrasjon 28

Palladio motiv.

Også i første etasje finner vi trekk som kan knyttes til palladianismen, nemlig den kvaderpussede utformingen og havedøren med rundbuet kvaderimitasjon, flankert med to rektangulære vindusåpninger. Dette motivet, som opprinnelig var hentet fra de romerske triumfbuer, var et av palladianismens fremste kjennetegn.

Trekk som kan knyttes til palladianismens stilideal var tidstypiske og finnes i en eller annen variant på mange av de norske lyst-, hoved- og storgårder som ble oppført i denne tiden. Blant annet Caspar Herman Wedel Jarlsbergs gård Jarlsberg (1812-1814) har et midtparti med kvadermur i første etasje og et svakt fremskutt tempelmotiv som er båret av seks joniske kolossalsøyler (Illustrasjon 29). Amtmann, senere statsminister Severin Løvenskiolds (II) gård Fossum (1811), har et midtparti som er fremskutt, det dannes en portiko der fire kolossalsøyler bærer et tempelmotiv (Illustrasjon 30). Peder von Cappelens Austad i Drammen (1808) har noe tilsvarende som på Fossum, der fire joniske søyler bærer en gavl (Illustrasjon 31).

Andre tidstypiske empire detaljer som vi gjenfinner på Vevlen, er vinduenes utforming, lisenebånd, kvaderforsterkede hjørnepilarer og det lave, hel- valmet taket. Det gjelder også dens langstrakte horisontale orientering og den kraftige gesimsen.

Midtsalsplan og dobbeltromshus

Jeg har tidligere vist at de norske representative hovedbygningene ble oppført etter et standardisert program som ofte gikk over to etasjer. Første etasje var gjerne hovedetasjen med direkte adgang til hagen. Andre etasje var forbeholdt den store salen og gjesteværelser/soveværelser. Med denne planløsningen understreket man betydningen av havestuen og forbindelsen mellom hus og hage som man etterstrebet. Dette programmet sammenfaller med Vevlens disponering av værelsene. Vevlens planløsning, midtsalsplanen, kjennetegnes ved et midtparti som bestod av en vestibyle og innenfor denne en stor salong eller sal som var bygningens viktigste representative rom. De øvrige er gruppert på hver side av midtpartiet, med de fornemste etter hverandre på hver side av midtsalen med utsikt mot haven. Dørene

som er lagt på linje i værelsenes midtakse - enfilade - gav et gjennomgående perspektiv og er også etter fransk mønster. Midtsalen lå i krysningspunktet mellom husets dørakse og anleggets sentralakse, som gårdsbygning, hovedbygning og park ble komponert omkring. Midtsalsplanen bygget på en klassisk sentralplan kjent fra Vaux- Le- Vicomte. Den ble et forbilde for østeuropeiske slott og residenser til langt ut på 1800- tallet, og ble raskt kjent i Danmark-Norge.¹⁷⁵

Videre ble de norske lystgårdene, om de hadde tilstrekkelig bredde, delt med en mur i lengdeaksen. Disse bygningene ble også betegnet som *dobbeltromshus*. På Vevlen finner vi dobbeltromshus både i første og andre etasje. Med økende antall rom, åpnet man opp for en mer differensiert bolig enn tidligere, etter fransk innflytelse. Man så i tiden et skille mellom kjøkken, dagligstue og representasjonsværelser.¹⁷⁶ Blondels raffinerte planløsning resulterte i et klart skille mellom hvilke deler av huset som var forbeholdt herskapet og hvilke som var for tjenerskapet. Dette medførte en sterkere markering av rikdom og klasseforskjell, og er noe vi ser i de mange storgårdsbygningene som ble oppført i første halvdel av 1800-tallet.¹⁷⁷ På Vevlen var værelsene for tjenerfunksjoner lagt mot nordvest, i fasaden uttrykt gjennom en egen kjøkkeninngang. Vi finner altså igjen et klart skille mellom hvilke deler som var forbeholdt herskap og tjenerskap.

Rikt utstyrt interiør

Jeg har også vist hvordan de norske lystgårdene ofte ble utstyrt med kostbare interiører, enten med gipsede himlinger eller himlinger trukket med strie. Tilsvarende ble veggene trukket med kostbare tapeter av silkedamask, malte lerreter eller trykte papirtapeter.¹⁷⁸

På Vevlen hadde alle rommene i første etasje mot hagen gipsede himlinger, takrosetter, flotte ovner og møblement. De representative værelsene var utstyrt med empire fløydører med rektangulære fyllinger og vinduskarmer med speilfyllinger i tre.

Østlands tradisjon

Vevlens beliggenhet i det såkalte ”herregårdenes fylke”, gjør den til en av mange store hus bygget med herskkelig preg i området. Selv om de norske lystgårdene, i følge Risåsen, ble ”sydd over samme lest” fikk de likevel lokale variasjoner. Som nevnt, karakteriserer Halvor

¹⁷⁵ Risåsen, *Norske Slott, Herregårder og Gods*, 108

¹⁷⁶ Christensen, *Den norske byggeskikken*, 217

¹⁷⁷ Christensen, *Den norske byggeskikken*, 139

¹⁷⁸ Risåsen, ”Østfold: Herregårder og lystgårder”, 4

Vreim de ulike landsdelers varianter. Med dette lagt til grunn, kan man knytte Vevlen til en bygningstradisjon på Østlandet. Først og fremst uttrykt gjennom en solid og storstilet utforming, og fasadens betoning av de lange linjene og horisontalvirkningen.¹⁷⁹ Dette gjenspeiler en fransk påvirkning, som kan ha nådd Norge via Det Kongelige Danske Kunstakademi i København. Andre Østlandske hovedbygninger med liknende trekk er blant andre Fossum, Jarlsberg, Austad og Teie. Også planløsningen, midstueplanen – en beslektet variant av den tidligere mer vanlige midtgangshus/ midtkammerbygningen, er i overenstemmelse med det som etter hvert ble vanlig på de litt større Østlandsgårdene fra midten av 1700-tallet og etter 1800.¹⁸⁰

Særegent for Vevlens hovedbygning

Det er imidlertid flere arkitektoniske trekk som plasserer Vevlen i en særstilling i forhold til den konvensjonelle måten man utformet slike hus på i Norge. Først og fremst gjelder det at den står med upussede teglsteinsfasader. Teglstein som fasadematerialet gir et annet og mer eksklusivt inntrykk enn panelarkitekturen som var mønsterdannende for lystgårdsbyggeriet i tiden. Med den rødlige upussede fasaden og hvite listverk, spiller Vevlen på fargekontraster som gjør den enda mer markant i landskapet. Den oppleves som et fremmed innslag i en norsk panel- og tømmertradisjon.¹⁸¹

Det andre som skiller den fra øvrige lystgårder er dens veldige størrelse. Man tenker seg gjerne en lystgård som noe mindre, en mer uformell villa der gårdsdriften var underordnet i forhold til huset og haven. Bygget som en lystgård¹⁸² med 430 kvm i to fulle etasjer – det vil si med 860 kvm total gulvflate - plasserer den, som tidligere nevnt, som én av Norges største lystgårder. Ut fra dens størrelse skulle man derfor tro at den var en del av et stort gods. Også Hvinden- Haug påpeker dette i sin artikkel om Vevlen og sier at:

Vevlen er ikke hovedgården i et stort gods, hovedbygningens arkitektur og dimensjoner gir feil signaler.¹⁸³

¹⁷⁹ Vreim, *Norsk trearkitektur*, 145- 146

¹⁸⁰ Christensen, *Den norske byggeskikken*, 138

¹⁸¹ I kapittel 5 vil jeg drøfte ulike grunner for valg av teglstein som bygningsmateriale.

¹⁸² Jmf. branntakst 23/ 8 1820

¹⁸³ Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 31

Men det er ikke grunnflaten alene som er særegen. Den hadde to store saler, ballsalen i første etasje måler 84 kvm og den store salen i annen etasje som måler 78 kvm. I tillegg kom den meget romslige havestuen med en gulvflate på 45 kvm. Dessuten var de øvrige værelsene meget romslige med stor takhøyde. Dette speiler en stor satsning fra byggherrens side, og det er helt klart at det ble bygget for selskapelighet i stor skala.

En sammenlikning av Vevlen med Ledaal, Teie og Trosvik

Selv om de fleste lystgårder ble oppført i tømmer, med snekkerdetaljer imitert i tre, finner vi likevel eksempler på kostbare, private murhus som ble oppført under de økonomiske oppgangstidene rundt 1800. Blant andre Kielland-familiens lystgård Ledaal ved Stavanger (1803), Foyn-familiens Teie ved Tønsberg (1803) og Trosvik (1819). Andre satset på å forblende hus så de skulle illudere mur, slik som Collett- familiens lystgård Makerud i Nittedal i Akershus (1800).¹⁸⁴ Hvinden – Haug fremhever nettopp Ledaal, Teie og Trosvik som norske lystgårder det er naturlig å sammenlikne Vevlen med.¹⁸⁵ Av disse var det imidlertid bare Vevlen og Ledaal som opprinnelig var bygget som lystgårder. Teie er bygget som en patrisiergård, og Trosvik har opprinnelig vært en herregård – men senere en storgård. Jeg trekker dem likevel fram, fordi de har klare fellestrekk og representerer alle en herskabelig bebyggelse. Nedenfor vil jeg peke på enkelte trekk ved disse bygningene som utgjør likheter og forskjeller med hovedbygningen på Vevlen.

Ledaal (1803)

Illustrasjon 32. Ledaal. Tegning av hovedfasaden mot sør. Før ombygging i 1863.

Kilde. Hvinden- Haug. O.F, *Ledaal, byens hus*, 73

Ledaal i Stavanger er oppført som lystgård av Gabriel Schanke Kielland i 1803.

Hovedbygningen på *Ledaal* i dag, er endret fra sin opprinnelige utforming. Jeg vil derfor konsentrere meg om dens opprinnelige utforming, slik den var før ombyggingene i 1863.

Hovedbygningen på *Ledaal* er – som hovedbygningen på Vevlen – en monumental toetasjes bygning, med strengt symmetrisk tredelt hovedfasade mot sør der midtpartiet er aksentuert.

Den er imidlertid mindre enn hovedbygningen på Vevlen med et utvendig mål på 25 x 10, 5

¹⁸⁴ Risåsen, "Gulskogens innredning og møbler", 109

¹⁸⁵ Hvinden- Haug, "Vevlen på Idd", 28

meter, og en grunnflate på 260 kvm. Fellestrekk som jeg vil vise til er at de begge er at de er oppført i teglstein, de har begge en utpreget horisontal orientering, hjørnemarkering, samt at de begge har en midtsalsplan:

Først og fremst er likheten mellom Ledaal og Vevlen knyttet til fasadematerialet. Hovedfasaden på Ledaal er i dag pusset med rød mur, men opprinnelig fremsto hovedbygningen med upussede teglsteinsfasader. I dag er det kun nordfasaden mot gårdsrommet som står i sin opprinnelige, ubehandlede karakter.¹⁸⁶ Her ser vi til gjengjeld hvordan teglsteinen markerer vindusinnfatninger med rette stikkbuer på samme måte som vi ser på Vevlen. Sammen med den hvite gesimsen, som var murt i tegl med tannbord og trukket med kalkmørtel, må den – som Vevlen - ha spilt på fargekontraster og gitt et kraftig uttrykk og med assosiasjoner til England og Danmark. Ledaal regnes for øvrig som den første teglbygning i Stavanger overhodet, Ove Magnus Bore hevder at den faktisk var den første monumentale murbygning i byen siden Domkirken og Bispekappellet ble bygget i middelalderen.¹⁸⁷

Illustrasjon 33

Foto som viser den ubehandlede nordfasaden, med vindusdetalj.

For det andre har Ledaal, som Vevlen, en utpreget horisontal orientering. Det horisontale understrekes ved at hovedbygningen er bygget med første etasjes gulv direkte på grunnen, Videre ble de to etasjene på Ledaal markert med et innmuret steinbånd, med tilsvarende virkning som lisenebåndet på Vevlen. Ledaals utforming av de to etasjene er imidlertid forskjellig. Opprinnelig var første etasje utformet som et forblendingsfundament i naturstein; granitt på hjørnene og tykke hardangerheller for øvrig. I dag er dette utført i slett puss. Videre var den utstyrt med smårutete vinduer. Andre etasje hadde store krysspostvinduer. Feltene mellom vinduene er pilasterformet. Pilastre på felles steinbånd er et 1700-talls barokktrekk fra Holland.¹⁸⁸ Varierende vindusstørrelser indikerer at på Ledaal var andre etasje den viktigste. Dette gir Ledaal en mer alderdommelig karakter og knytter den til vår herregårdsarkitektur før 1750.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Bore, Ove Magnus (red.), Helge Schelderup, *Ledaal: En historisk gjennomgang og restaureringsarbeider 1997- 2001*, (Stavanger: Stavanger museum. 2009), 56

¹⁸⁷ Ibid. 54

¹⁸⁸ Hvinden- Haug, Ole Frederik, "Ledaal, byens hus" I: *Stavanger museum/ Årshefte*. Årg. 49. 1938/ 39, 78

¹⁸⁹ Hvinden- Haug, "Ledaal, byens hus", 78

Et tredje felles trekk mellom Ledaal og Vevlen er at de begge har en markering av hjørnene. På Ledaal er hjørneløsningene imidlertid utformet med en skrå trekantflate som gir en solid basevirkning i første etasje, og som bygger opp mot avrundede hjørner i andre etasje. Dette er trekk som kan minne om festningsarkitekturen. Hjørnemarkeringen på Ledaal er for øvrig noe av det som særmerker Ledaals bygningskropp.

For det fjerde har de begge en midtsalsplan med dobbeltromshus. Utgangspunktet for Ledaal er en plantegning før ombyggingen i 1863. Første etasje inneholdt opprinnelig dagligstuer og soverom som på Vevlen; fem stuer mot havesiden, samt et stort kjøkken med grue. I andre etasje var det tre store festsaler på rad mot sør, mens nordsiden inneholdt noen mindre oppholds- og soverom i tillegg til det sentralt plasserte trapperommet. På loftet var det sovesaler i hver ende, og med et stort åpent tørkeloft midt på. Det finnes også et øvre loft, dette uten spesiell utnyttelse.¹⁹⁰ Plantegningene fra før 1863 viser en mindre symmetrisk inndeling av værelsene enn etter ombyggingen i 1863. Dette gjelder særlig i andre etasje.

Illustrasjon 34

Ledaals planløsning

Til tross for flere likhetstrekk, er det arkitektoniske uttrykket på Ledaal likevel et ganske annet enn hovedbygningen på Vevlen. Det gjelder utformingen av midtpartiet, vinduene og taket:

Midtpartiet på Ledaal er enklere utformet enn Vevlens midtparti. Det utgjør de tre midterste vindusfagene, men er ikke svakt fremtrukket som en midtrisalitt. I første etasje utgjør midtpartiet et smykkeløst inngangsparti, flankert med vindu på hver side, og i andre etasje utgjør den en fransk dør med altan og vindu på hver side. Midtpartiet defineres av gavlen, som forøvrig er mindre enn den som Hvinden- Haugs rekonstruksjon viser. Taket er dessuten et svaïet sadeltak med brutte hjørner. Ledaal er med andre ord utformet med senbarokkens litt tunge stilmessige kjennetegn, men har også trekk som peker fram mot 1800-talls klassisisme og empirestil.

¹⁹⁰ Bore, *Ledaal*, 58

Teie (1803)

Illustrasjon 35. Foto av Teie.

Handelsmann og skipsreder Mathias Føyns gård *Teie* utenfor Tønsberg, var riktignok ikke en lystgård, men en patrisiergård, det vil si en bynær residens uten gård. Som hovedbygningen på Vevlen er også hovedbygningen på Teie oppført i to etasjer, symmetrisk oppbygget og med en tredeling av fasaden og et aksentuert midtparti. Hovedbygningen er stor og måler 28 m lang og 15 meter bred, noe som gir den en mer kubisk utforming enn de øvrige to. Dens arkitektoniske felleskap med Vevlen som jeg vil peke på, gjelder først og fremst dens opprinnelige teglsteinsfasader, dens horisontale orientering, balkongenes utforming, og en vidløftig gavl:

Først og fremst har Teie og Vevlen til felles at de begge har hatt fasader i upusset teglstein. Steinen som ble benyttet på Teie var imidlertid hollandsk. Det ligger nær å tenke seg at den ble tatt med hjem som ballast i Føyns egne skuter, da man ute på gårdsplassen finner vanlig ballaststein brukt som påfyll.¹⁹¹

For det andre har de begge en betoning av midtfeltet. Slik også rekonstruksjonen av Vevlen viser, går Teies midtfelt over tre etasjer. Dette gir Teie en større vertikal orientering enn hva som er tilfelle på Ledaal. Den er forøvrig som på Ledaal og Vevlen avgrenset til de tre midterste vindusfagene. Midtfeltet har likevel et annet arkitektonisk uttrykk enn Vevlen. På Teie er det svakt buet, og dermed får fasaden i større grad en plastisk utforming. I første etasje finner vi en enkel, fransk dør uten særlig markering, flankert av vindu på hver side, fundert på et solid trappeplata med smijernsrekkverk. Andre etasje er utformet som i første, men med en lettere balkong med luftig flettverksjelender. I tredje etasje er vinduene mindre, fire ruter, men også her finner vi en enkel fransk dør og en litt mindre balkong. Det er særlig balkongenes utforming, og gelenderet som utgjør fellestrekk med den rekonstruerte havefasaden på Vevlen. Vi kan også se felleskap i gavlen som definerer midtfeltet. Denne er som gavlen i rekonstruksjonen for Vevlen, høyreist.

For det tredje har Teies hovedbygning, som Vevlen, en utpreget horisontal orientering. På Teie går alle fasadens hovedlinjer i horisontal retning. Det gjelder de to lange rekkene av

¹⁹¹ Eriksen, Erling, *Historien om Teie: En gammel patrisiergård*, (Tønsberg: 1958), 20- 23

vinduer, som for øvrig er av lik størrelse i første og andre etasje, og de tilbaketrukne feltene mellom vindusrekkene. De lange balkongene understreker det samme. Horisontalvirkningen gir bygningen tyngde. For ytterligere å understreke dette, er grunnmuren kraftig med grov overflatebehandling og forsynt med noen små halvrunde vinduer. Måten bygget er forankret i grunnen, understrekes av første etasjes tunge, solide trappeplatå, med en lettere balkong med luftig flettverksgelender i andre etasje, og derpå en ganske liten og enda luftigere balkong i tredje.¹⁹²

Det som imidlertid gir Teie et annet arkitektonisk uttrykk enn Vevlen, er at den til tross for sin horisontale orientering, likevel fremstår som mer kubisk. Den har heller ingen markering av hjørnene, eller listverk som markerer etasjeinndelingen. Vinduene er av lik størrelse i begge etasjer. Taket virker dessuten mer alderdommelig, da det er høyreist.

Trosvik (1819)

Illustrasjon 36, Graffs prospekt av Trosvik 1826. Kilde: Weidling, *Trosvik i fortid og nåtid*, 36

Trosvik ved Fredrikstad er oppført av Krigsråd Siwerts. I følge Topograf Jens Krafft, ble hovedhuset oppført i 1819.¹⁹³ *Trosvik* er geografisk nær, og med flere formale likheter. Denne hovedbygningen ble imidlertid revet etter bare 50 år. Utgangspunktet for denne sammenlikningen, er en tegning datert 1826 som ifølge Tor Weidling skal være meget virkelighetstro. Den er også stor, 26 x 13 m, og har en regelmessig og flat fasade over to etasjer.

Først og fremst har *Trosvik* til felles med *Vevlen* at *Trosvik* er oppført med teglstein, trolig fra eget verk. For det andre har også *Trosvik* et markert midtfelt, dette er i likhet med *Vevlens* midtfelt, kun fremskutt en mursteinsbredde. Likt er også at dette partiet har kvaderpuss rundt dørpartiet i første etasje.

For det tredje har også *Trosvik* markert de to etasjene med et horisontalt bånd, slik vi også ser på *Vevlen*. *Trosvik* er imidlertid utstyrt med store krysspostvinduer i begge etasjene. Det er kun i midtpartiet at vinduene er ytterligere markert.

¹⁹² Eriksen, *Historien om Teie*, 21- 23

¹⁹³ Weidling, Tor, "Trosvik i fortid og nåtid: herregården som ble bygrunn" I: *Mindre- Alv*, Fredrikstad museums årbok, 11 (2005), 35

Vevlen og Trosvik har også lik utforming av pilasterne med kvaderpuss i første etasje, og slett utførelse i andre etasje. Felles er også en markert gesims.

Trosviks arkitektoniske uttrykk er imidlertid forskjellig, fordi den har et mer alderdommelig, høyreist mansard tak, brutte hjørner og sidefløyer.

Etter å ha betraktet Vevlen i forhold til karakteristiske trekk for norske lystgårder, vil jeg trekke følgende konklusjoner. Slik jeg ser det, står hovedbygningen på Vevlen i en arkitekturhistorisk særstilling i forhold til andre norske lystgårder som ble oppført omtrent samtidig. Selv om Vevlens hovedbygning på mange måter samsvarer med deres utforming, skiller den seg ut på særlig to punkter. Det gjelder dens veldige størrelse, og at den er oppført i upusset teglstein. Den oppleves med dette som meget markant, og som fremmed i norsk sammenheng. Teglsteinsmaterialet har den imidlertid til felles med Ledaal, Teie og Trosvik. Ut i fra min vurdering preges både Vevlen, Ledaal, Teie og Trosvik av en forenkling og avklaringsprosess som har røtter fra barokken, men som ble mer og mer rendyrket gjennom den klassisistiske stilretningen. Til tross for at disse bygningenes virkemidler er benyttet noe forskjellig, kan man i enkelte trekk knytte dem alle til en akademisk tradisjon. Jeg har imidlertid vist at det er enkelte trekk ved dem som gir dem et mer alderdommelig preg enn hva jeg mener hovedbygningen på Vevlen uttrykker. Ut fra min vurdering står derfor hovedbygningen på Vevlen i en arkitekturhistorisk særstilling også i forhold til dem.

Arkitekttegnet hovedbygning?

Slik vi har sett er Vevlen, Ledaal, Teie og Trosvik representanter for en europeisk innflytelse, og inspirasjonen kan gjerne ha kommet fra Danmark. For Vevlens vedkommende har det imidlertid aldri vært kjent hvem som har stått for de originale tegningene for hovedbygningen. Jeg har tidligere nevnt at man har foreslått en engelsk-inspirert arkitekt, muligens en arkitekt av dansk opprinnelse. Det er imidlertid umulig å navngi den skapende kunstneren, fordi det ikke finnes verken skisser, tegninger eller annet skriftlig materialet enn Wolfs prospekt fra 1822, å forholde seg til.¹⁹⁴ For Ledaals vedkommende har man foreslått en elev av Harsdorff som mulig arkitekt, mens Ole Frederik Hvinden- Haug foreslår en militær mann, Frederick

¹⁹⁴ Dette er ikke unikt for denne bygningen. Ofte var det anonyme byggmestere som tegnet eller bare laget skisser, og som regel finnes ikke dette materialet bevart Seip, Elisabeth (04.10.07): Arkitekturhistorisk seminar, ”Ingeniøroffiser og sivilarkitekter”, Nasjonalmuseet.

Otto Scheel, kaptein og amtmann i Fredrikstad som dens arkitekt.¹⁹⁵ Tegningene for Teie har sannsynligvis blitt laget av den danske arkitekt, møbeltegner – og Harsdorffs elev- Joseph Christian Lillie.¹⁹⁶ Tor Weidling mener Trosvik er så avansert arkitektonisk at dens tegninger må ha blitt utført av en arkitektkyndig person. Han foreslår Johan Martin Graff, mannen bak prospektet, som mulig kandidat, men mener det ikke er mulig å navngi en arkitekt.¹⁹⁷

Nedenfor vil jeg derfor først reise spørsmålet *om* det kan ha vært en arkitekt som har utformet de originale tegningene for Vevlen, og deretter undersøke muligheten for en forbindelse til C. F. Harsdorffs klassisisme gjennom Det Kongelige Danske Kunstakademi i København.

Når det gjelder spørsmål om deltagelse fra en arkitekt, legger jeg Blondels definisjon til grunn. Han definerte arkitektrollen slik:

L'ARCHITECTE – principal ouvrier. On entend par ce nom, un homme don't la capacité, l'expérience & la probité, méritant la confiance des personnes qui font bâtir.¹⁹⁸

Arkitekten var altså å anse som den fremste utøver på byggeplassen, den som ved å besitte kapasitet, erfaring og rettskaffenhet, fortjente byggherrens tillit.¹⁹⁹

Elisabeth Seip viser i sin avhandling ”Brødre og søstre i arkitekturen” hvordan både ingeniøroffiserer, byggmestere og amatører kunne være navngitte skapere, men at det først fra midten av 1700-tallet kommer til navn på akademisk utdannede, sivile utøvere av faget: de første arkitektene. Selv om vi ikke vet i hvilket omfang utdannede arkitekter tok seg private byggeoppgaver i landet på denne tiden, vet vi at i større grad enn tidligere ble det hentet inn utdannede arkitekter og byggmestere til private byggeprosjekter i årene rundt 1800. Tidligere hadde det stort sett bare vært det offentlige som hadde benyttet seg av utdannede arkitekters kompetanse. I Norge var det imidlertid få aktører med utdannelse på høyt nivå, kun ti personer i 1825, som kan kalles arkitekter etter dagens begrep.²⁰⁰

¹⁹⁵ Hvinden- Haug, Ole Frederik, ”Ledaal, byens hus”, i: *Stavangers museum/ Årshefte* (årg. 48 (1938/ 39), s. 78.

¹⁹⁶ Eriksen, *Historien om Teie*, 23

¹⁹⁷ Weidling, ”Trosvik i fortid og nåtid”, 41

¹⁹⁸ Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, 22

¹⁹⁹ *Ibid*, 22

²⁰⁰ Elisabeth Seip viser til følgende åtte som Norsk Kunstnerleksikon oppgir med arkitekt som første yrke og som var aktive i faget i Norge i 1825: *Christian Ancher Collett* (1771-1833) arkitekt, bergråd, eksamen fra Bergseminaret. *Jacob Edward Flinto* (døpt 1777), arkitekt, murmester, stukkatør, murerlære. Dansk, aktiv i Norge fra før 1811. *Balthazar Nicolai Garben* (1794-1867), arkitekt og ingeniøroffiser, eksamen fra Krigsskolen.

Den arkitektfaglige undervisningen i Norge var på den tiden knyttet til Bergseminaret i Kongsberg (1757- 1813) og den Mathematiske skole, Krigskolen i Christiania (1750), noe senere til Tegneskolen som ble opprettet i 1818. Ellers bisto utenlandske arkitekter. Samtidig vokste det så smått frem en nordisk litteratur til bruk i undervisningen. Først kan nevnes den norske ingeniøroffiser, arkitekt, mangeårige statskonduktør i København og professor ved akademiet, Jørgen Henrich Rawert (1751- 1823). I 1802 utgav han *Fullstendige Forelæsninger over Bygningskunsten*. Boken la stor vekt på tilgjengelig naturvitenskap og teknikk. Særlig tok han for seg øyet og det vi ser, ikke bare i rommet – perspektivistisk - men også lysets virkning. Temaet var tidstypisk: I Tyskland utgav Goethe sin fargelære i 1808-10. Rawerts ærend var i tillegg å gi en fremstilling av arkitekturhistorien, til alminnelig opplysning for de studerende. Han tok for seg arkitekturen, i land for land, og gav karakteriserende beskrivelser.²⁰¹

At det var få utdannede arkitekter i landet gjorde at ingeniøroffiseren spilte en stor rolle i norsk arkitekturhistorie på 1800-tallet. Disse offiserene var ofte utenlandske, og de tegnet selv de bygningene som skulle oppføres. Kavli hevder at de offiserene som utførte tegninger dannet et friskt pust i et ellers fattig norsk miljø.²⁰² I Fredrikshald var ingeniørene viktige i gjenreisningsarbeidet etter den tidligere nevnte bybrannen i 1817. Byen skulle reises i stein og mur. Ingeniør Garben (Fredrikshald Teater) og Gedde (eks. Fayegården) regnes som viktige formidlere av hva som er blitt kjent som *Fredrikshaldstilen*. Kavli karakteriserer denne stilen som ”En blanding av den strenge festningsstil og empires eget formskjema”.²⁰³

Vevlen gårds nærhet til Fredriksten festning gjorde at ingeniøroffiserene var lett tilgjengelig, og sånn sett kunne det være praktisk å hente inn en tegner derfra. Saluttkanonene i parken på Vevlen peker også klart i retning av militære avtrykk på gården. Bruken av upusset teglstein som fasademateriale på Vevlen, kunne knyttet den til ingeniøroffiserene og fortifikasjonsarkitekturen, og sånn sett talt for at en ingeniøroffiser har stått for planleggingen. Jeg mener imidlertid at hovedbygningens arkitektoniske kvaliteter, som er elegant utført etter ypperste mote, speiler høy kunstnerisk kompetanse og vil derfor ikke utelukke at en utdannet

Hother E. W. Bøttger (1801-1857), arkitekt, snekkerlære. *Christian Heinrich Grosch* (1801-1865), arkitekt, tømrerlære, Tegneskolen, eksamen fra Kunstakademiet i København. Dansk født, bosatt i Norge fra 1811. *Ole Peter Riis Høegh* (1806-1852), arkitekt, lære hos Løser og Linstow, undervisning fra Tegneskolen. *Hans Ditlev Franciscus (Frants) Linstow* (1787-1851), arkitekt, jurist, tegnestudier ved Kunstakademiet i København. Dansk født, aktiv i Norge fra 1814. Ibid, 26

²⁰¹ Seip ”Arkitekt og klassisist”, 47

²⁰² Kavli, Guthorm, ”Offiseren som boligplanlegger” I: *Fortidsminneforeningens årbok* (Oslo: 1970), 48

²⁰³ Kavli, *Halden, festningen og byen*, 343

arkitekt kan ha stått bak tegningene. Dette argumentet kan styrkes ved å vise til Weilback, som mener at ingeniøroffiserenes prosjekter sjelden var på høyde med tiden hva stilarten angår, men oftest lå ”en lille Menneskealder bagefter”. Ut fra hans vurdering forklarer dette hvorfor ingeniøroffiserenes prosjekter fikk et mer alderdommelig trekk ved oppbygging og fasade.²⁰⁴ Slik vi tidligere har sett, kan man knytte både fasadeutforming og planløsning til en akademisk tradisjon. Først og fremst gjennom fasadens faste rytme, dens oppdelingen i tre akser med et aksentuert midtparti som er utformet etter palladiansk forbilde, og videre, med dens klassiske sentralplan og dens differensierte romløsning. En må anta at for å prosjektere en så kostbar murbygning var det nødvendig å bruke nøyaktige tegninger. For å styrke min antagelse om deltakelse fra en utdannet arkitekt, vil jeg i det følgende antyde en mulig innflytelse fra Det Kongelige Danske Kunstakademi i København.

Mulig innflytelse fra Det Kongelige Danske Kunstakademi i København

Kunstakademiet (etablert 1738) i København var en viktig formidler av den klassiske dannelsesformen, undervisningsprinsipper og det klassisistiske arkitektursynet.²⁰⁵ Dette satte vedvarende preg på den danske formgivningen og smittet over på Norge. En av dem med stor innflytelse var Caspar Frederik Harsdorff (1735- 1799). Hans arkitektur var særlig influert av den franske klassisistiske retning, slik jeg tidligere har vist at Vevlen har likhetstrekk med. Påvirkningen fikk Harsdorff fra Kunstakademiet i København, der de arbeidet etter retningslinjer gitt av den franske arkitekt Nicolas Henri Jardin (1720- 1799). Under et femårig opphold i Paris satte Harsdorff seg grundig inn i den franske akademismen og de klassisistiske grunnsetningene. Han studerte byggverk, og fulgte den yngre Jaques Francois Blondels (1705- 1774) teoriforelesninger. Vel så viktig var at han sto i personlig forbindelse med en så fremragende og ledende arkitekt som J. G. Soufflot (1709- 1780).²⁰⁶ Dette var menn som tok avstand fra barokken og rokokkoen til fordel for ”de nye klassiske stilformer” hvor bruken av søyler og pilastre og andre arkitektoniske elementer i rent dekorativ hensikt ble oppfattet som uærlig.²⁰⁷ Harsdorffs lange opphold i Frankrike ble faktisk bestemmende for all hans senere arkitektur, hevder Anders Bugge i sin biografi om arkitekten.²⁰⁸ Harsdorffs franske påvirkning ses først og fremst i hans sobre detaljbehandling, hans klarhet i oppfattelsen av helheten og i hans forkjærlighet for den rene flate og dens skarpe linje. I

²⁰⁴ Hvinden- Haug, O.F., ”Ledaal, byens hus”, 78.

²⁰⁵ Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, 100

²⁰⁶ Bugge, *Arkitekten, stadskonduktørene Chr. Grosch*, 63

²⁰⁷ Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, 128

²⁰⁸ Bugge, *Arkitekten, stadskonduktørene Chr. Grosch*, 63

samme retning peker den rytmiske, oftest ved pilastre og søyler markerte, inndeling av fasadene og den vertikale tendens i oppbyggingen. I overensstemmelse med nedarvede idealer fra barokken, skulle dette tjene til å gi flatene liv. Det samme gjaldt det forhold at de symmetriske utformede bygninger gjennomgående var beregnet på å sees rett forfra.²⁰⁹ I motsetning til barokkens tunge stil var Harsdorffs stil preget av lette profiler og eleganse.²¹⁰ Hans møte med antikken i Italia gjorde også et sterkt inntrykk på ham.²¹¹ Her fikk han se antikkens monumenter og ble kjent med alt fra italiensk renessanse til palladiansk barokk.²¹² Eiendommelig for Harsdorffs klassisisme er for øvrig hans forkjærlighet for den joniske søyle og den joniske pilaster, som han bruker i alle sine bygninger med unntak av de aller tidligste.

Et av Harsdorffs viktigste verk, hans eget hus *Kongens Nytorv* (1781) i København, kan ha tjent som forbilde for utformingen av Vevlen.

Illustrasjon 37

Kongens nytorv.

Denne bygningen har hatt stor betydning for klassisismens utvikling i København, og ble et forbilde for samtidens arkitektur. Bakgrunnen for bygningen var at Harsdorff ønsket å lage tegninger for denne vanskelige tomten, som skulle huse et borgerhus beliggende mellom tre stolte bygninger som Charlottenborg, Komediehuset og Giethuset. Han ville med sitt forslag vise sine landsmenn hvordan et ”smukt borgerhus etter hans oppfattelse burde bygges.”²¹³ Hans ide gikk ut på at Komediehuset og Giethuset til sammen kunne presentere seg som en bygning, slik at Kongens Nytorv ville bli en av de prektigste plasser i Europa. Han var altså opptatt av helhetsvirkningen av torv og gatebilde og av at den nye bygningen skulle stemme med de offentlige bygninger som den ble nabo til. Videre lovte han i sitt forslag at ”Husets udvendige Udziiringer saavel som Distributionen skulle blive noget ganske nyt og saaledes, at det kunde tiene til Mønster for publicum i Borger- Huses Anlæg og Indretning.”²¹⁴ Med en tredelt komposisjon med pilastre, sidevente kapiteler, oppdelinger med midtrisalitter og med refendfuger i sokkeletasjen, skiller seg den seg fra de langt enklere utstyrte, mindre

²⁰⁹ Ibid, 63- 64

²¹⁰ Rubow, Jørn, *Hansens arkitektur*, (København: G.E.C. Gads Forlag, 1936), 9

²¹¹ Bugge, *Arkitekten, stadskonduktørene Chr. Grosch*, 63

²¹² Sellæg, Jo. *Ulefos Hovedgård, først og fremst*. (Skien: Telemark museum, 2007), 72

²¹³ Weilback, Fredrik, *Architekten C. F. Harsdorff*, (København: Selskapet til utgivelse af Danske Mindesmærker, Hos Henrik Koppel, 1928), 154

²¹⁴ Ibid. 156

Københavnserhusene.²¹⁵ Viktigst var kanskje hvordan han taklet den vanskelige tomten ved å dele bygningen i tre blokker, hver med sin selvstendige fasadekomposisjon, men likevel med et rolig, harmonisk og symmetrisk inntrykk, etter de klassiske forbilder.²¹⁶ Inntrykket av disse tre bygningene var én felles fasade. Harsdorffs hus preges for øvrig av både horisontale og vertikale linjer. Den horisontale inndelingen er sterkt betonet mellom stueetasjen og *Piano nobile*, svakere mellom denne og øverste etasje. Når fasaden var lang nok, gav man også ytterfagene et fremspring slik at man fikk et femdelt fasadeskjema. Vertikalt fremheves ytterfagene ved kraftige innfatninger om vinduene i piano nobile med konsollbårne markeringer som var formet som stikkbue, og midtrisalittens tempelfasade. Vekslede etasjehøyder gir Harsdorffs hus en fin rytme. Harsdorff har videre en kraftig avslutning oventil – noe han også la særlig vekt på i undervisningen.²¹⁷

Selv om Harsdorff bygget lite i Norge,²¹⁸ regnes han som vesentlig for norsk arkitektur, fordi han i tillegg til å bidra med sin egen arkitektur, forvaltet arven fra Saly og Jardin og var fortrolig med de europeiske dannelsesidealene fra oppholdene i Paris og Roma.²¹⁹ Han hadde en suveren håndtegning av en meget ren klassisisme og sørget for at en hel generasjon arkitekter ble skolert i klassisk arkitektur.²²⁰ Vi vet at Kunstakademiet i København fikk stor innflytelse i Norge gjennom de to tidligere nevnte institusjoner der det ble gitt undervisning i bygningskunst. Blant annet fikk Bergseminaret på Kongsberg (opprettet 1757- 1813) tilsendt Akademiets medaljetegninger, dels arkitektur, dels frihåndstegninger. Disse tegningene ble brukt som undervisningsmaterieell (294 medaljetegninger i 1792). Ingeniør Jørgen Henrik Rawert (751- 1823) var tidligere elev av Harsdorff og tok med seg Harsdorffs klassisisme til Den Mathematiske skole, Krigskolen i Christiania (Opprettet 1750), da han virket som lærer mellom 1786- 1790.²²¹ Det er heller ikke utenkelig at Carl Adolph Dahl selv ble inspirert av arkitekten da han i løpet av sine studieår bodde i København.

²¹⁵ Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, 154

²¹⁶ Ibid, 104

²¹⁷ Weilbach, Fredrik, *Architekten C.F. Harsdorff*, 150

²¹⁸ Harsdorff har imidlertid bygget Trondheims Katedralskole (1796)

²¹⁹ J. H. Rawert og Olav Olavsen gikk på Kunstakademiet under ham og han var C. F. Hansens lærer. Seip, *Brødre og søstre i arkitekturen*, 125

²²⁰ Elever av Harsdorff; Peter Meyn, Jørgen Henrik Rawert og Olav Olavsen

²²¹ Bugge, *Arkitekten, stadskonduktorene Chr. Grosch*, 70

For å trekke noen avsluttende konklusjoner, mener jeg at det er en mulighet til stede for en viss innflytelse fra arven etter Harsdorff. Det gjelder først og fremst den flate hovedfasaden på Vevlen som er delt opp ved bruk av pilastre, og tempelgavlpartiet som er sentralt plassert. Videre bruken av kvaderpuss for å illudere kvadermur, vinduenes rytme, en horisontal markering mellom etasjene og den kraftige gesimsen.

Kapittel 5 – Park og tunanlegg på Vevlen gård

Som lystgård var Vevlen gård uløselig knyttet til parken og tunet. Parken utfylte lystgårdsfunksjonen i det at den var åsted for selskapelighet, rekreasjon og interessen for å foredle naturen. Nedenfor vil jeg for det første beskrive parkens utforming, funksjon, datering og stilistisk grunnlag. Beskrivelsen bygger på en vandring gjennom parken, dels slik jeg har sett den fra i dag, og dels gjennom øynene til Bibbi, eldste datter av Johan Jacob Dahl, Jacobine Adolfine Dahl (f. 1865-1942). Hun var svært glad i parken, og selv om familien flyttet mye rundt, var Vevlen deres hjem og faste holdepunkt. Hun har gjennom brev beskrevet parkens bruk fra slutten av 1800-tallet.²²² Videre utgjorde gårdstunet en viktig arbeidsplass på gården, derfor vil jeg også beskrive tunets utvikling i årene 1810-1874.

Parkanlegget

Illustrasjon 38

Engelstads skisse over parkanlegget.

Vevlens park er beliggende øst for hovedbygningen. Den utgjør i dag et område på 6- 7 mål. Lise Dahl mener imidlertid at hagen er beskjedent i forhold til den parken som engang har vært der. Vestover, der det nå er utmark, skal parken egentlig ha strukket seg.²²³ Dette kan jeg imidlertid ikke si noe sikkert om. I dag er den avgrenset mot øst og sør av steingjerde mot nabotomta. Dette gir den en noe lukket karakter.

Parken utgjør et kupert landskap. I en serie av komponerende prospekter med skog og slettepartier, bakkedrag og dype kløfter, buktende stier og bekkeløp, samt overraskelsesmomenter som lysthus, bjørnegrav og ulike utsiktspunkter ble den anlagt som en romantisk have i pakt med tiden.

Fra hovedbygningens hageside ankommer man parken via en smal sti i et skrånende terreng. Man er da nede ved elvejuvet. Stien snor seg gjennom til dels varierende og kupert terreng, og var dengang beplantet med en del sydlandske trær. Eføy snodde seg da oppover trærne, og vi kan fremdeles fornemme hvordan den varierte vegetasjonen skapte ulike lysforhold og ulike stemningsforhold. Bekkeløpet, som er innmuret av store natursteiner, danner hovedmotivet. Den snirklete stien, som snor seg langs bekken krysser også bekken flere steder.

Med bekkeløpet som hovedmotiv og dets klare avgrensning til det øvrige landskapet, vil jeg hevde at parken er relativt enhetlig utformet. Men, som Engelstad påpeker, er det vanskelig å

²²² Iakttagelser i Vevlen gårds brevarkiv.

²²³ Dahl, Lise "Vevlen, gården og dens eiere fra Kancelliråden til i dag" s. 4

få oversikt over den. Han beskriver parken som et ”et forvirret system av bekker, vannfall, bruer, gamle steinfundamenter med mer.” Videre hevder han at bekken visstnok har en tendens til å skifte leie ganske hurtig.²²⁴

Flere steder i parken er det sittegrupper, ofte nær bekken. Flere av bordene var laget av store, runde møllesteiner. Sittegruppene fremstår i dag som minner etter det livet som engang utspilte seg her. Gjennom Bibbis brev får vi innsyn i selskaper som ble avholdt i parken på slutten av 1800-tallet:

Her hadde hun [Bibbi] hver sommer sine hageselskaper, hvor hun på ”firkanten” en av sitteplassene, med en kjempestor firkantet sten til bord, serverte sitt tradisjonelle traktement: Rørte rips, bringebær, mandelstenger, andre småkaker og kringle. Alt hjemmebak. Bærene fra hagen og dessuten hjemmelaget rabarbaravin. Saft og vann til barna. Enkelt og greit og alltid det samme. Vi var ofte omkring 20 med stort og smått.²²⁵

Vevlen var som sagt, av stor betydning for Bibbi. Gjestene hennes var mange, og det var ofte mange meget kjente menn og kvinner blant dem.²²⁶

Illustrasjon 39

Bildet viser den såkalte bjørnegraven

Nede ved elvejuvet fører stien oss over en bro, før den snor seg videre i retning sør og deretter vender østover opp mot et høydedrag. Høydedraget er tilsynelatende kunstig oppbygget, og stien er fundamentert på store steinblokker. På høydetoppen finner man rester etter en bjørnegrav, slik det også finnes på Rød herregård. Denne minner oss om naturens villskap. Bjørnegraven framstår i dag som en grunnmur av gråsteinsblokker med åpning, uten tak. Graven ble senere omgjort til rosenlysthus. Fra denne skrår terrenget brått nedover. Utsynet mot nord viser at vi er på samme høyde som hovedbygningen. Til venstre for denne har det vært saluttbatteri. Bibbi forteller hvordan dette ble brukt:

²²⁴ Iakttagelser i Engelstad, ”Rapport fra Storgårdsundersøkelsen”, s. 7

²²⁵ Nedskrevet av Astri Aabol, Hønefoss oktober 1973, Vevlens brevarkiv.

²²⁶ Alltid hele fam. Nygård og deres barn, svigerbarn, barnebarn og gjester. Det var William Nygård – Aschehougs forlag. De hadde Rishaugen som landsted – det ligger på Idd. Fru Nygård var født Wiel – nær familie av dem. Constance Nygård var like familiekjær og tradisjonskjær som Bibbi. De holdt sammen som søstre i alle år. Nedskrevet av Astri Aabol, Hønefoss oktober 1973, Vevlens brevarkiv.

(..) på ”festningen” lå det lekekanoner, som de brukte løst krutt i og skjøt når det kom gjester til gårds. Dette kan jeg huske. Men da den nye vei på den andre siden av parken ble bygget, ble det forbudt å skyte. Hestene løp ut av redsel. Kanonene lå lenge på plass, men så ble en stjålet, og da ble de tatt inn i hus.²²⁷

Velger man å følge stien nedover og sørover, møter man en demning med uttak til vannfall, muligens en renne til møllen. Vest for bekken finner man en mølledam eller et lystbasseng og fundamenter for møllen. Kvernehuset beskrives i kilder som en liten pittoresk mølle i sveitserstil med svalgang på alle fire sidene, drevet av tilstrekkelig vannfall fra en dam. Den sørget for å male gårdens korn. Møllen ble revet og erstattet av et grisehus i 1880-årene.²²⁸

Illustrasjon 40

Bildet viser en av de store murene i bekken.

Etter mine gjentatte besøk over tid har jeg sett at parken stadig forfaller. Gresset i veiene som tidligere ble slått og holdt ved like,²²⁹ er i dag gjengrodd. Stormene har veltet flere trær over ende, og uttrykket må i dag være ganske annerledes enn det engang har vært. Ifølge Engelstad ble parken visstnok aldri fullendt.

Parkanlegget ble i følge Engelstads undersøkelse anlagt i 1820 - og 30- åra av auditør Carl Theodor Dahl omtrent samtidig som han plantet alleen opp mot huset.²³⁰ Mine undersøkelser i samtidig kildemateriale viser at parken ble påbegynt allerede av Carl Adolph Dahl kort tid etter overtakelse av eiendommen. Synsforretning fra 1810 beskriver et område som må være området der parken ligger i dag: ”Et Dito stykke Mark paa den østre side af Stuebygningen, hvor tilforn var udyrket Jord, som iberegnet minering, Planering og steenkjørsel blev ansadt til 100 rdr.”²³¹ Dette beskriver trolig den første påbegynte opparbeidelse av parken.

Forretningen fra 1820, beskriver ”en skog beliggende tett inntil gårdens innmark på omtrent ½ miil i lengde og 1/8 miil i bredden”,²³² som må være området der rester etter parken er beliggende i dag. Allerede på dette tidspunkt var parken godt etablert. ”Ved Gaardens

²²⁷ Ibid

²²⁸ Ibid

²²⁹ Bibbi hadde en mann til å vedlikeholde bord og benker, og slå gresset. Nedskrevet av Astri Aabol, Hønefoss oktober 1973, Vevlens brevarkiv.

²³⁰ iakttagelser i Engelstad, ”Rapport storgårdsundersøkelsen”, s. 7 (Hans opplysning er basert på intervju med daværende eier)

²³¹ Branntakst 18/9 1810. [Minering betyr forøvrig stenbrytning ev. sprengning ved fyrsetting.]

²³² Branntakst 23/ 8 1820.

Bygninger er anlagt en stoer Urte og Frugthauge, hvori endeel mest unge Frukttræer.”²³³ Også det tidligere drøftede prospektet signert av Wolff i 1822 viser tette trekroner på den østlige siden av hovedbygningen.

Parken var nær forbundet med lystgårdsidealet og understreket gårdens funksjon som landlig fristed og aktiv utfoldelse. Den var ikke bare et resultat av tidens interesse for å plante, drøfte, drenere, inngjerde og dyrke, forbedre og pynte,²³⁴ men, som vi til dels har sett gjennom Bibbi, stemte den overens med de to forskjellige måter en kunne nyte landlivet på: En kontemplativ og en aktiv form. Den kontemplative handlet om å dyrke de frie kunster, søke lærdom og fordypelse. Men legemet skulle også ivaretas med mosjon, aktiv lek og sysler som jakt, fiske og hagebruk. Jakt (mer enn fiske) var tradisjonelt adelens eksklusive måte å trene krig, trene riding, skyte og leke, gjerne alt på en gang. På denne måten var hus og hage tett knyttet sammen for å dekke alle behov.²³⁵

Det stilistiske grunnlaget for anleggingen av parken på Vevlen, må knyttes til revolusjon og frihetsbevegelse som i 1814 førte til landets frigjørelse. Parkens utforming viser at innflytelsen kom fra Frankrike, England og Danmark. I Frankrike hadde den barokke, aksefaste, arkitektoniske hagen vært dominerende, helt til Rousseaus oppfordring ”la oss vende tilbake til naturen” fikk stor innflytelse. Nå skulle ethvert spor av menneskelig arbeide bli skjult med den høyeste kunst.²³⁶ I praksis var idealet altfor radikalt for å gjennomføres, men grunntanken slo rot, og Vevlen må forstås som en representant for de anlegg som betegner et radikalt brudd med det som gjennom alle tider hadde vært havekunstens grunnprinsipp. Til da hadde haven vært et produkt av arkitektonisk ånd, og likeså selvstendig i forhold til landskapet som den bygningen den sluttet seg om. Fra midten av 1700-tallet går den over til å gi mer eller mindre vellykkede etterligninger av landskapet selv. Havens oppgaver blir å gi et ideelt og forskjønnnet bilde av den uberørte natur som menneskene var begynt å lengte etter.²³⁷

For å spore det arkitektoniske grunnlaget for Vevlen gårds park, er det nødvendig å rette blikket mot England. I England hadde man siden midten av 1700-tallet kritisert det regelrette

²³³ Ibid.

²³⁴ Sørensen, Einar ”Gulskogen som landvilla og byggherren Peter Nicolai Årbo”, s. 71

²³⁵ Ibid. s. 71

²³⁶ Schnitler, Carl W, *Norske haver i xviii og xix århundrete*, (Kristiania; Norsk Folkemuseum, 1916), s. 153

²³⁷ Ibid, 149

haveanlegget etter fransk maner. Kritikken gikk blant annet mot den franske havestils undertrykkelse av naturen. Vevlen gårds snoende stier og buktende bekkeløp svarer til maleren Hogarths erklæring i sin *Analysis of Beauty* (1753) om den bølgende slangelinje som ”skjønnhetslinjen”. Slangelinjen gjentar seg aldri, men egger innbilningskraften ved stadig å forsvinne og vende tilbake. Filosofen Edmund Bruke gjorde opprør mot all symmetri, den var menneskepåfunnet og forekom aldri i naturen. Dette danner de teoretiske forutsetninger for landskaphavens slyngede veier og knyttet Vevlens park til denne haveformen.²³⁸ Den engelske retningens første og største navn, maleren Kent, tok sine motiver fra det engelske landskapet og anla sine haver ut fra betraktingen ” Naturen skyr den rette linje.” Han gikk frem etter helt maleriske synsmåter. Ved fordelingen av trær og busker over åpne gressplener, langs buktede veier og vannløp var det først og fremst en malerisk veksling av lys og skygge som var rettesnoren. På Vevlen oppnås denne virkningen i spillet som dannes av vekslende vegetasjon og høye trær av ulike slag.²³⁹ Kent var for øvrig imot alle ”vannkunster.” Sjøer og vannløp med deres uregelmessige bredder var for han det skjønneste.²⁴⁰ Det oppmurte bekkeløpet i Vevlens park skiller seg dermed fra Kents ideal. På Vevlen spiller dermed det arkitektoniske, menneskepåvirkede landskapet også en rolle.

Parken på Vevlen må også ses i lys av utviklingen i Danmark. Her kom innflytelsen i hovedsak fra England, men også fra Frankrike og Tyskland. Landskapet kunne være valgt for dets dramatiske potensial, dets sublime karakter. Som i England ville man gjøre den tilstedeværende genius mer tydelig eller intens,²⁴¹ for eksempel Liselund og Marienlyst i Danmark. Andre så muligheter i typiske danske harmoniske landskaper, som for eksempel Dronninggård, Bækkeskov, Sanderumgaard og Sophieholm.²⁴² Symptomatisk for havekunsten i Danmark i første halvdel av 1800 var at den utviklet seg fra å være en romantisk stemningshave til det rene landskap – til landskapsgartneri, der en analyserende

²³⁸ Schnitler, *Norske haver*, s. 150- 151

²³⁹ Ibid, s. 151

²⁴⁰ Lorenzen, *Gammel Dansk bygningskultur: Landgaarde og lyststeder i Barok, Rocco og Empire*, (København: Vilhelm Priors Kgl. Hofboghandels forlag, 1916), s. 8

²⁴¹ Begrepet Genius loci er sentralt for å forstå landskaphavene, særlig de engelske. Begrepet kan utlegges slik: Forståelsen av antikkens begrep om stedets ånd eller sjel som stedets stemning eller karakter. Det arbeidet som ble nedlagt i engelske landskapsparke kan langt på vei sies på som forsøk på å gjøre en tilstedeværende genius mer tydelig eller intens. Aslaksby, Truls. *Skiensfjord- klassisismen: Bygningsstil i handels- og produksjonsmiljøene mellom Ulefoss og Langesund ca 1800- 1850*. (Oslo: Avhandling til magistergraden i Kunsthistorie, UiO, 1977) s. 57

²⁴² Salto, Stephensen Lulu, Håkon Lund, Annemarie Lund, *Danmarks havekunst*, (København: Arkitektens forlag, 2000- 2002), s. 23 f

holdning hadde utviklet seg. Vevlen gård syntes å befinne seg i stemningshavens tradisjon.²⁴³ Stemningshaven har mange parallelle trekk til det som i England gikk under begrepet det sublime. Det var en havekunst som skulle fremkalle følelser gjerne med litterære undertoner. Stemningshaven var iscenesetting av danske landskapsforhold, noe som kunne gi ettertanke eller vekke slumrende følelser. Parken på Vevlen danner parallell til stemningshaven først og fremst med det, tilsynelatende, naturlige landskapet som utgangspunkt. Bjørnegraven og saluttbatteriet satte fantasien i sving og bygger også under parkens sublime karakter.²⁴⁴

Tunet

Tunet er en viktig del av anlegget. Her lå de viktigste inn- og uthusene. Gårdsplassen var en viktig arbeidsplass, der det ble reparert og laget nye redskaper. Her ble veden hugget og oppbevart, og på tunet ble dyrene tatt inn og ut.

Illustrasjon 41

Økonomisk kartverk som viser gården i topografien

Utviklingen av tunet på Vevlen er ikke undersøkt tidligere. Det viktigste kildegrunnlaget for å få et bilde av tunet og det øvrige anleggets utvikling, er synsforretningene fra 1810- 1874. Takstene er meget varierende hva gjelder opplysninger. De tidligste er meget knappe og mangler orientering, senere blir de stadig mer utfyllende. Når man skal tegne en utviklingshistorie for tunet, er det problematisk når takstene i liten grad viser til hverandre. Bygninger som beskrives i en takst, kan være vanskelige å identifisere i en annen på grunn av ombygginger osv. Likevel kan man etter grundige observasjoner og tolkninger lage et skisseaktig bilde av denne utviklingen.

Nedenfor vil jeg redegjøre for anleggets utvikling i perioden fra 1810 til 1870. Fremstillingen er relativt skjematisk for å illustrere denne utviklingen på en enkel måte. Vi ser at anlegget utviklet seg i takt med de ulike eierskapene.

Illustrasjon 42. Flyfoto tatt av Widerøe flyselskap viser anlegget i 1950-årene. Anlegget fremstår omtrent som det ble beskrevet i 1874 taksten. Kilde; Vevlen gårds brevarkiv

1810

²⁴³ Salto, Lulu, *Danmarks havekunst*, s. 120

²⁴⁴ *Ibid*, s. 143

Nærlesing av forretningen fra 1810 tyder på at Carl Adolph Dahl hadde store planer for eiendommen, og at han gjorde store endringer i anlegget etter at han overtok gården. Allerede innen 1810 hadde han påbegynt arbeidet med å forvandle tunet til et representativt åpent firkantet tun, blant annet ved å flytte stolpeboden. Denne var for øvrig i dårlig forfatning og fikk ny plassering til den vestre siden av det gamle våningshuset. Han forbedret flere av de andre bygningene blant annet med nye tak og han oppførte et nytt kvernhus i innmarken som bestod av et hovedkammer og en steinkjeller og flere renneganger. Da innhengningen for gården var rått, oppførte han 480 faune steingjerder med steinbrekning, anla kjørsel og planerte jorden.

I 1810 ble anlegget taksert til 2980 sp. (i tillegg kom verdiene på Mansrød).²⁴⁵

Se for øvrig **Illustrasjon 43** for utfyllende informasjon.

Anlegget bestod av:

Eldre stuebygning/ tidligere hovedbygning

Stolpebod (flyttet av Dahl)

Ladebygning (nytt tak.)

Fjøs (nytt tak)

Stall (nytt tak)

Vognskjul av tømmer

Svinehus av tømmer med tegltak

Smidehus av tømmer

Øst for bygningen:

Kvernehus (nyoppført)

Innhengning:

480 faune steingjerder med steinbrekning, kjørsel og minering/ veisving. planert jord.

1820

Innen 1820 var et åpent firkantet tun etablert: dannet av den nyoppførte hovedbygningen, lovebygningen, stolpeboden og den gamle stuebygningen beliggende bak hovedbygningen. Sørvest for hovedbygningen hadde han oppført den nye drengestuen. Med denne utformingen fulgte han en trend fra slutten av 1700- tallet, som stadig ble vanligere på Østlandets flatbygder og i de fleste dalfører på Østlandet. Utviklingen skjedde parallelt med tendensen

²⁴⁵ Branntakst 18/9 1810

om å bygge større og færre hus på tunet. På det åpne firkanttunet står husene i god avstand til hverandre omkring en firkantet gårds plass. Husene kunne ofte mangle på en sider, slik som på Vevlen, men idealet er et firkantet tun.²⁴⁶ Viktigste nyoppføringer i innmarken var et fullstendig teglverk, som hadde skaffet han materialer til hovedbygningen og til å tak tekke de øvrige bygningene på gården. Taksten betegner gården som oppdyrket og temmelig bekvem å drive. Branntakstvurderingen ble nå satt til 2800 sp. (I tillegg kom verdiene på Mansrød).²⁴⁷ Se for øvrig **illustrasjon 45** for utfyllende illustrasjon.

Anlegget bestod av:

1. **Hovedbygning** (nyoppført)
2. **Stolpebod** (teglhengt siden forrige takst.)
3. **Eldre stuebygning/ tidligere hovedbygning**
4. **Ladebygning** (teglhengt siden forrige takst.)
5. **Drengestuen** (nyoppført.)
6. **Fjøs** (anbefales revet), med ny grunnmur med bjelker til nytt fehus
7. **Kvernehuset**; 2 kverner. (teglhengt siden sist. 100 sp.)

I innmarken:

8. **Et fullstendig teglbrenneri** (nyoppført, god forfatning.)
9. **Ladebygning**
10. **Stuebygning**

1867

Branntakst fra året 1856 er dessverre ikke funnet, den er derimot referert til ved neste branntakst i 1867.²⁴⁸ Denne branntaksten er fyldigere enn tidligere. Bygningene er oppgitt i sin størrelse og deres plassering i forhold til hverandre. (Se **illustrasjon 46** for utfyllende informasjon) Opplysningene i taksten viser hvilke store endringer Carl Theodor Dahl har gjort for å utvikle anlegget, og anlegget var nå bygningsmessig sett størst i utstrekning. Totalt ble husbygningene vurdert til 6160 spd. Til eiendommen hørte 400 mål dyrket jord. Teglverket, som ble oppført innen 1820, ble nedlagt innen 1858. Den gamle stuebygningen/hovedhuset var revet. En mølle var i 1858 oppført og under innredning.²⁴⁹ Videre hadde han oppført et

²⁴⁶ Christensen, *Den norske byggeskikken*, 258

²⁴⁷ Branntakst 23/ 8 1820

²⁴⁸ Branntakst 27/ 2 1867.

²⁴⁹ Statsarkivet Østfold, Sorenskriveriet Idd og Marker Rettergang, Ekstrarettssprotokoll 1, 1/11 1811- 25/1 1879, Takst for lan i Hypothekerbanken, 1.aug 1858

nytt vognskjul mellom hovedhuset og Drengestuen, og et maskinhus beliggende like inntil ladebygningen på nordsiden. Taksten viser også et par tømmerbygninger som ikke er taksert tidligere, deres funksjon omtales ikke, og det samme gjelder for en bygning av bindingsverk beliggende på nordsiden av ladebygningen.

Anlegget bestod av:

- 1. Hovedbygningen**
- 2. Drengestuen**
- 3. Stallbygning**
- 4. Ladebygning**
- 5. Tømmerbygning**
- 6. Tømmerbygning**
- 7. Maskinhus**
- 8. Svinehus**
- 9. Bygning av bindingsverk**
- 10. Fjøs**
- 11. Vognskjul (nytt)**
- 12. Stolpebod**

1874

Branntaksten datert 30.10.1874, avslutter presentasjonen av anlegget. Denne taksten viser at daværende eier, Johan Jacob Dahl, gjorde store endringer i anlegget. Han hadde bygget ny ladebygning og gjorde forbedringer på fjøset. Branntakst viser også at en rekke bygninger som sist ble taksert, nå er revet og bortført, og derfor utgår av branntaksten. Dette gjelder en stallbygning som i forrige takst ble vurdert til 150 sp, en ladebygning som ble taksert til 300 sp, en *skjuke*²⁵⁰ taksert til 20 sp, en Do? taksert til 20 sp, et maskinhus taksert til 20 sp, et svinehus taksert til 10 sp, og en skjuke taksert til 10 sp.²⁵¹ Se for øvrig **illustrasjon 47** for utfyllende illustrasjon.

Anlegget bestod av:

- 1. Hovedbygningen**
- 2. Drengestuen**

²⁵⁰ Skjuke; tilbygg til en landbruksbygning.

²⁵¹ Statsarkivet Østfold, Branntakstprotokoll Idd, nr. 1, 5/6 1867- 9/8 1897, Branntakst av 30/10 1874, s. 89- 90.

3. Låvebygning (nyoppført)

4. Fjøs (nyoppført?)

5. Vognskuret

Huset nr 5 (nytt)

Stolpebod

Totalt: 6160 spd.

Kapittel 5 – Forklaringer knyttet til hovedbygningens form

Nedenfor vil jeg drøfte ulike betingelser i tiden som jeg mener kan forklare byggherrens valg av virkemidler for sin hovedbygning. Jeg vil se på byggherrens valg av stil, materiale og bygningens størrelse. Betingelser i tiden som jeg tar utgangspunkt i, er betydningen av byggherrens sosiale posisjon og rang, landets økonomiske situasjon, materialtilgang, samt investeringsmuligheter i tiden. Kapittelet er tredelt. I første del vil jeg argumentere for at de formale virkemidlene kan forklares ut fra byggherrens sosiale tilhørighet og begrunne Vevlens uttrykk som et behov for et statussymbol. I neste del vil jeg diskutere dens form ut fra tilgjengelig materiale og teknikk. Til slutt vil jeg se på hvordan Vevlen gård kan forklares som et uttrykk for en investering og et håp om å heve verdien på egen formue.

Vevlen gård som sosial arena og statussymbol

John Erichsen skriver om hvordan de danske herregårder formalt følger tradisjonen som andre bypaleer på 1600- og 1700-tallet, og var bygget for å uttrykke et herskap. De skulle manifestere en bestemt rang i samfunnet og gjerne understøtte den status eieren gjorde krav på eller var tilskrevet. Ideelt sett skulle fasaden på huset straks fortelle om eierens rang og status, likesom fasaden gjerne skulle avspeile funksjonen av rommene bak og deres fornemme utstyr. Den store sentrale sals vinduer strakte seg ofte over flere etasjer, liksom sentrum av huset ofte ble markert av en midtrisalitt, dvs. et framhevet parti med endringer i takforløpet, f.eks. en trekantgavl. Det store huset ble mer imponerende hvis fasaden kunne inndeles i taktfast orden med pilastre.²⁵² Dahls arkitektoniske valg for sin lystgård, kan forklares ut fra et ønske om å signalisere hans status. Dette var nok tilsiktet da gården, som nevnt, ikke bare skulle fungere som et landsted familien kunne trekke seg tilbake til, men det var også forventet at hans gård – i kraft av hans embetsverv - skulle benyttes som et offentlig sted på landsbygda.²⁵³ I tiden så man hvordan embetsgårdene ble store, naturlige sentra eller møtesteder for byens folk, med preg av selskapelighet.²⁵⁴ Vevlen gård ivaretok denne funksjonen, først og fremst gjennom de musikalske samlingene som fant sted i musikkværelset. Et arkitektonisk uttrykk med røtter i klassisismen, var passende for å uttrykke embetsmannens dannelse, som i følge Schnitler var

²⁵² Erichsen, John (red.), *Herregården*, b.2, (København: Nasjonalmuseet, 2005), 10

²⁵³ Schnitler, *Slegten fra 1814*, 131. Schnitlers noe idealiserte syn på embetsmennene, korrigeres med artikkelen til Rian. Rian, Øystein, ”Det store samrøret, Embetsmennene på 1600 –tallet mellom fyrstestat og undersåtter” I: *Heimen*, 2007: 4, 293- 310

²⁵⁴ Særlig gjaldt dette presteboligene, som nærmest fungerte som privathoteller. Schnitler, *Slegten fra 1814*, 131

(...) grunnlagt i den gamle, strenge latinskole, som i hævdelser av de fjerne, formfulde antikke idealer saa det eneste absolutte maal. Den klassiske tendenser var blit styrket ved at ha været vidne først til den franske revolusjons apotese av den strenge cæsarisme i ny skikkelse. Og den fik selv et stenk av romeraand gjennom den steile patriotiske kampstemning og stenge tarvelighet, som karakteriserer tidsalderen her hjemme.²⁵⁵

Slik jeg ser det, kan vi derfor argumentere for at Dahls arkitektoniske valg reflekterer et behov i tiden for å signalisere tilhørighet til rang og stand. Lars Jacob Hvinden Haug viser i sin doktorgradsavhandling hvordan symmetriske, aksiale gårdsanlegg helt fra 1660 til 1730-årene synes for en stor del å ha vært oppført av rangspersoner, sannsynligvis basert på decorum-begreper i forhold til samfunnsposisjon.²⁵⁶

Empire trekk kan også ses som et speil på tidens sosiale og økonomiske endringer. I tiden hadde det foregått en sosial forskyvning, der det tidlige handelspatrisiatet mistet sosial lederstilling og embetsstanden rykket opp. (Blant annet gikk Stang fra handelslekt til embets- og militærstand.) Årene etter 1814 ble i utpreget grad den norske embetsmannskulturs tidsalder,²⁵⁷ og dens rolle ble styrket med økt behov for embetsmenn i regjeringen samtidig som de utgjorde majoriteten på stortinget. Schnitler betegner embetsmennene som "landets virkelige herrer, og deres dannelse var det også, som trykket sitt stempel på landets kultur i denne tidsalder."²⁵⁸ Samtidig var landet rammet av økonomiske nedgangstider etter 7-årskrigen fra 1807-1814. Schnitler mener disse endringene fikk påvirkning både psykologisk, kulturhistorisk og stilistisk; fra en lettsindig og nytende avhengighet til Danmark, ble Norge (i ny og friere union med Sverige) alvorsfull og kjempende mot en truende selvstendighet. Fra en rik handelskultur fikk vi nå en fattig embetskultur, og stilistisk gav dette seg utslag i at klassisismens ynde og luksus måtte vike for empirens strenge og tunge militærstil.²⁵⁹ Jeg mener hovedbygningen fremstår som et svar på tidens sinnsstemning. Vevlen gårds betoning av empirestilen, gir assosiasjoner til romersk heltemot og ikke minst makt og posisjon, og representerte dyder en embetsmann tilstrebet.

Ved å ta utgangspunkt i de nyeste og moderne stiluttrykk, fremstår samtidig byggherren som en kultivert person. Musikkværelset, som ble innredet av hans sønn, med en helt unik

²⁵⁵ Rian, "Det store samrøret", 2

²⁵⁶ Hvinden- Haug, *Den eldre barokken i Norge : bygningenes former og rommenes fordeling 1660-1733*, (Oslo: AhO, ConText, 2008), 573

²⁵⁷ Schnitler, *Slegten 1814*, 50

²⁵⁸ Ibid, 2

²⁵⁹ Schnitler, *Slegten fra 1814*, 7

innredning, med overdimensjonert himling og tilsynelatende fire ovner, viser stor dristighet. Dahl skal roses for å satse på en gjennomført design som skiller hans hovedbygning fra øvrige lystgårder i landet. På den måten kunne Dahl høste sosial anseelse og bli sett på som en kultivert person, i tråd med hva som var ventet av en embetsmann.

Et siste aspekt i denne sammenheng er byggets størrelse. Vi har sett at som lystgård, var hovedbygningen på Vevlen meget stor. At han bygget sitt landsted så stort, var visstnok hans kones ønske. Hennes slekt, Stang, var en av de mektigste i distriktet som hadde gjort seg en stor formue på trelasthandelen. For Dahl, som i utgangspunktet var en skipsperønn, ville en stor lystgård i tråd med de nyeste estetiske preferanser i tiden, uttrykke hans tilhørighet med overklassen. Måten Vevlen gård forholder seg til landskapet på, fritt i forhold til driftsbygninger, aksialt fra veien, tilbaketrukket med en tydelig skådeside uttrykker en monumentalitet, som også kan tilskrives denne hensikt, og speiler byggherrens person og tilhørighet. Denne påstanden kan likevel ikke belegges, og det kan like gjerne forklares som noe nyrike gjør.

Materialtilgang

Noe av det som gjør hovedbygningen eiendommelig i norsk sammenheng, er at den fremstår i upusset teglstein. Det kan være flere forklaringer på hvorfor Dahl valgte nettopp dette materialet. Det kan være rent praktiske grunner, som at det var brannsikkert og fordi det var tilgjengelig. Vevlen gård med sitt nyoppførte teglverk føyer seg inn i en stadig større tradisjon med teglverksdrift knyttet til gårdsdriften på Østlandet. En undersøkelse av teglnæringens utvikling i Sørøst-Norge på slutten av 1700-tallet, viser at det er registrert 44 (hvorav 43 var i drift) teglverk på Sør- Østlandet. Og teglnæringen var voksende. De fleste teglverkene befant seg i den sørøstlige delen av Østlandet.²⁶⁰ Den norske teglen kom som et billig alternativ til den utenlandske teglen som fra middelalder og frem til midten av 1700-tallet, for det meste ble importert fra Nord-Tyskland, Danmark eller Nederland, og kom som ballast med skipene som skulle hente trelast.²⁶¹ Selv om den norske teglen ikke klarte å konkurrere på kvalitet og i

²⁶⁰ Ragnhild Hutchison har undersøkt I fabrikkteilingen fra 1776 I de fire stiftene Akershuus, Trondhjem, Bergenhuus og Cristiansand.? Teglverkene fordeltes seg slik; to i Oslo, ni i Akershus, åtte i Buskerud, nitten i Østfold og ett i Telemark. I tillegg var det tre teglverk i Trøndelag, to i Vestfold og ett i Vest- Agder. Hutchison, Ragnhild , ”Fra leire til forbruksvare, teglsteinens vei til forbruksvare på slutten av 1700 tallet.” I: *Heimen* nr. 3 (2007), 210

²⁶¹Ibid, 210

det dyre sjiktet av markedet, gjorde økningen i antall teglverk på Sør- Østlandet tegl mer tilgjengelig.²⁶²

Teglverkene var alle lokalisert på gårder som i flere tilfeller også hadde sager eller møllebruk. – som tilfellet var på Vevlen. Produksjonen av tegl lot seg enkelt kombinere med bondehusholdets andre sysler, både med hensyn til teknologien og bruk av arbeidsressurser. Teknologien var enkel og krevde sjeldent mer kunnskap enn det en gårdbruker allerede besatte. Det mest teknologisk krevende var byggingen av møllehjulet for å kverne leiren. Før ringovnen kom i bruk fra 1870- årene, ble teglsteinen utelukkende formet for hånd. Håndforming av murstein minner sterkt om brødbaking og var et meget ensformig arbeid. Arbeidsopposisjonene skjedde i denne rekkefølgen: leira ble rullet ut til en passende tykk streng som ble kuttet opp i 8-10 emner. To emner ble lagt i en form som var delt på midten med plass for to stein. Overskuddsleira ble skåret bort med en buestreng. Formen som sto på ett brett, ble forsiktig fjernet og steinene ble stående fritt. Brettet med steinene ble så plassert på lemmer på bakken eller i enkle tørkereoler.²⁶³ Produksjonen var også sesongavhengig, og foregikk bare i sommerhalvåret.²⁶⁴

Vevlen gård som investering

Byggets arkitektoniske form og kvaliteter indikerer høye ambisjoner, og man kan tenke seg at bygget skulle fungere som et investeringsobjekt. Hensikten var nok å heve sin egen formue.

Grunnlaget for Dahls rikdom²⁶⁵ har vært forklart ut fra alliansen med familien Stang. Giftermålet i seg selv gjorde han ikke rik, men at Carl Adolph Dahl giftet seg med en av distriktets rikeste døtre, gav han innpass i et viktig nettverk. Rian belyser en slik tradisjon i sin artikkel i *Heimen* hvor han redegjør for hvordan unge, danske embetsmenn som på 1600-tallet kom til landet som ugifte, ofte giftet seg med norske døtre i familier med gods og handelsnettverk. Dermed fikk embetsmennene ved hjelp av lokale ektefeller raskt innpass i

²⁶² Lokaliseringen på bygdene senket prisen på teglen med at transportkostnadene ble mindre, men samtidig nådde den også andre kundegrupper for hvem tegl før hadde vært dyrt. (Det er flere momenter som er viktige for teglverkernes fremvekst i perioden. Hutchison forklarer fremveksten blant annet ved at på tilbudssiden er en mulig forklaring at) produksjonen var enkel å kombinere med husholdets øvrige sysler, og terskelen for å delta i næringen ble dermed senket. En annen er at statlige støtteordninger forsøkte å stimulere til økt teglproduksjon. På etterspørselsiden peker utbygging av forsvarsverker, industrialisering og urbanisering som skapte etterspørsel etter myggematerialer som var mer solide og mindre brannfarlige, seg ut som forklaring. Ibid, 214- 215

²⁶³ Zakariassen, Hans, *Teglindustriens historie*, (Oslo: Dreiers forlag, 1980), 17- 18

²⁶⁴ Hutchison, "Fra leire til forbruksvare", 215

²⁶⁵ Vi vet ikke hvor "rik" han var.

distriktets handelsnettverk. I neste omgang kunne medlemmer av slike slekter også gjøre kombinerte karrierer embets- og handelsveien.²⁶⁶ Riktignok beskriver Rian en noe eldre tradisjon, men at Dahl, gjennom sitt giftermål kunne tilegne seg merkantile ferdigheter og økte sine muligheter for å bygge opp en formue, er ikke utenkelig. Merkantile ferdigheter var nok anvendelige, for hans verv som embetsmann var ikke særlig inntektbringende i seg selv. Skulle byfogden noenlunde slå seg gjennom, måtte han skaffe seg ekstrasfortjenester. Dahl var, foruten som allerede nevnt sorenskriver i Idd og Marker, også auksjonsdirektør og byskriver i Fredrikshald i 1810.²⁶⁷

Rian viser hvordan embetsmenn klarte å øke inntektene sine vesentlig utover det de fikk i gasjer og godtgjørelser. Han mener at embetsmenn – især fogdene på 1600-tallet benyttet sin stilling som skatteinnkrevere for å berike seg på bekostning av bøndene. Den store pengemangelen i landet medførte at mye av betalingen måtte skje med varer, gjerne med tømmer. For at kongen skulle få pengene sine, måtte fogdene omsette varene til penger og opptre som kjøpmenn i stor skala. Når bøndene leverte varer i stedet for skattepenger, sørget fogdene for at den leverte varemengden var så stor at salgssummen for varene var høyere enn det som var nødvendig for å dekke skatten. Fogdene skulle ikke redegjøre for disse handelstransaksjonene, de posterte de skattebeløp som den enkelte pliktet å betale. Det overskytende som varetransaksjonen gav, ble dermed fogdens fortjeneste.²⁶⁸ Mot 1800-tallet ble dette mer regulert, og mulighetene for fogdene til å opptre så fritt var ikke like stor. Likevel hadde de fleste behov for å øke inntektene sine vesentlig utover det de fikk i gasjer og andre godtgjørelser.²⁶⁹ Dersom Dahl har opptrådt i tråd med dette, har selvfølgelig mulighetene for hans rikdom økt betraktelig. Videre oppstod det et behov for å investere pengene. Francis Seiersted forklarer 1800-tallets byggevirksomhet med tidens mangel på kapitalutganger, gjennom hans artikkel ”En teori om den økonomiske utviklingen i Norge i det 19. århundret” (1973), argumenterer Seiersted for at byggevirksomheten var et svar på manglende investeringsmuligheter.²⁷⁰ Høykonjunkturen som bygget seg opp mot 1800, og som ble avløst av den dyptgående og langvarige økonomiske krisen i krigsårene 1807-1814, ble brukt til å nedbetale gjeld. De gamle kreditorer fikk sine penger tilbake, og var da i høy grad henvist til å legge dem på kistebunnen. Seiersted hevder at denne skrinleggingen i stor grad var et direkte resultat av økonomiens manglende utganger. Han viser også hvordan

²⁶⁶Rian, Øystein, ”Det store samrøret”, 296

²⁶⁷ Forstrøm, *Fredrikshald i 250 år, 1665- 1915*, 465

²⁶⁸ Rian, ”Det store samrøret”, 294

²⁶⁹ Rian, ”Det store samrøret”, 308

²⁷⁰ Seiersted, Francis, *En teori om den økonomiske utvikling i Norge i det 19. århundret*, (Oslo:1973), 21

overskuddet tok andre veier, nemlig i form av investeringsobjekter. Som Sorenskriver i Idd og Marker i årene 1803-1819, var Dahl dessuten i en gunstigere situasjon enn andre fogder, da han kunne holde en gård i en viss størrelse skattefri.²⁷¹ Dette kan forklare valget av Vevlen. Byggets kostbare kvaliteter kan med andre ord forklares ut fra Dahls investeringsbehov. For til tross for at Dahl aldri fullførte innredningen av hovedbygningen, må ambisjonene for bygget ha vært store.

Ovenfor har jeg sett på de ulike funksjonene Dahls lystgård skulle inneha, et landsted – og et offentlig sted på landsbygda. Jeg har vist hvordan byggets arkitektoniske virkemidler, som stil, materiale og størrelse, kan forklares ut fra tidens betingelser som byggherrens sosiale posisjon og rang, landets økonomiske situasjon, materialtilgang, samt manglende investeringsmuligheter i tiden. Jeg har også vist hvordan byggets stil, klassisismen, kan ses på som et uttrykk for embetsmenns dyder. Behovet for å investere penger, som igjen henger sammen med ønsket om økonomisk avkastning, kan også være med på å begrunne Vevlen gårds arkitektoniske kvaliteter.

²⁷¹ Noe som har bidratt til betegnelsen ”sorenskrivergård”

Kapittel 6 - Hovedbygningens forfall

Den tidligere så imponerende hovedbygningen er i dag preget av et fremskredet forfall. Det er store sprekkdannelser i ytterveggene, flere teglstein har falt ut, murpuss fra gesimsen, pilastre og lisenebånd har falt ned. Betrakter man bygningen skrått fra siden, ser man tydelig at fasaden bølger seg både vertikalt og horisontalt. Havefasaden, som tidligere lå godt synlig fra veien, er i dag delvis skjult av busker og fritt voksende trær. Havedøren mangler glassruter, og for å sikre den mot innbrudd er åpningen spikret igjen med plank. Over hele fasaden finner vi vinduer med knuste ruter og vinduskarmer som delvis har løsnet. Innenfra flagrer oppfrynsede gardiner gjennom de knuste vindusrutene. Starten på bygningens forfall skriver seg tidsmessig inn i perioden som behandles. Derfor vil jeg, som en avslutning på behandlingen av Vevlen gård, kort beskrive og undersøke årsaken til dette forfallet, og vise dens senere bygningshistorie frem mot 1867. Videre er det relevant for dens bygningshistorie at dens funksjon endret seg i 1897. Da ble den ikke lenger brukt som lystgård, men ble for første gang tatt i bruk som helårsbolig av Adolf Kristian Dahl (1874-1952). Dette medførte imidlertid store endringer i planløsningen, slik vi tidligere har sett.

Forfall i tidsrommet 1850-1867

De vesentlige skadene som hovedbygningen ble påført, skyldes først og fremst Carl Theodor Dahl som bygget en melkekjeller under huset i 1850-årene. Dette førte til synkninger og sprekkdannelser i murene. Skadene medførte at husets verdi ble nedjustert i branntaksten. Ifølge takstforretning av 1. august 1858 ble gårdsbygningene vurdert til 6400 spd, men det vurderes videre at ”på husebygningene bør afgaa et beløp på 3000”.²⁷² Dette må kunne relateres til skadene på hovedbygningen. Også en av de store murene i parken ble skadet en gang i 1850-årene da bekken skar igjennom. Som følge av disse omstendigheter sies det at eieren ble lei det hele og ga ”faen i det,” og etter tradisjonen hevdes det at han aldri siden vendte tilbake til Vevlen, og at bygningen stod tom i 20-30 år.²⁷³ I stedet bygget han Bradlandbygningen på Fredriksten festning hvor han senere flyttet inn. Denne bygningen har for øvrig også en meget særegen musikkstue.²⁷⁴

²⁷² Statsarkivet i Oslo, Sorenskriveren Idd og Marker, Ekstrarettsprotokoll 1, 11.01. 1811- 20.01.1879, Hylle 4d01443, katalog b118g, Branntakst 01.08.1858

²⁷³ Iakttagelser i Engelstad, ”Rapport fra storgårdsundersøkelsen”, 4

²⁷⁴ Ibid, 6

På grunn av disse uheldighetene blir 1850-årene stående som et vendepunkt for Vevlen gårds historie. Slik vi har sett, faller dette sammen med en tid der lystgårdskulturen for øvrig opplever et vendepunkt. Den økonomiske veksten fra slutten av 1700-tallet fikk en brå slutt i løpet av de første tiårene av 1800-tallet. Det ble etter hvert stadig færre som hadde anledning til å opprettholde storborgerskapets kostbare liv med en representativ bolig i byen til vinterbruk, kombinert med en eller flere lystgårder til sommerbruk, der familien førte stort hus fra mai til september/oktober. I de fleste tilfeller ble enten boligen i byen eller lystgården avviklet i årene frem mot midten av 1800-tallet. En slik løsning ble det også (midlertidig) for Vevlen. Da auditøren døde i 1862, ble gården avertert til salgs:

”Gården Vevlen i Idd Thingslag
900 maal opdyrket jord, en meget betydelig skov
Der i en rekke aar har vært fredet.
Det kan fødes 8 heste og 25- 30 storfæ.
Brandforsikret for 9000 Spd.”²⁷⁵

At den ble brannforsikret for 9000 spd, er interessant. Beløpet var mye lavere enn hva gården ble taksert til i 1858; denne takstforretningens vurdering var basert på eiendommen, dens beliggenheten og fremkommelighet, skogen, hvor produktiv den var osv. Totalt ble den vurdert til 15900 spd, inkludert de 3000 spd som ble trukket fra gårdsbygningen. At den i 1862 ble brannforsikret for 9000 spd, kunne tyde på at noe av eiendommen ble holdt tilbake ved salg.

Gården ble i 1862 solgt ut av familien Dahl til Caspær Berg. Kjøpet ble ordnet av Andreas Fritzner, kjøpmann og bankdirektør i Halden og gift med en av auditørens døtre. I følge folketellingen i 1865 var Caspær Berg proprietær selveier, og til sammen hadde 20 personer tilholdssted på Vevlen gård; Caspær Berg bodde på gården sammen med kone, fire barn og tre tjenestefolk. Samtidig opplyses det at Anders Eriks. Lundgren fra Sverige var bestyrer. Med han fulgte kone, to barn og syv tjenere. Av hushold skal det ha vært syv hester, syv store kveg, to svin, videre hvete, rug, bygg, havre og poteter.²⁷⁶ Berg greide aldri å finansiere sitt ”kjøp.” Han hugget ut skogen i løpet av tre år, uten å betale gården, og solgte hagetrappen og

²⁷⁵ Børke, Erling, *Historiske hus i Halden*, (Halden: E. Sem A.S, 1987), 257

²⁷⁶ Oldevoll, Jan, *1865 telling for 0117 id*, Arkivverket, Digitalarkivet, webCens, 10.02.1999, www.Digitalarkivet.no (oppøkt: 20.05.2008)

en del av det gamle innboet.²⁷⁷ Dette førte til at Berg ble fratatt gården og straffet for bedrageri.²⁷⁸

I 1865, tre år etter at gården ble solgt, tok sønn av auditøren, oberst Johan Jacob Dahl (f. Fredrikshald 1836-1908), Vevlen tilbake. Som sine forfedre, var også han stortingsmann. Han overtok gården sammen med Niels og Christian Anker. Anker overtok selve skogen, mens Dahl beholdt jordveien, husene og 4-500 dekar hjemmeskog.²⁷⁹ Gårdene Mansrød og Stokkebu fulgte med.²⁸⁰ Også Johan Jacob Dahl benyttet den som sommerbolig. Han var delvis bosatt i Bergen og Kristiania, og fra 1888 bodde han og familien på kapteinvaikmestergården på festningen ved Bergen.²⁸¹

Branntakst datert 27. februar 1867 viser eierforholdene på Vevlen på denne tiden. Merkelig nok står en *Anders Lundgren* oppført som gårdens eier,²⁸² men trolig menes det at han var forpakter, jf. folketellingen i 1865. Hovedbygningen, som i 1856 ble taksert til 6000 rd, ble nå vurdert ned til 5000 rd.

Endring av funksjon

Den senere bygningshistorien preges av videre forfall, bortforpaktning, men også **av** at hovedbygningen endrer funksjon fra lystgård til helårsbolig. En tilsvarende funksjonsendring finner sted i flere lystgårder rundt om i landet, hvilket medfører store endringer og forklarer hvorfor deler av huset mister noe av sitt opprinnelige preg.

Gjennom private brev kan vi lese at huset var i en elendig forfatning allerede fra 1894. Karl Theodor Dahl (1867-1928), som var bosatt i Kristiania, skrev i et brev til Truls Johan Lycke,²⁸³ om alvorlige lekkasjer fra taket:

²⁷⁷ Iakttagelser i Engelstad, ”Rapport fra storgårdsundersøkelsen”, 4

²⁷⁸ Dahl, ”Vevlen, gården og dens eiere fra kanselliråden til i dag”, 11

²⁷⁹ Børke, *Historiske hus i Halden*, 257

²⁸⁰ Mansrød ble bebodd av 3 personer, Daniel Anders var husfar og leilending og bodde sammen med kone og en sønn som hjalp til på gården. Gården hadde en hest, to store kveg, ¼ hvete, ¼ bygg, 5 havre og 5 poteter. På gården Stokkebu var Gabriell Andreas. Husfar og husmann med jord. Han holdt 2 store kveg, 3 får, 1/8 hvete, ¼ bygg, to havre og 2 ½ poteter. Oldevoll, Jan, *1865 telling for 0117 id*, Arkivverket, Digitalarkivet, webCens, 10.02.1999, (oppsøkt: 20.05.2008)

²⁸¹ Vevlens brevarkiv. Brev til Truls fra j. Dahl, Bergen 25.okt. 1888,

²⁸² Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker sorenskriveri, Tingbok 26, Tingsag Dahl Arvinger xx Lundgren, 2.10 1868, 61b

²⁸³ Truls Johan Lyche (Prokurator) 1814- 1894 (Sønn av Christen Lyche (d. 1825) og Margrethe Wiel (d. 1844) – datter av Kanselliråd Truels Wiel, den Fredrikshaldske Wielslegts grunnlegger). Var en del år fullmektig hos

(...)Far og jeg reiste Søndag formiddag en tur til Veflen, hvor alt i hovedbygningen naturligvis forfalder mer og mer. Der er gået læk i taget, så der drypper ind i bygningen, men taget er så dårlig, at ingen tør gå oppå og stoppe lækken (...).²⁸⁴

Karl Theodor kan ikke se en annen utvei enn å rive hovedbygningen:

(...)Vi får se at gjøre udvei til at skaffe Fjæygen [Familliemedlem] anledning til at rive ned den gamle gård, bruge af den, hvad han kan, (alt træværk er endnu godt) og bygge på noget nyt. Ikke tror jeg, det kan lønne sig at flikke mer på det gamle.(...)²⁸⁵

Truls Johan Lycke var Johan Jacob Dahls svigerfar, og var den som hadde oppsyn med gården.

Til tross for hovedbygningens dårlige tilstand, valgte neste eier, Adolf Kristian Dahl (1874-1952)²⁸⁶ som ble født på Vevlen gård, å bruke huset som helårsbolig fra 1897. Adolf Dahl forteller om hvordan forholdene på gården var da han overtok:

(...) Gården havde været bortforpaktet i 14 år, og var så temmelig utpint, i forpaktningen fulgte 12 kuer, 3 hester og noget gårdsredskap. Det havde i 1883 da gården blev bortforpaktet været taksert for 2 500 kr, og da værdiene var gått opp, blev det jo miserable ting jeg overtook. Maskiner var der ingen av i 1883. Jeg eiet ikke et øre å sette i, men fikk lånt nogen penger til å holde det gående med, og kjøpte de nødvendige maskiner på avbetaling. (...)²⁸⁷

Fra 1943 leide Adolf bort gården til sin yngste sønn Knut Dahl (1912-1994). Også han utdannet seg innen landbruket. Han drev gården ved hjelp av en sveiser. Driftsmåten ble i hans tid mer motorisert, og første traktor ble tatt i bruk i 1952. Han slaktet ned bestanden og gikk over til ensidig korndrift. Det var Knut som moderniserte rommene i store deler av

auditor Dahl. (Brev, Forord, Vevlen gårds brevarkiv). Fra 1891 hadde Johan Lycke (1852- xx) omsyn med gården, etter sin far Truls Johan Lycke.

²⁸⁴ Vevlen gårds brevarkiv, Brev av 13/3 94 (Kristiania) Til Truls Johan Lycke fra Karl.

²⁸⁵ Vevlen gårds brevarkiv, Brev av 13/3 94 (Kristiania) Til Truls fra Karl.

²⁸⁶ Han var utdannet innen landbruket. I seks år var han ordfører i kommunen. Han var som sine forfedre stortingsmann, valgt av høyre fra Idd og Marker i perioden 1919- 1921, og varamann i perioden 1928- 1930. Dahl, "Vevlen, gården og dens eiere fra Kancelliråden til i dag", 17. Da manntallet ble tatt opp i 1900, bodde det 11 personer på gården. Adolf Kristian Dahl hadde mellomsteds bosted i Kristiania, var for tiden ugift husfar og gårdbruker. Han hadde 5 tjenestefolk hos seg, derav budeie, husgjerning og 2 jordbrukere. I drengestuen bodde O. Gudmund Bjørk, husfar sammen med 4 personer. Oldevoll, Jan, *1900 telling for 0117 id*, Arkivverket, Digitalarkivet, webCens, 26.05.1998, www.digitalarkivet.no (oppført: 20.05.2008)

²⁸⁷ Vevlen gårds brevarkiv, Kristian Adolf Dahl skriver i brev til Arne Rustad i 1945 (Ikke datert)

hovedbygningen. Han forandret den gamle veien som gikk på skrå over gårdsplassen, og anla en mye bredere vestenfor den gamle. Den gamle hagen med mange grusganger og blomsterbed ble vraket da den krevde for mye stell. I stedet anla han en stor gressplen som strakk seg som et grønt teppe foran huset, og som videre gikk over i parken nedenfor.²⁸⁸ I Vevlen gårds brevarkiv finner vi en kontrakt for bortforpaktning av gårdsdriften i ett år fra 1954 til 1955. Av denne fikk ”forpakteren rett for seg og sine folk til å benytte første etasje i hovedbygningen.”²⁸⁹ I 1980-årene bygget han en enebolig på tomte der hvor det engang stod en låve. Han fant det ikke lenger mulig å bli boende i det gamle huset. I dag eies gården av Knut Dahls sønn, gårdbruker Knut Erik Dahl (f. 1968). Han bor i eneboligen på tunet.

²⁸⁸ Dahl, ”Vevlen, gården og dens eiere fra Kancelliråden til i dag.”, 2

²⁸⁹ Forpakterkontrakt mellom Knut Dahl og Erling Hjörnegård, 1.6. 1954- 14.4. 1955, Vevlen gårds brevarkiv.

Konklusjoner

Tema for denne masteroppgaven har vært Vevlen gårds bygningshistorie. Selv om interessen har vært rettet mot hele anlegget på Vevlen - hovedbygning, tun og park - er det *hovedbygningen* oppført av Carl Adolph Dahl som har vært hovedtema og stått sentralt gjennom hele fremstillingen.

Jeg vil ta utgangspunkt i de problemstillinger som ble reist innledningsvis og svare kort på dem.

Når ble bygningen oppført?

Man har tidligere fremhevet at hovedbygningen ble oppført i 1808. Mine undersøkelser viser imidlertid at den sannsynligvis er bygget mellom 1811 og 1814.

Hvilken utforming og funksjon hadde bygningen?

Hovedbygningen er utformet etter akser, symmetri og regelmessighet i fasade og planutforming.

Bygningen har en rektangulær bygningskropp uten markante frem- eller tilbaketrunkne partier. Den er stor og måler 34,5 x 12,5 x 8,5 meter. Den er oppført på en forholdsvis lav grunnmur, og i to etasjer, murt opp med teglstein fra eget teglverk. Tidligere har man trodd at hovedkonstruksjonen er utmuret bindingsverk, men det er muligens en massiv mursteinsbygning. Havefasaden løper over 11 vindusfag og er utpreget horisontal med jevne vindusrekker og et lisenebånd i hvit puss som etasjeskille. Havefasaden er tredelt med et aksentuert midtparti over begge etasjer som defineres av vertikale pilastre. Midtpartiets sentrale motiv er havedøren i første etasje, som har rester av pussfelt. Listverk i hvit puss, pussede pilastre og en kraftig pusset gesims skaper fargekontraster til de røde teglveggene og deler fasaden opp rytmisk. Taket er et lavt, valmet empire tak med to skorsteiner symmetrisk plassert mot hver valm. Varierende vindusstørrelser, store empire krysspostvinduer i første etasje og mindre vinduer i andre etasje (unntatt i midtfeltet), samt rikere utforming av pilastre, markerer første etasje og salen i andre etasje som husets viktigste værelser.

Havefasadens midtparti har trolig hatt en annen utforming enn den har i dag. Trolig har dette feltet vært ytterligere markert med en vidløftig gavloppbygging utstyrt med tre runde vinduer, en dør ut til en altan i andre etasje, og kvaderpusset midtfelt i første etasje. Råteproblemer kan

trolig forklare hvorfor både gavlen, altanen og det kvaderfugete pussfeltet ble revet. Den har også hatt en større havetrapp enn den som er der i dag.

Både planløsning og interiører er endret opp igjennom årene. Planløsningen speiler store ambisjoner med en gulvflate på 430 kvm i to fulle etasjer. Planen er symmetrisk oppbygget, med midtsalsplan og dobbeltromshus. Opprinnelig hadde huset 21 værelser, alle romslige. De representative værelsene er først og fremst lagt til første etasje, mot havefasaden. Mot tunet finner vi mer dagligdagse værelser og værelser for tjenestefunksjoner. I andre etasje er værelsene symmetrisk gruppert omkring den sentralt plasserte store salen.

Interiørene er i dag stort sett fjernet, men bygningen ble trolig innredet mellom 1820-1867. Havestuen, som i 1820-1830 årene ble innredet som musikkværelset, var husets viktigste værelse og hadde direkte adgang til hagen. Den hadde en symmetrisk og særegen utforming med et overdimensjonert tak i kraftige farger. Salen i andre etasje har aldri blitt innredet, men er stor og går over fem fag. om sommeren. Hovedbygningen var imidlertid kun bygget for sommerbruk, selv om den fra 1897 ble tatt i bruk som helårsbolig. Med musikkamlingene fra 1820-årene fungerte den også som offentlig sted på landsbygda. interiørene og planløsningens utforming viser at den var bygget for selskapelighet og representasjon.

I hvilken arkitekturhistorisk kontekst kan bygningen plasseres?

Innenfor den norske lystgårdstradisjonen, står hovedbygningen i en særstilling.

Hovedbygningen har arkitekturhistorisk verdi og kan i fasadeutforming og planløsning knyttes til en akademisk tradisjon med en felles klassisistisk plattform der inspirasjon kan ha kommet fra Frankrike, via Danmark.

Den har flere fellestrekk både i fasadeutforming og planløsning med hovedbygninger på norske lystgårder. Dette gjelder en representativ beliggenhet i landskapet, plan over to etasjer, midtsalsplan og dobbeltromshus, representative værelser lagt til første etasje mot havefasaden, dører på akse – enfilade, en differensiert bolig med klart skille mellom deler forbeholdt herskap og tjenere, rikt interiør, betoning av en hovedfasade med et aksentuert midtparti – for Vevlens vedkommende med et palladiansk motiv - og bruk av empire detaljer. Det som imidlertid skiller Vevlen fra andre liknende gårder, er at den som lystgård, er meget stor. Med 430 kvm i to etasjer er den en av Norges største lystgårder. Særegent er også at den hadde tre store saler. Noe av det mest markante er imidlertid at den er oppført i teglstein. Den oppleves som fremmed i en norsk panel- og tømmertradisjon. Av norske hovedbygninger det er naturlig å sammenlikne Vevlen med, er Ledaal, Teie og Trosvik trukket fram. En

sammenlikning med disse viser imidlertid at Vevlen står i en særstilling også i forhold til dem. Dette fordi disse hovedbygningene i enkelte trekk har en mer alderdommelig karakter enn hva jeg mener hovedbygningen på Vevlen uttrykker. De enkelte trekk som er felles med Vevlen er imidlertid at alle opprinnelig stod med teglsteinsfasader. Vevlens horisontale markering av etasjeskillet i ytterveggen finner vi både på Ledaal og Trosvik, det samme gjelder hjørnemarkering. Hjørnemarkeringen og pilasterne på Trosvik er imidlertid meget likt utformet som dem vi finner på Vevlen. Vevlens betoning av midtparti med gavloppbygging er felles for Ledaal og Teie, men Teies høyreiste gavl er mer lik Vevlen enn den noe mindre gavlen på Ledaal. Altan med smijernsballustrade som vist i rekonstruksjonen av Vevlens tidligere havefasade, har liknende utforming som altanutformingen på Teie. Vevlens meget mulige kvaderfugete midtparti, finner vi igjen på Trosvik.

Det er videre grunn til å anta at en utdannet arkitekt kan ha stått for de originale tegningene for hovedbygningen på Vevlen. Dette begrunnes ut fra Vevlens arkitektoniske trekk og utførelse, som knytter den til en akademisk tradisjon. Denne kan meget mulig ha hentet innflytelse fra Harsdorffs klassisisme og Det Kongelige Danske kunstakademi. Det ser vi først og fremst med dens flate hovedfasade, som er delt opp ved bruk av pilastre, og tempelgavlpartiet som er sentralt plassert. Videre bruken av kvaderpuss, vinduenes rytme, en horisontal markering mellom etasjene og den kraftige gesimsen.

Kan bygningens form knyttes til bestemte forhold i samtiden?

Man kan knytte bygningens form til bestemte forhold i samtiden.

Den klassisistiske stilretningen speilet tidens økonomiske tilstand og var et passende uttrykk for Dahls embetsstatus i det den kan ses på som uttrykk for dyder embetsmannen etterstrebet. Hans storslåtte lystgård kan videre ses på som et behov for et statussymbol. Det særegne fasadematerialet kan forklares ut fra teglsteinens tilgjengelighet. I tiden så vi en økning av teglverksnæringen. Dahl oppførte selv et teglverk på eiendommen innen 1820, og han var dermed selvforsynt med dette materialet. Den kostbare utformingen av hovedbygningen kan også forklares ut fra et investeringsbehov, begrunnet i tidens mangel på børs.

Fremtidig forskning

Jeg har i denne masteroppgaven rettet søkelyset på en bygning, med særpreg og arkitekturhistorisk verdi, som nesten syntes å være glemt og som det er en reell fare for at kan forsvinne - med den kultur- og arkitekturhistoriske verdien den representerer. Med utgangspunkt i samtidig arkivmateriale, bygningen selv og andre relevante kilder, har jeg gitt

ny kunnskap om sentrale forhold knyttet til hovedbygningen på Vevlen gård. Denne masteroppgaven blir derfor et bidrag til forskningen om norske lystgårder, i det den gir kunnskap om en bygning som man i utgangspunktet vet lite om.

Oppgaven reiser imidlertid nye problemstillinger om Vevlen. For det første hadde det hadde vært ønskelig med en grundig gjennomgang og dokumentasjon av den faste innredningen, før alt går tapt. Dessverre er bygningen stengt for andre enn familie, noe som gjør en slik undersøkelse usannsynlig. For det andre: Finnes det originale tegninger av hovedbygningen? I så fall, hvor befinner disse seg? For det tredje: Hvorfor har ikke Vevlen gård vært inkludert i de store fredningsprosjektene som er igangsatt, når den helt klart har arkitekturhistorisk verdi og er særegen i norsk sammenheng?

Kildeliste

Referanser inkludert supplerende kilder.

Litteratur

Aslaksby, Truls. *Skiensfjord- klassisismen: Bygningstil i handels- og produksjonsmiljøene mellom Ulefoss og Langesund ca 1800- ca. 1850*. Oslo: Avhandling til magistergraden i kunsthistorie Universitetet i Oslo. 1977

Bakke, Harald. *Id Herred: En grendsebygds historie*. Fredrikshald. 1915

Baxandall, Michael (1992): *Patterns of Intention, On the Historical Exsplanation of Pictures*, New Haven and London: Yale University Press. 1992

Benzon, Gorm og Anders Nielsen. *Danske bygningsuttrykk*. København: Kreditforeningen Danmark. 1983

Bore, Ove Magnus (red.), Helge Schelderup. *Ledaal: En historisk gjennomgang og restaureringsarbeider 1997- 2001*. Stavanger: Stavanger museum. 2009

Brønne, Jon. ”Ledaal. Farger, tapeter og malt dekor” I: *Ledaal, en historisk gjennomgang og restaureringsarbeider 1997- 2001*. Bore, Ove Magnus og Helge Schelderup. Stavanger: Stavanger museum. 2009

Brochmann, Odd. *Bygget i Norge, en arkitekturhistorisk beretning*, Oslo: Gyldendal. 1979

Bugge, Anders. *Arkitekten, stadskonduktør Chr. Grosch: Hans slekt, hans liv, hans verk*. Oslo: Aschehoug. 1928

Bull, Edv og Einar Jansen (red.). *Norsk biografisk leksikon*. bd 3. s.u. Christiansen- Eyvind Urarhorn. Oslo: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard). 1926

Børke, Erling. *Historiske hus i Halden*. Halden: E. Sem A.S. 1987

Christensen, Arne Lie. *Den norske byggeskikken: Hus og bolig på landsbygda fra middelalderen til vår egen tid*. Oslo: Pax. 1995

Drange, Tore, Hans Olaf Aanesen og Jon Brønne. *Gamle trehus: historikk, reparasjon, vedlikehold*. Oslo: Gyldendal. 2003

Eliassen, Svein G. ”Små len- ett amt”. *Østfolds historie*, b. 3. Østfolds fylkeskommune. 2004

Engelstad, Eivind S. *Storgårder i Østfold*, Oslo: Aschehoug. 1959

Erichsen, John red. *Herregården*. b.2 Anlæg, interiør og have. København: 2005

Eriksen, Erling. *Historien om Teie: En gammel patrisiergård*. Tønsberg. 1958

Fett, Harry. ”Fredrikshalds lokale bygningstil”, I: *Foreningen for fortidsminners bevaring*. Årbok 1918

- Fladby, Rolf red. *Skattematrikkelen 1647 i Østfold fylke*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, universitetsforlaget. 1969
- Forstrøm, O. *Fredrikshald i 250 år, 1665- 1915*.I-II. Fredrikshald: 1915
- Hoel, Kari. *Monumentalarkitektur i Oslo, fra kongens slott til kunnskapens tempel*. Oslo: Vigemostad og Bjørke AS. 2008
- Hoel, Kari, ”Nyklassisismen. Fra stil mot form.” I: *Kunst og kultur*. Oslo: Universitetsforlaget. 1992
- Hopstock, Carsten. *Gamle lystgårder ved Kragerø*. Oslo: Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring. 1955
- Hutchison, Ragnhild. ”Fra leire til forbruksvare: Teglsteinens vei til forbruksvare på slutten av 1700 tallet”. I: *Heimen* nr. 3. 2007.
- Hvinden- Haug, Lars Jacob. ”Vevlen på Idd”. I: *Fortidsvern* 29 nr. 1. 2003
- Hvinden- Haug, Lars Jacob. *Den eldre barokken i Norge: bygningenes former og rommenes fordeling 1660-1733*. Oslo: AhO. ConText. 2008
- Hvinden- Haug, Ole Fredrik. ”Ledaal, byens hus” I: Stavanger museum/ årshfte, Årg. 49. 1938/ 1939
- Hvinden- Haug, Ole Fredrik. *Østfoldske setegårder. Bygningshistorisk utredning*. Oslo: Magistergradsavhandling Universitetet i Oslo. 1938
- Kavli, Guthorm. ”Offiseren som boligplanlegger” I: *Fortidsminneforeningens årbok 1970*. Oslo: 1970
- Kavli, Guthorm. *Halden, festningen og byen*. Oslo: Norske minnesmerker. Aschehoug. 1963
- Kirkeby, Birger. *Prestegårder og andre gårder i Østfold ca 1300- 1700*, bind 3. Prestegjeldene Aremark, idd og Berg. Kolofon forlag. 2006
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den engang var*. Oslo: Universitetsforlaget. 1993
- Kristensen, Ragnar. ”Vestfold: Lystgården – fra edens hage til stridens eple” I: *Bevar oss vel*. nr. 3. 2000
- Krog- Steffens, Haagen. *Slegten Stang*. Christiania: 1905
- Larsen, Fr. Sindig. *Den norske krigskoles historie i ældre tider*. Kristiania: 1900
- Lorenzen. Vilhelm. *Gammel Dansk bygningskultur, Landgaarde og lyststeder i Barok, Rococco og Empire*. Meddelelser fra foreningen til gamle bygningers bevaring II, Række II. København: Vilhelm Priors kgl. hofsboghandlels forlag. 1939

- Lund, Hakon og Anne Lise Thygesen. *C. F. Hansen*. bi. I og 11. Herning: Arkitektens forlag. 1995
- Moe, Vladimir. *Norske storgårder*. Kristiania: Aschehoug. 1920
- Nordheim, Svein. "Fra Rosenlundsalen til Fredrikshald teater" I: *Fortidsvern* nr 3. 2008.
- Nutgens, Patric. *Arkitekturens historie*, Oslo: Gyldendal Fakta. 1999
- Parissien, Steven. *Adam Style*, London: Phaidon Press Limited. 1992
- Rian, Øystein. "Det store samrøret, Embetsmennene på 1600 –tallet mellom fyrstestat og undersåtter" I: *Heimen*, nr 4. 2007
- Risåsen, Geir Thomas og Eva Valebrokk. *Norske Slott Herregårder og Gods*. Oslo: Anderson & Butenschøn. 1997
- Risåsen, Geir Thomas. "Gulskogens innredning og møbler" I: Sørensen, Einar (red.) *Gulskogen og landlivets gullalder*. 2004
- Risåsen, Geir Thomas. "Østfold: Herregårder og lystgårder" I: *Bevar'oss vel!* 3: 2000
- Roede, Lars. *Byen bytter byggeskikk, Christiania 1624- 1814*. Oslo: AHO. Con- text. Avhandling. 2001
- Rubow, Jørn. *Hansens arkitektur*. København: G.E.C. Gads Forlag. 1936
- Schnitler, Carl W. *Norske haver i XVIII. og XIX. aarhundrede*, Kristiania: Norsk folkemuseum. 1916
- Schnitler, Carl W. *Slegten fra 1814: Studier over norsk embedsmanskultur i Klassicismen tidsalder 1814- 1840*. Kristiania: Aschehoug& co (W. Nygaard). 1911
- Seip, Elisabeth. *Brødre og søstre i arkitekturen, ingeniøroffiser og sivilarkitekter i Norge rundt 1800*, Oslo: AhO. Unipub. 2008
- Seip, Elisabeth (04.10.07): Arkitekturhistorisk seminar, "Ingeniøroffiserer og sivilarkitekter". Nasjonalmuseet.
- Sejersted, Francis. *En teori om den økonomiske utvikling i Norge i det 19. århundret*. Oslo: 1973
- Sellæg, Jo. *Ulefos hovedgaard, først og fremst*. Skien: Telemark museum. 2007
- Slatø Stephensen, Lulu, Hakon Lund og Annemarie Lund. *Danmarks havekunst*. bd. 2 København: Arkitektens forlag. 2000- 2003
- Steen, Sverre. *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*, bind IV-VII, Oslo: 1930-1935

Storsletten, Ola (04.10.07): Arkitekturhistorisk seminar, ”Bygningsarkeologi: Bankplassen 3 som kilde”. Nasjonalmuseet.

Summerson, John. *The Classical Language of Architecture*. London: Thames and Hudson. 1980

Summerson, John. *The Architecture of Eighteenth Century*, London: Thames and Hudson. 1986

Summerson, John. *Architecture in Britain 1530- 1830*, New Haven and London: Yale University Press. 1993.

Sutton, Ian. *Western Architecture, a Survey from Ancient Greece to the Present*. London: Thames and Hudson. 1999

Sørensen, Einar *Adelens norske hus. Byggevirkksomheten på herregårder i det sørøstre Norge 1500- 1660*. Oslo: UiO Doktorgradsavhandling. 2002

Sørensen, Einar. *Fossesholm: Studier i gårdens bygningshistorie sammenholdt med et utvalg samtidige herregårdsanlegg på Eiker og Modum*, 2.bind. Oslo: Utrykt magisteravhandling ved Universitetet i Oslo. 1982

Sørensen, Einar red. *Gulskogen og landlivets gullalder*. Drammen: Drammen museum. 2004

Svedberg, Olle. *Arkitektenas århundrede- Europas arkitektur 1800-talet*. Stockholm: 1996

Sellæg, Jo. *Ulefos Hovedgaard, først og fremst*. Skien: Telemark Museum. 2007

Thiis- Evensen, Thomas. *Arkitekturhistoria i Europa, fra ide til form*. Oslo: Gyldendal. 1995

Vreim, Halvor. *Norsk trearkitektur*. Oslo: Gyldendal. 1939

Weidling, Tor. ”Trosvik i fortid og nåtid: Herregården som ble bygrunn” I: *Mindre- Alv*, Fredrikstad museums årbok, 11. 2005

Weilback, Fredrik. *Architekten C.F Harsdorff*. København: Selskapet til utgivelse af Danske Mindesmærker, Hos Henrik Koppel. 1928

Woxholth, Yngve red. *Norske storgårder og kulturskatter*. Oslo: Allers storgårdsserie. 1976

Zakariassen, Hans: *Teglindustriens historie*. Oslo: Dreiers forlag. 1980

Utrykte kilder

Arkivmateriale

Statsarkivet Oslo. Jordebøker 1624- 26, D IX 7.1-IV. Adelsjordebøker. Kopi bind 13 på RAs lesesal. Originalen i hyllenr 4A00224.

Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker sorenskriveri. Pantebog 2b, 5/10 1781- 4/7 1791.

Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker sorenskriveri. Pantebok 3b. 1/7 1800- 1/12 1808.

Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker sorenskriveri. Tingbok 20b, 19/7 1808- 29/11 1816.
Branntakst 18/9 1810

Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker sorenskriveri. Tingbok 21a, 29/10 1817- 19/9 1821.
Branntakst 23/8 1820

Statsarkivet i Oslo. Norges brannkasse 1767, Branntakstprotokoll, Østfold, nr. 148 (eske),
Branntakst 27/2 1867

(Denne taksten har henvisning til forrige takst av 1856 som ikke er funnet. I Statsarkivet i Oslo kan dokumentet finnes i katalog 1290.4/10, adresse 2A061(67))

Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker sorenskriveri. Tingbok 24, 4/3 1851- 18/8 1858. Branntakst 27/6 1858

Statsarkivet Oslo. Idd og Marker sorenskriveri. Branntakstprotokoll Idd. nr. 1, 5/6 1867- 9/8 1897. Branntakst av 30/10 1874.

Statsarkivet i Oslo. Sorenskriver Idd og Marker. Rettergang. Ekstraretsprotokoll 2. 23/10 1834- 25/4 1840.

Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker sorenskriveri. Rettergang. Ekstraretsprotokoll 1. 11/1 1811- 25/1 1879, Lån i hypotekerbanken. 1/8 1859

Statsarkivet i Oslo. Idd og Marker Sorenskriveri. Tingbok 25. 4/9 1858- 20/6 1866.
Skyldtegning 1862

Statsarkivet Oslo. Idd og marker sorenskriveri. Auksjonsprotokoll 6 4/6 1860- 7/12 1885,
Auksjon 20. Mai 1867. hyllenr. 4D01513. Katalognr BII8g.

Tore Hermundson. "Adelsprosjektet" Oslo: kane.benkestokk.teiste forlag. Vigerust .1988-2002 (Upublisert)

Riksantikvarens arkiv:

Saksarkivet B8. Idd, Vevlen 188/1

Tegningsarkivet B8. Idd, Vevlen 188/1

Billedarkivet B8. Idd, Vevlen 188/1

Folketellinger:

[www. digitalarkivet.no](http://www.digitalarkivet.no):

Folketelling 1801.

Folketelling 1865.

Folketelling 1900.

Vevlen gårds brevarkiv:

Dahl, Lise. "Vevlen, gården og dens eiere fra kancelliråden til i dag." Halden offentlige almenkole: Særoppgave i historie, examen artium. 1965 (Upublisert).

Engelstad, Eivind S. "Rapport fra storgårdsundersøkelsen". 1949

Diverse brev, slektstre og bilder.

Diverse

Dalastøl, Oddvar. "Haldens eneste storgård med skikkelig spøkelse!" I: Halden avis. 18/12 1982

Engelstad, "Rapport for storgårdsundersøkelsen" Halden historiske samlinger. (upublisert)

Golden Days in Copenhagen, Ulla Tofte (red.) ingen dato. http://www.guldalder.dk/kk_sted1 [oppsøkt 20.10.2009]

Statens kartverk

Vedlegg.

De eldste eiendomsopplysninger over gården

Vi har ingen opplysninger om deling av gården i bruk før 1350.²⁹⁰ Velrik Vevlen, som trolig har gitt gården dens navn, var kirkeverge i Idd i 1575. Vevlen gård skattet som fullgård i 1593.²⁹¹ Gerlof Nettelhorst som var eier av Osgodset, satt den 3. januar 1625 opp jordebok over det han eide, og der står Vevlen oppført som kjøpegods med skyld 4 tn. korn. Mansrød ødegård lå under Vevlen og dens skyld (kjøpegods).²⁹² Det har blitt fremsatt at Vevlen har vært adelig.²⁹³ I årene 1628-1629 står Vevlen oppført som adelsgods tilhørende Anders Blome.²⁹⁴ Kirkeby opplyser at Vevlen i 1645 var avlsgård med en dreng og to tjenestejenter.²⁹⁵ I Skattematrikkelen 1647 under fulle gårder står det: ”*Wefflenn som Laurids och Olluff bruger, tilhører welb. Jomfrue Margrete Nettelhorst [Gerlof Nettelhorst datter] kornn 1 ½ tn, schylder korn 4 tn. Byger welb. Jomfrue Margrete Nettelhorst 4 rdr.*”²⁹⁶ Videre under halvfulle gårder står Stokkebro oppført: ”*Stochebroe. Olluff paaboer, schylder til velb. Jomfrue Margrete Nettelhorst huuder 1 ½. Byger belbe(te) jomfrue Margrete N. 1 rdr.*” Mansrød står oppført under Fjerdings eller ødegårder: ”*Mansrud, Annders paaboer. Schylder jomfrue Anne Cathrine huder 1. Biuger welb. Daniel Bildt 3 mk (Mark)*”²⁹⁷ I 1723 står Vevlen oppført sammen med husmannsplassen Fauerie (Fagerli – nå borte). Jon Brynildsen var bruker og eier. 4 tn blk økes 12 2/3 lpd.²⁹⁸

²⁹⁰ Kirkeby, Birger, *Prestegårder og andre gårder i Østfold ca 1300- 1700: Prestegjeldene Aremark, Idd og Berg*. bd. 3, (Kolofon forlag, 2006), 235

²⁹¹ Den er ikke oppført med bygningsskatt fra 1523. Ibid, 95

²⁹² Os i Berg sogn i Idd prestegjeld, Underbruk og Avlsgårder blant andre; Langebråten, Eskeviken, Askelrød, Busterød; Låby 2 gårder, Glenne. Var offentlig gods og ble forlent til Mogens Svale i 1579. Eies av Wilhelm Nettelhorst med brødre, Koppskatten 1645, Idd len, 5.1 *Idd og Marker*. Fra 1625, Gjerlov Nettelhorst. Statsarkivet Østfold. Jordebøker 1624- 26, D IX 7.1-IV. Adelsjordebøker. (Kopi bind 13 på RA's lesesal). Originalen i hyllenr 4A00224.

²⁹³ Hvinden- Haug, ”Vevlen på Idd”, 28

²⁹⁴ Anders Blome står oppført som bruker også på Bakke, Herrebø, Sønderbø, Mellombø og Liholt, *Adelsprosjektet*, (Vigerust, Tore Hermundsson, 2002).

²⁹⁵ Kirkeby, *Prestegårder og andre gårder i Østfold ca 1300- 1700*, bd 3, 107

²⁹⁶ Fladby, Rolf, *Skattematrikkelen 1647 i Østfold fylke*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1969), 78.

²⁹⁷ Ibid: 82-83

²⁹⁸ lispund, vektenhet ¼ av et skippund skpd. Kirkeby, *Prestegårder og andre gårder i Østfold ca 1300- 1700*, bind 3, 285.

